

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЈИЋ“
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Јована Бранков

ЕКОЛОШКИ ТУРИЗАМ У ЗАШТИЋЕНИМ ОБЈЕКТИМА
ПРИРОДЕ У БАНАТУ

Јована Бранков

ЕКОЛОШКИ ТУРИЗАМ У
ЗАШТИЋЕНИМ ОБЈЕКТИМА ПРИРОДЕ У БАНАТУ

БЕОГРАД, 2010

**GEOGRAPHIC INSTITUTE "JOVAN CVIJIĆ"
SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS**

SPECIAL ISSUES

№ 81

Jovana Brankov

**ECOLOGICAL TOURISM IN PROTECTED
NATURAL ASSETS IN BANAT**

BELGRADE

2010

**ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЈИЋ”
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ**

**ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 81**

Јована Бранков

**ЕКОЛОШКИ ТУРИЗАМ У ЗАШТИЋЕНИМ
ОБЈЕКТИМА ПРИРОДЕ У БАНАТУ**

**БЕОГРАД
2010.**

ИЗДАВАЧ / PUBLISHER

Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ

11000 Београд, Ђуре Јакшића 9, РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Geographical institute “Jovan Cvijić” SASA

11000 Belgrade, Djure Jaksica 9, REPUBLIC OF SERBIA

Telephone / fax: +381 11 26–37–597, E-mail: general@gi.sanu.ac.rs

ЗА ИЗДАВАЧА / ACTING PUBLISHER

Милан Радовановић/Milan Radovanović

Прихваћено на седници Научног већа Института 17.03.2009. /

Accepted at the meeting of the Scientific board of the Institute on March 17th, 2009

УРЕДНИК / EDITOR

Жељко Бјељац (Београд) / Željko Vjeljac (Belgrade)

РЕЦЕНЗЕНТИ / REVIEWERS

Проф. др Стеван М. Станковић / Prof. dr Stevan M. Stanković

Проф. др Добрица Јовичић / Prof. dr Dobrica Jovičić

Проф. др Владимир Стојановић / Prof. dr Vladimir Stojanović

ЛЕКТУРА / LANGUAGE EDITING

Дина Рашић / Dina Rašić

ПРЕВОД НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК/ENGLISH TRANSLATION

Татјана Стефановић / Tatjana Stefanović

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК / TECHNICAL EDITOR

Јована Бранков / Jovana Brankov

КОРИЦЕ / COVER DESIGN

Љубомир Стојковић / Ljubomir Stojković

ШТАМПАЊЕ ОВЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ ОМОГУЋИЛО ЈЕ /

PRINTING OF THIS PUBLICATION WAS SUPPORTED BY

Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Ministry of Science and technological development of the Republic of Serbia

ТИРАЖ / CIRCULATION

300

ШТАМПА / PRINTED BY

Службени гласник, Београд / Službeni glasnik, Belgrade

ВЕБ ПРЕЗЕНТАЦИЈА / WEB PRESENTATION

<http://www.gi.sanu.ac.rs>

ФОТОГРАФИЈЕ НА КОРИЦАМА / COVER PHOTOS

Специјални резерват природе *Стари Бегеј – Царска бара* (фото: Ј. Бранков)

Special Nature Reserve *Stari Begej – Carska bara* (photo: J. Brankov)

Лели и Ивани

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	9
УВОД.....	11
ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА	13
ИСТОРИЈАТ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ И ПОЧЕЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА У ЈУГОСЛАВИЈИ.....	15
ПРЕГЛЕД ЗАШТИЋЕНИХ ОБЈЕКТАТА.....	17
Природне одлике	17
Категорије заштићених објеката	18
Парк природе Поњавица.....	26
Предео изузетних одлика Вршачке планине	28
Специјални резерват природе Делиблатска пешчара	33
Специјални резерват природе Стари Бегеј – Царска бара	39
Специјални резерват природе Пашњаци велике дропље	46
Специјални резерват природе Слано копово	49
Споменици природе	53
Меморијални природни споменици	57
ТУРИЗАМ И ЗАШТИТА ПРИРОДЕ	59
Комплементарни и колизиони односи на релацији туризам заштита природе.....	59
Појам одрживог туризма и екотуризма	61
Услови коришћења заштићених природних објеката у туризму	65
ЗАШТИЋЕНИ ОБЈЕКТИ ПРИРОДЕ КАО ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ	67
Постојећи и планирани облици туризма у Парку природе Поњавица.....	67
Постојећи и планирани облици туризма у Пределу изузетних одлика Вршачке планине	70
Постојећи и планирани облици туризма у специјалним резерватима природе.....	74
Постојећи и планирани облици туризма везани за споменике природе и меморијалне природне споменике	86
Квантитативна анализа остварених и потенцијалних облика туризма.....	87
Туризам у заштићеним објектима као корисник и фактор деградације природе.....	90
МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА У ЗАШТИЋЕНИМ ОБЈЕКТИМА	97

ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ЗАШТИЋЕНИХ ОБЈЕКТА	
У БАНАТУ	103
Методe и фактори туристичке валоризације	103
Анализа фактора туристичке валоризације.....	104
Туристичка валоризација споменика природе и меморијалних природних споменика	110
СМЕРНИЦЕ ЗА БУДУЋИ РАЗВОЈ ЗАШТИЋЕНИХ ОБЈЕКТА	
КАО ТУРИСТИЧКИХ ДЕСТИНАЦИЈА.....	111
Спровођење адекватне заштите као фактор даљег организованог развоја туризма.....	111
Предлози организације даљих туристичких акција у циљу коришћења и унапређења заштићених објеката.....	123
Пропаганда заштићених објеката на туристичком тржишту	126
ЗАКЉУЧАК	141
SUMMARY.....	145
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ.....	148

ПРЕДГОВОР

Током последњих деценија, као одговор на све већу деградацију животне средине, јавила се потреба преиспитивања човековог односа према природи. Како је туризам делатност која у великој мери зависи од квалитета животне средине, предели са очуваном природом добили су све већи значај, а њихова заштита је људском друштву постављена као првостепени задатак. Досадашња искуства потврдила су да заштита природе сама по себи не може да представља циљ, уколико не доприноси реализацији културних, рекреативних, образовних и осталих функција човека. На овај начин туризам и природа се повезују, при чему се туризам јавља као фактор оплемењивања простора, али и као фактор деградације.

Монографија „Еколошки туризам у заштићеним објектима природе у Банату” написана је на основу расположиве научне литературе и истраживања спроведених на терену. Иако је обрађивана проблематика изузетно актуелна у развијеним земљама, у Србији је питање односа туризма и заштите природе недовољно разматрано, па је ова чињеница пресудно утицала на одабир теме истраживања. Добијени резултати представљају корак у решавању поменутог проблема, јер идентификују могуће начине реализовања теоријских поставки у пракси.

Захвалност

Изузетну захвалност дугујем проф. др Стевану М. Станковићу на несебичној помоћи приликом одабира теме и дефинисања садржаја рада, као и корисним сугестијама које су усмеравале истраживање.

Теренска истраживања спроведена су уз помоћ запослених у ловачким друштвима „Нови Бечеј” и „Перјаница”, као и представника еколошког друштва „Екобрег”, којима се, такође, захваљујем.

Велику захвалност упућујем колегама из Географског института „Јован Цвијић” и породици, чија је подршка допринела спровођењу овог истраживања.

Аутор

УВОД

Предмет монографије „Еколошки туризам у заштићеним објектима природе у Банату” је научно објашњење веза које постоје између акција заштите природе и унапређења квалитета животне средине у објектима који су под заштитом и туристичких кретања на том подручју. Објекти су, према Закону о заштити животне средине Србије, подељени у неколико категорија, при чему је за сваку одређен посебан режим заштите, што подразумева различит однос према кретањима туриста. Туризам се у заштићеним објектима јавља као корисник, али и фактор деградације природе, па рад треба да укаже и на комплементарне и колизионе односе између туристичке делатности и заштите природе.

Заштићени објекти Баната представљени су по категоријама прописаним законом, са њиховим специфичним особинама и атрибутима. У раду су посебно разматрани завршени пројекти на плану организације туристичких кретања унутар ових дестинација, са циљем да се сачувају изворне вредности које су их учиниле препознатљивим. Студија се бави и анализом потенцијалних облика туризма, за које постоје оптимални природни услови и који су у почетним фазама развоја. Један од основних задатака студије подразумева извођење туристичке валоризације одабиром пресудних фактора за пласман заштићених добара на туристичком тржишту. Избор специфичних фактора (туристичко-географски положај, основна туристичка вредност, атрактивност и препознатљивост, туристичка вредност у окружењу, туристичка опремљеност) има за циљ да укаже на општу туристичку вредност сваког заштићеног објекта, што даље води ка успешном планирању и правилном коришћењу потенцијала које поседују ови простори. Објекти су анализирани и према WTO критеријумима за дефинисање екодестинације, како би се утврдила присутност еколошких облика туризма.

Као делатност која је у потпуности зависна од квалитета средине, туризам, уколико је правилно организован, може оствареним позитивним ефектима да буде вишеструко користан за заштићене природне објекте. Сходно томе, као један од основних циљева студије истиче се указивање на значај и последице рационалног коришћења и унапређења заштићених објеката. Ово подразумева давање одређених предлога за даљи туристички

развој који би био утемељен на еколошком концепту, како би се избегле негативне последице и спречила деградација.

Изнета решења која се тичу будућих туристичких акција у заштићеним објектима имају за циљ њихово оптимално коришћење, како би све вредности биле доступне и будућим генерацијама, што је у складу са принципима одрживог развоја.

ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА

Проблематика стављања под заштиту одређених природних објеката као заштићених категорија у Србији датира из друге половине XIX века. Када је Банат у питању, први објекти стављени су под заштиту 1955. године, а то су били делови данашњег резервата „Стари Бегеј – Царска бара” и десет година касније, 1965. године – Делиблатска пешчара. Што се тиче њиховог проучавања са туристичког аспекта, штампане публикације на ову тему појавиле су се знатно касније из разлога што су ови објекти најпре проучавани од стране биолога, орнитолога, зоолога, тј. утврђиване су оне карактеристике и особености због којих су и стављени под заштиту. У делима Б. Ж. Милојевића и др. (1949), Б. Букурова (1978), као и Р. Давидовића и др. (2003) представљене су природне вредности ових простора, без осврта на искоришћење у туристичке сврхе.

Током деведесетих година прошлог века, појавили су се радови који се баве туризмом у заштићеним објектима Србије и Баната. У својим радовима Ј. Ромелић и Ј. Плавша (1999) предочавају позитивне и негативне утицаје туристичких кретања на природу јужног Баната, између осталог и на неке заштићене природне објекте (Делиблатску пешчару, Вршачке планине), док се О. Радуловић (1998) бави утицајем туристичких кретања на простору Делиблатске пешчаре. Ј. Ромелић и П. Томић (2002, 2003) проучавају концепт одрживог туризма, као новог принципа туристичког развоја и руралног туризма, као облика туризма, чији је развој предвиђен управо у заштићеним објектима. Аутори су у својим истраживањима обухватили заштићена добра Војводине, са посебним освртом на Делиблатску пешчару. П. Томић и др. (2004) објављује монографију о екотуризму у заштићеним природним добрима Војводине. Овде су са становишта постојећих и планираних облика екотуристичких кретања обрађени и специјални резервати и паркови природе у Банату, при чему је посебна пажња посвећена њиховим специфичним природним карактеристикама. Питањем одрживог туризма бави се В. Стојановић (2005) орјентишући се само на једну категорију заштићених објеката – специјалне резервате природе у Војводини. Резервати су проучени појединачно, са становишта природних и друштвених карактеристика, одрживог коришћења ресурса и туризма као потенцијално значајног фактора одрживог развоја. С. Николић (2006) у својим истраживањима обрађује туризам у заштићеним природним добрима на територији целе

Србије, при чему је акценат стављен на идентификовање и заштиту највреднијих екотуристичких потенцијала Србије, а затим на туризам у заштићеним природним добрима. У књизи су, са територије Баната, обрађени Делиблатска пешчара, Стари Бегеј – Царска бара и Вршачке планине. М.Мркша (2008) се бави туристичком валоризацијом специјалних резервата природе у Војводини, те се у монографији, између осталог, аутор осврће на ову врсту заштићених објеката у Банату.

У поменутих публикацијама обрађени су углавном они заштићени објекти у Банату који имају дужу традицију туристичких посета и који су међу првима стављени под заштиту (Царска бара, Делиблатска пешчара и Вршачке планине). У осталим објектима, који су током последњих неколико година заштићени (Поњавица, Пашњаци велике дропље, Слано копово), туризам је тек у зачетку и то најчешће у виду различитих идеја за организовање екотуристичких кретања. Управо из овог разлога до сада није писано о активностима везаним за кретања туриста на овим просторима.

ИСТОРИЈАТ ЗАШТИТЕ ПРИРОДЕ И ПОЧЕЦИ ТУРИСТИЧКИХ КРЕТАЊА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Средином XIX века на територији Југославије почело је издвајање заштићених подручја. У Црној Гори, по захтеву владајуће династије Петровић, заштићена су поједина подручја као ловни резервати. Велики допринос заштити природе у Србији дао је Јосиф Панчић чији су научни радови и књиге скренули пажњу домаће и светске јавности на вредности и значај флоре и фауне, што је резултирало доношењем законских аката који су се тицали ове проблематике. На територији Србије под заштиту је прва стављена Обедска бара (1874. године). Нешто касније установљени су закони о шумама, лову и риболову. У Хрватској је 1893. године основано Друштво за уређивање и улепшавање Плитвичких језера и околине. Пажња је била усмерена на заштиту предела са посебним природним вредностима и лепотама, при чему су циљеви заштите били да се становништво из урбанизованих средина покрене на рекреацију и одмор у природи (Радовић, Мандић, 1998).

Како су бање представљале интересантна места за одмор и рекреацију, крајем XIX века почела су да се оснивају друштва за организовано лечење, уређивање и заштиту, а њихове активности сврстане су међу прве које су се бавиле заштитом ретких и вредних објеката и делова природе. Годину 1868, када је основано *Основателно фондаторско друштво лековите кисело-вруће воде* у Врњцима, већина туризмолога сматра почетком формирања првих туристичких организација у Србији (Николић, 1998).

У Краљевини Југославији постојале су споредне активности које су се тицале заштите природних објеката и њихове евентуалне посете. Ова проблематика није регулисана до 1938. године када је донесена *Уредба о националним парковима* која је поставила одређене услове за издвајање ових објеката. После Другог светског рата, ДФ Југославија, донела је *Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости* у ком је дата дефиниција природних реткости и утврђен начин њиховог проглашења. Године 1950. основана је *Југословенска национална комисија за UNESCO*, док институционална заштита природе у Србији почиње оснивањем *Завода за заштиту и научно проучавање природних реткости НР Србије* 1948. године. У надлежности ове институције до 1965. било је и доношење *Акта о заштити објеката природе*, да би, након поменуте године, ова

надлежност прешла на државне органе. *Покрајински Завод за заштиту природе САП Војводине* формиран је 1966. године, а 1968. године *Покрајински завод за заштиту природе Косова и Метохије*. Ове три институције спојене су у јединствени *Завод за заштиту природе Србије* 1992. године (Радовић, Мандић, 1998).

ПРЕГЛЕД ЗАШТИЋЕНИХ ОБЈЕКТА

У Банату су, захваљујући природним условима, формирани простори високих еколошких и пејзажних вредности, са очуваним екосистемима и карактеристичним фаунистичким и флористичким елементима. Овакви простори су законом заштићени и сврстани у различите категорије заштићених природних добара. У наставку ће бити дат кратак осврт на природне услове овог простора, захваљујући којима су поменути објекти формирани, а затим ће бити дат приказ заштићених добара по категоријама.

Природне одлике Баната

Банат обухвата источни део Војводине, између Тисе, Дунава и границе према Румунији и Мађарској. Има површину од 8886 km² коју карактеришу специфични природно-географски услови. Петролошки је хомоген, са квартарним седиментима (речним наносима и лесом) на површини, маринско-језерским седиментима дебљине до 3500 m и палеозојским шкриљцима на дну. Као претежно низијски крај, подељен је на неколико целина: Вршачке планине (са највишим врхом у Војводини – Гудуричким врхом 641 m), лесне заравни (Тамишку и Банатску), Делиблатску пешчару (највећа пешчара у Србији), лесну терасу, источно-банатску депресију и алувијалне равни банатских река (Марковић, 1966).

Степско-континентално поднебље Баната одликује се сувим и топлим летима (апсолутни максимум температуре 44 °C) и хладним и влажним зимама (апсолутни минимум -33 °C) са кратким и прелазним годишњим добима. Количина падавина у просеку износи 600-700 mm, при чему је јужни Банат топлији и влажнији од северног. Карактеристични ветрови су Кошава (најјача у југоисточном Банату), северозападни и западни.

Банат је регија алогених токова, бројних речних језера и мочвара. Главни токови су Дунав и Тиса, а њихове притоке су: Тамиш, Бегеј, Златица, Караш и Нера. Тамиш меандрира, плован је у доњем току и регулисан због изливања. Има неколико ушћа, а главно је код Панчева. Бегеј има природни ток (Стари Бегеј) и каналисано корито (Бегејски канал). У једном делу тока користи старо корито Тисе у коју се улива код Титела. Банат је познат по природним (Русанда, Ченћанско, Окањ и Царска бара) и вештачким (Вршачко, Белоцркванска) језерима (Марковић, 1966).

За биљни свет карактеристична је доминација културних биљака (житарица) у односу на природну, степску вегетацију која је потиснута. Шуме су највише очуване на Вршачким планинама, а за Банатску пешчару је карактеристично присуство 313 врста биљака. Променом животних услова после изведених мелиорационих радова, животињски свет је смањен по броју представника и проређен. Подељен је на животињски свет водених и мочварних предела, животињски свет лесних и пешчарских предела, и животињски свет Вршачких планина (Букуров, 1978).

Категорије заштићених објеката

Преме важећим одредбама *Закона о заштити природе* из 2009. године, у Србији су утврђене следеће категорије заштићених подручја: национални парк, парк природе, предео изузетних одлика, строги резерват природе, специјални резерват природе, споменик природе и заштићено станиште (Службени гласник Републике Србије, бр. 36/09). Наведене категорије усклађене су са онима које прописује IUCN – *Међународна унија за заштиту природе*. У закону је, за сваку од категорија, дата и ближа дефиниција:

- Национални парк – подручје са већим бројем разноврсних природних екосистема од националног значаја, истакнутих предеоних одлика и културног наслеђа у коме човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних вредности и ресурса, укупне предеоне, геолошке и биолошке разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих активности у складу са начелима заштите природе и одрживог развоја;
- Парк природе – подручје добро очуваних природних вредности са претежно очуваним природним екосистемима и живописним пејсажима, намењено очувању укупне геолошке, биолошке и предеоне разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих делатности усклађених са традиционалним начином живота и начелима одрживог развоја;

- Предео изузетних одлика – подручје препознатљивог изгледа са значајним природним, биолошко-еколошким, естетским и културно-историјским вредностима, које се развијало као резултат интеракције природе, природних потенцијала подручја и традиционалног начина живота локалног становништва;
- Строги резерват природе – подручје неизмењених природних одлика са репрезентативним природним екосистемима, намењено искључиво за очување изворне природе, генског фонда, еколошке равнотеже, праћење природних појава и процеса, научна истраживања којима се не нарушавају природна обележја, вредности, појаве и процеси;
- Специјални резерват природе – подручје са неизмењеном или незнатно измењеном природом, од нарочитог значаја због јединствености, реткости или репрезентативности, а које обухвата станиште угрожене дивље врсте биљака, животиња и гљива, без насеља или са ретким насељима у којима човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних одлика и еколошке равнотеже, праћењу природних процеса, научним истраживањима и образовању, контролисаним посетама и очувању традиционалног начина живота;
- Споменик природе – мања неизмењена или делимично измењена природна просторна целина, објекат или појава, физички јасно изражен, препознатљив и/или јединствен, репрезентативних геоморфолошких, геолошких, хидрографских, ботаничких и/или других обележја, као и људским радом формирана ботаничка вредност од научног, естетског, културног или образовног значаја.
- Заштићено станиште – подручје које обухвата један или више типова природних станишта значајних за очување једне или више популација дивљих врста и њихових заједница.

Табела 1. показује категорије заштићених објеката природе у Банату. Приказане су површина и година проглашења, као и категорија, општина и старалац сваког заштићеног добра.

У Банату је заштићен један *Парк природе* – Поњавица, на територији општине Панчево, сврстан према класификацији IUCN-а у категорију V – заштићен предео, и према Закону о заштити животне средине у Србији у категорију III – значајно природно добро.

Табела 1. Заштићени објекти природе у Банату
Table 1. Protected natural assets in Banat

Категорија заштићеног добра	Назив	Р (ha)	Година проглашења		Категорија		Општина	Старалац
			1. проглаш.	Ревизија	IUCN	РС		
Парк природе	Поњавица	133,64	1995.	/	V	III	Панчево	ДВП „Тамиш-Дунав“
Предео изузетних одлика	Вршачке планине	4408,00	1982.	2005.	III	III	Вршац	ЛП „Варош“
	Делиблатска пешчара	34829,32	1965.	2002.	IV	I	Вршац, Ковин, Б. Црква, Алибунар	ШП „Банаг“
Специјални резерват природе	Стари Бегеј – Царска бара	1676,00	1955.	1994.	IV	I	Зрењанин	ДД РГ „ЕЧКА“
	Славо Копово	976,45	2001.	/	IV	I	Нови Бечеј	ЛУ „Нови Бечеј“
	Пашњаци велике дропље	979,44	1997.	/	IV	I	Чока, Кикинда	ЛУ „Перјаница“ Моқрин
Споменик природе	1 острво 15 парк шума 14 стабала	/	/	/	/	/	/	/
Меморијални природни споменик	Спомен парк Киќиндеко-мокр. одреду	3,67	1979.	/	/	/	Киќинда	СО Киќинда
	Спомен шума у Куштиљу	2,42	1973.	/	/	/	Вршац	СО Вршац
	Стабло бреста	/	1975.	/	/	/	Сечањ	МЗ Неузин

Извор података: Регистар заштићених природних добара Завода за заштиту природе, Београд.

Такође, заштићен је један *Предео изузетних одлика* – Вршачке планине, које су према класификацији IUCN-а сврстане у категорију III – споменик природе, а према Закону о заштити животне средине у Србији у категорију III – значајно природно добро. Треба нагласити да су Вршачке планине најпре биле заштићене и категорисане као *регионални парк природе* 1982. године. Због изузетних природних вредности којима располаже овај простор, Завод за заштиту природе покренуо је иницијативу да се Вршачке планине ставе под виши степен заштите, па је урађена ревизија и планине су проглашене *пределом изузетних одлика*. С обзиром да је процењено да првобитни старалац овог заштићеног објекта – ЈП „Војводинашуме” није на адекватан начин водио бригу о истом, за новог староца именовано је Јавно предузеће за изградњу, развој и уређење подручја општине Вршац - „Варош”¹.

Највећи Специјални резерват природе у Банату је Делиблатска пешчара, на територији општина Вршац, Бела Црква, Ковин и Алибунар, која је заштићена 1965. године. Ревизија заштите извршена је 2002. године, када је пешчара заштићена као *специјални резерват природе* I категорије. Специјални резерват природе Стари Бегеј – Царска бара проглашен је 1955. године (са ревизијом 1994. године), док је проглашење Пашњака велике дропље извршено 1997. године, а Сланог Копова 2001. године. Сва четири резервата сврстана су према класификацији IUCN-а у категорију IV – станишта и друга управљана подручја и представљају природна добра од изузетног значаја I категорије у Србији. Свима су одређени стараци којима је поверено управљање овим природним добрима и заштита, што уједно иде у прилог и њиховој бољој валоризацији, а такође су задужени и за туристичку пропаганду.

На простору Баната заштићено је укупно 30 споменика природе, које сачињавају: једно острво, 15 парк шума и дрвореда и 14 појединачних стабала или стабала у групама. Споменик природе *Ивановачка ада* најпре је 1961. године заштићен као *строги природни резерват*, да би, ревизијом заштите, 2009. године био проглашен *спомеником природе* и сврстан у III категорију – значајно природно добро.

¹ Приликом ревизије Вршачке планине су из I категорије заштите пребачене у III. Разлог за ово је чињеница да су локалне власти инистирале на промени староца, а када је за новог староца Вршачких планина одређено ЈП „Варош”, као локално предузеће, било је неопходно пребацити их у III категорију, јер се о добрима унутар исте старају локалне власти (за прву и другу категорију то ради држава).

Табела 2*. Заштићени споменици природе
Table 1. Protected Natural Monuments

Назив природног добра	Р (ha)	Година проглашења		Категорија		Општина	Старалац
		1. проглашење	Ревизија	IUCN	РС		
Ивановачка ада	6.07	1961.	2009.	III	III	Панчево	ШГ „Банат“
Парк Бландаш	2.32	2006.	/	III	III	Кишкинда	ЈП Дир. за изградњу града, Кишкинда
Храст лужњак	/	1979.	/	/	/	Н. Кнежевац	СО Нови Кнежевац
Парк у Новом Кнежевцу	7.29	1975.	/	/	/	Н. Кнежевац	/
Стари парк у Чоки	5.51	1973.	2003.	III	III	Чока	Фонд за изградњу и развој инфраструк. општине Чока
Стабло црне тополе у Уљми	/	1963.	/	/	/	Панчево	/
Кестен ћурчина у Панчеву	0.02	2007.	/	III	III	Панчево	ЈКП Зеленило Панчево
Три стабла белог јасена код Долова	0.10	1978.	1999.	III	III	Панчево	ДФ грађ. земљишта и путева Панчево
Стабло храста лужњака у дворишту црне ст. Кумане	0.14	1985.	1999.	III	III	Н. Бечеј	Водопривредно предузеће Горњи Банат, Кишкинда
Парк на имању Соколац код Новог Бечеја	5.63	1974.	/	/	/	Н. Бечеј	ПК Бисерно острво, ООУР Соколац
Стабло храста лужњака	0.04	1975.	/	/	/	Н. Црња	33 Молин, Нова Црња
Стабло софоре у Новој Црњи	0.03	1975.	/	/	/	Н. Црња	Римокатол. црква, Н. Црња
Група стабла копривића у Српској Црњи	0.06	1978.	/	/	/	Н. Црња	ПК Ђура Јакшић, Н. Црња
Стабло питомог ораха	0.40	1978.	/	/	/	Н. Црња	ПК Ђ. Јакшић, Н. Црња
Парк дворца у Хајдучици	5.72	1973.	2003.	III	III	Пландиште	ПДП Хајдучица
Парк дворца Јагодић	8.64	1973.	2003.	III	III	Пландиште	ДП Трудбеник, Јагодић

Назив природног добра	P (ha)	Година проглашења		Категорија		Општина	Старалац
		1. проглашење	Ревизија	IUCN	РС		
Стари парк у Великом Гају	6.67	1973.	2003.	III	III	Планишће	СТУР Гинко
Вршачки парк	5.92	1973.	/	/	/	Вршац	Саобр.-турист. и услужно предузеће 2. октобар
Стари парк у Влајковцу	4.72	1974.	2006.	III	III	Вршац	Ресторан Језеро
Дворед дулова загајациа - Избиште	/	1974.	/	/	/	Вршац	Покрајинска заједница за путеве
Дворед дулова Вршац – стража	/	1974.	/	/	/	Вршац	Покрајинска заједница за путеве
Дворед дулова избиште - Улма	/	1974.	/	/	/	Вршац	Покрајинска заједница за путеве
Берначков хербар	/	1973.	/	/	/	Вршац	Народни музеј Вршац
Стабло крупнолисне липе	/	1973.	/	/	III	Вршац	СО Вршац
Стража	67.61	2006.	/	III	III	Вршац	ЈП Вршац
Парк дворца у Конаку	2.03	1975.	2001.	/	II	Сечањ	ОШ Вук Караџић
Бели дуд у Белом Блату	0.01	2006.	/	III	III	Зрењанин	ЈКП Чистоћа и зеленило
Стабло низинског бреста	/	1960.	/	/	/	Зрењанин	Српска правосл. црквена општина у Зрењанину
Храст лужњак у Зрењанину	0.03	2006.	/	III	III	Зрењанин	ЈКП Чистоћа и зеленило
Жупанијски парк у Зрењанину	1.13	2006.	/	III	III	Зрењанин	ЈКП Чистоћа и зеленило

Извор података: Регистар заштићених природних добара Завода за заштиту природе, Београд.

* Објекти за које није урађена ревизија, а заштићени су пре 1991. године, дефинишу се по старим законима као природни споменици

Остали објекти наведени у табели 2, у зависности од времена када су заштићени и извршене ревизије, припадају групи природних споменика (по старим законима) или споменицима природе (по важећим одредбама Закона из 2009. године). Категорије су међусобно подударне, а ревизија је неопходна управо из разлога да би се добра заштићена по старим законима уврстила у категорије важећег закона. Из табеле се види да за одређене објекте нису дефинисани стараоци, површина коју обухватају, нити су исти категорисани по домаћим и страним категоријама. Разлог за ово лежи у чињеници да до 1991. године закон није предвиђао обавезу дефинисања старалаца за заштићена добра, па се дешавало да се ова добра не третирају у складу са статусом и значајем који поседују. Ово је углавном важило за категорију природних споменика којима је најчешће тек после ревизије додељен старалац. Међутим, треба напоменути да за одређени број објеката који припадају овој категорији ревизија заштите још увек није урађена, па би томе требало приступити што пре како би се обезбедила њихова адекватна заштита и правилно управљање објектима. Ово се нарочито односи на појединачна стабла у Банату, примерке који се истичу по својој старости или димензијама.

Табела 3. Преглед заштићених објеката природе у Војводини и Банату
Table 3. Overview of protected nature assets in Vojvodina and Banat

Врста објекта		Војводина	Банат	%
Национални парк		1	/	0
Парк природе	Регионални природни парк	3	/	0
	Парк природе	6	1	16.6
Резерват природе	Специјални резерват природе	11	4	36.4
	Строги природни резерват	9	/	0
Предео изузетних одлика		2	1	50
Споменик природе		85	30	35.3
Меморијални пр. споменик		6	3	50

На територији Баната заштићена су три *меморијална природна споменика*². Спомен парк Кикиндско-мокринском одреду проглашен је заштићеним добром 1979. године и налази се на територији општине Кикинда. Спомен шума у Куштиљу, на територији општине Вршац,

² Категорија заштићених добара дефинисана старим законима о заштити природе. Ревизија заштите објеката који се налазе у овој категорији треба да обезбеди њихову усклађеност са постојећим категоријама.

заштићена је 1973. године, док је Стабло бреста у општини Сечањ заштићено 1975. године. Неповољна околност је што добра нису категорисана.

Карта 1. Заштићена природна добра на територији Баната³: 1. Пашњаци велике дропље; 2. Слано Копово; 3. Стари Бегеј – Царска бара; 4. Вршачке планине; 5. Делиблатска пешчара; 6. Поњавица; 7. Ивановачка ада

Map 1. Protected Natural Assets in Banat: 1. Pašnjaci velike droplje; 2. Slano Kopovo; 3. Stari Begej – Carska bara; 4. Vršacke planine; 5. Deliblatska peščara; 6. Ponjavica; 7. Ivanovacka ada

Када се анализира укупан број заштићених природних добара на територији Војводине и Баната (табела 3), закључује се да се једини

³ На карти нису приказани споменици природе и меморијални природни споменици

војвођански национални парк (Фрушка гора) не налази на територији Баната, док се од укупно девет заштићених паркова природе у Војводини (3 регионална природна парка по старом закону и 6 паркова природе по новом закону), у Банату налази само један (заштићен по новом закону као парк природе). На територији Војводине заштићен је укупно 21 резерват природе (9 строгих природних резервата по старом закону и 11 специјалних резервата природе), од чега се 4 налазе у Банату (специјални резервати природе). Од укупно 2 предела изузетних одлика у Војводини, један је смештен у Банату, док се од укупног броја војвођанских споменика природе (85) у Банату налази 30. Исто тако, половина војвођанских меморијалних природних споменика смештена је у банатској регији.

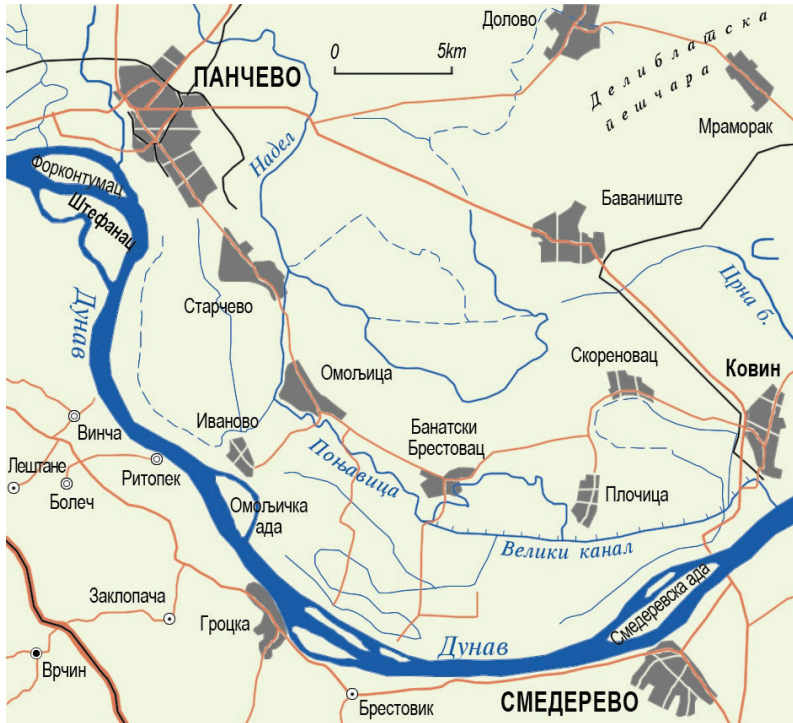
Парк природе Поњавица

На територији општине Панчево налази се Парк природе *Поњавица* који је заштићен 1995. године, а за његовог стараоца одређено је ДВ Предузеће „Тамиш-Дунав”. Површина парка природе је 133,54 ha, а површина заштитне зоне 60,89 ha, што значи да укупна заштићена површина износи 194,37 ha (Томић и др., 2004).

Парк природе *Поњавица* налази се у јужном делу Баната, у алувијалној равни Дунава. Заузима средњи део реке Поњавице и лежи на надморској висини од 68,5 m до 76,65 m. Дужина воденог тока Поњавице у оквиру парка природе износи 7,2 km, а укупна дужина под заштитом је 10 km. Заштићено природно добро административно припада општини Панчево (Томић и др., 2004).

Река Поњавица извире из Капетанове баре код Старчева, а улива се у Дунав код Дубовца. Правац тока условили су тектонски покрети и локални раседи настали убирањем и раседањем мезозојских седимената. Захваљујући карактеристикама терена, подземним и површинским водама, на овом простору су извршени мелиорациони радови и ток је подељен на три дела. Први део обухвата извориште Поњавице од Старчева до Омољице. Измењен је, претворен у канал и укључен у систем за одводњавање. Од Омољице до Банатског Брестовца нису обављани мелиорациони радови, па је река једино на овом делу задржала природне карактеристике. Трећи део полази од Банатског Брестовца и завршава се ушћем Поњавице у Дунав. Водени ток је овде претворен у канал којим се одводи вишак подземних вода. Река има уједначени ниво воде, независно

од количине падавина током године, чему доприноси храњење изданском водом која се јавља на 2 до 3 m изнад нивоа реке. Одликује је висок ниво чистоће, што је условило да и сам ток садржи чисту воду (Томић и др., 2004).

Карта 2. Географски положај реке Поњавице
Map 2. Geographical position of river Ponjavnica

У приобаљу Поњавице доминира шумска вегетација док је у воденом биотопу заступљена мочварна и водена вегетација. Специфичност флоре овог парка природе представља присуство дрвенастих и жбунастих врста, остатака некадашњих низијских, поплавних шума, које граде уски појас уз водоток. Овде је заступљена водена и барска вегетација из преглацијалног периода која има реликтни карактер. Од мочварних биљака преовлађују тршћаци који делом залазе у речно корито, а делом заузимају ужи или шири обалски појас.

Према саставу ихтиофауне Поњавица припада Црноморском сливу. Утврђено је 20 врста риба, при чему има и економски цењених врста

значајних за спортско-риболовни туризам. Овде је присутно и 40 врста птица гнездарица, од којих су неке са листе природних реткости: чапљица, кокошар, кукавица, и сеоска ластва. Поњавица представља ловно продуктивну површину погодну за опстанак, развој и размножавање ловне дивљачи (зец, фазан, дивље патке, препелице) а овде се могу срести и неке заштићене врсте – срне и ласице (Томић и др., 2004).

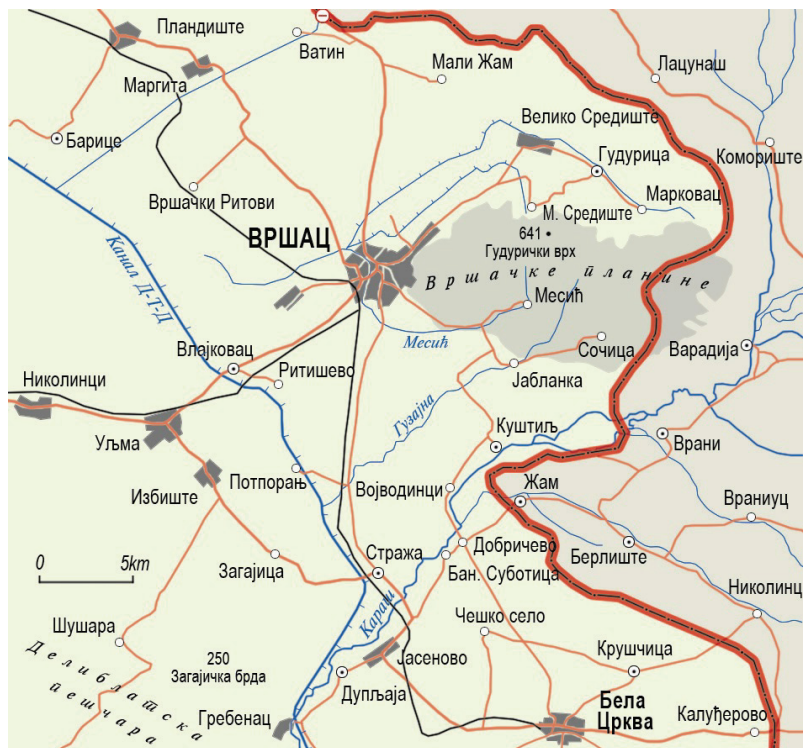
У непосредној околини Парка природе *Поњавица* не постоје културно-историјске вредности које су привлачне за туристе. Изузетак би могао да представља манастир Војловица, смештен између Старчева и Панчева, изграђен крајем XIV и почетком XV века и посвећен светим арханђелима Михаилу и Гаврилу. По завршетку Другог светског рата манастир је уврштен у ред најстаријих црквено-историјских споменика Југославије и као такав стављен је под заштиту државе. Војловица се данас налази у кругу рафинерије нафте у Панчеву, што није у складу са њеним статусом културног споменика велике вредности. Позната су и археолошка налазишта у околини Панчева и на територији самог града која припадају старчевачкој култури, која се развијала у периоду између 5300. и 4500. година пре нове ере.

Предео изузетних одлика Вршачке планине

На територији Баната заштићен је један Предео изузетних одлика – *Вршачке планине*, које су овакав статус добиле 2005. године. Од 1982. године планине су категорисане као регионални природни парк, да би, када се указала потреба за њиховом комплекснијом заштитом и детаљнијим научним истраживањем, биле проглашене пределом изузетних одлика. Заштићена територија Вршачких планина обухвата 4177 ha и припада општини Вршац.

Вршачке планине се простиру у југоисточном делу Баната. Њихов најисточнији део, налази се на територији Румуније, док је банатски део на територији општине Вршац. Са својим Гудуричким врхом од 641 m, представљају највишу тачку у Војводини. У прошлости су се различито називале – становници су употребљавали (и још увек употребљавају) назив Вршачки брег, мислећи најчешће на брдо на ком је подигнута кула, док је на различитим картама Војногеографског института цео простор означен као „Чуке”. Исти назив, Вршачке чуке, употребио је Јован Цвијић у „Геоморфологији”. Међутим, овај назив није очуван ни у народу, ни у

стручној литератури, па је због тога усвојен онај који је најчешће коришћен – Вршачке планине.

Карта 3. Географски положај Вршачких планина
Map 3. Geographical position of mountain Vršачke planine

Планине су ограничене према северу државном границом у дужини од 51 km (од Ватина до села Војводинци), према југу долином реке Караш, према истоку српско-румунском границом, а према западу друмским путем и железничком пругом Ватин–Вршац–Бела Црква. Обухватају површину од 170 km² (укупна површина са румунским делом је 220 km²) (Давидовић и др., 2003).

Вршачке планине представљају најстарији део Баната, јер припадају заосталом делу потонуле панонске масе. То су изоловане хорст планине, које су раседима одвојене од осталих делова некадашње антиклинале. Стене које улазе у састав ових планина сврстане су у три групе: најстарије стене палеозојске старости (кристалисти шкриљци, претежно гнајсеви),

распрострањене су у централним деловима, затим нешто млађе магматске стене (гранити), које су пробиле најстарију серију, и, најмлађе, седиментне стене, чији је настанак везан за кенозоик (неогени језерски пескови и глине присутне на планинском ободу) (Давидовић и др., 2003).

Вршачке планине имају правац пружања запад – исток. Од запада ка истоку почињу Вршачком кулом (399 m) која се издиже са источне стране Вршца, затим се преко Турске главе и Ђаковог врха (499 m) протежу до Вршачког врха (590 m), а одатле преко Лисичије главе до Гудуричког врха (641 m), највише тачке, не само Вршачких планина, већ и целе Војводине. Од Гудуричког врха висина постепено опада према истоку где се налази врх Ђалу Вршишор. Наведени узвишени делови Вршачких планина међусобно су одвојени превојима: Превала – између Вршачке куле и Вршачког врха, Кулмеа маре (389 m) – између Вршачког и Гудуричког врха, и Коркана (300 m) – између Гудуричког врха и Ђалу Вршишора (Давидовић и др., 2003).

Вршачке планине, имају изражену асиметрију уздужног профила, а слично је и са попречним профилима. Северна планинска страна, нагнута ка Малом вршачком риту и Марковачком потоку, стрмија је од јужне, која се благо спушта ка долини потока Месић. Поред тектонских процеса, на Вршачким планинама заступљени су и ерозивни, претежно абразиони и флувијални процеси. Абразионим процесима створене су површи, а флувијалним долине. Абразионе површи су углавном слабије очуване (због усечености у шкриљцима) и локално развијене. Обухватају просторе испод 200 m надморске висине и налазе се под травњацима и виноградима. Највише је изражена површ Мисе која је развијена на целој дужини јужне стране планине. Просечна ширина површи износи 1000 m. Као специфични рељефни облици присутни на Вршачким планинама, а настали денудацијом, издвајају се остенаци од гнајса који имају висину од неколико метара и штрче изнад околног терена у облику различитих фигура (Давидовић и др., 2003).

Вршачке планине имају степско-континенталну климу која је захваљујући локалним микроклиматским условима ублажена у односу на остали део регије. Због веће надморске висине, лета су нешто свежија од осталог дела Баната, са средњим јулским температурама два до три степена нижим од просека за Банат (19-20 °C у односу на просек за регију 22,5 °C) (Букуров, 1978). Ово је подстицајно за летња излетничка кретања, када у градовима, емисионим центрима туриста, владају летње жеге. Нижа

температура ваздуха посебно је изражена на излетничким локалитетима у централним деловима, који су под шумским покривачем. Сличан је случај и са зимским температурама, јер је познато да промена надморске висине утиче на износ температурних вредности. Међутим, релативно мала висина Вршачких планина не омогућава формирање таквих зимских температура које би условиле присуство и задржавање дебљег снежног покривача, неопходног за зимске спортове.

За Банат је карактеристична велика сушност (просечна годишња количина падавина 609 mm), међутим на Вршачким планинама годишње се излучи 730 mm (Марковић, Павловић, 1995). Највећи број дана без кише карактеристичан је за јесен и лето, што је значајно за излетничка кретања. Лети се падавине излучују у облику краткотрајних пљускова. Планине су облачније и ветровитије у односу на остали део регије. Поред благих ваздушних струјања на планини, овде се јављају и јачи ветрови. Кошава је најјача од новембра до фебруара, мада се јавља и током јесени и пролећа, када због своје сувоће и слаповитости изазива непријатан осећај код људи и појачава осећај хладноће, што негативно утиче на излетничка кретања. Инсолација на Вршачким планинама има највећу вредност у августу и септембру, када, због смањене облачности, долазе до изражаја све естетске вредности природних пејзажа.

Хидрографске особености Вршачких планина доприносе њиховој туристичкој вредности. Нарочито су значајни извори са водом доброг квалитета. Налазе се углавном на местима највеће концентрације излетника и планинара. Али и поред тога што имају одређени куриозитетни и практичан значај, каптирани извори су најчешће запуштени и не одржавају се на правилан начин. Хидрографске прилике планине су различите на северној и јужној страни планине. Већи нагиби северне стране онемогућили су организовано сливање атмосферске воде, па је овде, уместо линеарне ерозије присутна површинска ерозија у облику спирања. На местима мањих нагиба формиран су почетни облици долина – веће јаруге. Два највећа водена тока, дуж северне планинске подгорине су Марковачки и Малосредиштански поток. За северну подгорину карактеристична су и два канала: канал Вршац–Мало Средиште и Малоритски канал, којима се одводе воде Марковачког и Малосредиштанског потока ка каналу Дунав–Тиса–Дунав. Мањи нагиб јужне планинске стране повољно се одразио на флувијалне процесе, па је овде присутно неколико речних токова: Сочица, Гузајна, Месић, Црвенка, Вала

Попи (Давидовић и др., 2003). Набројани токови, с обзиром на дужину, водостај и протицај, немају рекреативан значај, већ се њихова атрактивност углавном базира на естетским елементима. Бујични карактер, карактеристичан за већину токова Вршачких планина, умањује њихов туристички значај.

На Вршачким планинама налази се 1024 врста дрвенастих, жбунастих и зељастих биљака, од којих су неке широко распрострањене, док су друге ендеми (2,57% панонских биљака) и реликти овог простора, нпр: различак, слатинаста паламида, дивљи каранфил, звончић. Шумска вегетација планина је посебно атрактивна са туристичког аспекта, с обзиром да одудара од изгледа околне банатске равнице. Међу 25 врста дрвећа доминирају храст, граб, липа, јавор, кестен (аутохтоне врсте), али и накнадно унете (алохтоне) врсте: багрем, топола и разни четинари. Осим овога, планине су познате по богатству лековитог биља, као и брдским и ливадским заједницама. Значајан податак везан за фауну планина је да су исте проглашене 1989. године међународно значајним стаништем птица у Европи, према пројекту ИВА (*Important Bird Areas*). Овде се гнезди око 90 врста птица, међу којима и оне којих нема ни на једном другом месту у Војводини (орао змијар, уралска сова, планински шарени детлић), као и оне које су сврстане у природне реткости у Србији (орао кликтавац, краткопрсти кобац, велика грмуша.) (Томић и др., 2004).

Поред природних особености, Вршачке планине се одликују и културно-историјским вредностима које их чине атрактивним и доприносе њиховој привлачности. Највећи значај у оквиру културно-историјских споменика има Вршачка кула, остатак градског утврђења Старог Вршца лоцираног на врху Вршачка кула (399 m). Претпоставља се да је изграђена крајем XIV века, а тврди се да су је изградили Срби који су непосредно после Косовске битке населили ове просторе. Утврђење је имало две куле покривене пирамидалним крововима, а око њих је постојао камени зид. Током времена, куле су руиниране и у нападима уништаване, тако да је данас преостала бранич кула висока 21 m и широка 6 m. Године 1970. кула је реконструисана и конзервирана и изграђено је степениште до врха, тако да она данас представља видиковац (Томић и др., 2004).

На ивичном делу абразионе површи Миса налази се капела Светог крста изграђена 1720. године захваљујући прилозима немачких колониста. Представља најстарији католички храм у Банату, а после Вршачке куле, и најстарију сачувану грађевину у Вршцу. Више пута је тешко оштећена, па

је њен првобитни изглед само делимично очуван. На западном подножју Вршачких планина налази се капела Светог Рока. Манастир Месић налази се у близини села Месић. Удаљен је 10 km од Вршца и спојен са њим асфалтним путем. Претпоставља се да је изграђен у XII веку под утицајем мисионара Саве Немањића. Манастирска црква је више пута рушена, паљена и обнављана, али се зна да фреске на зидовима датирају из XVIII века. У манастиру постоји део старе архиве несталих манастира у јужном Банату, као и галерија портрета некадашњих игумана. Године 1965. започети су конзерваторски радови, након што је стављен под заштиту државе. На Вршачким планинама присутни су и каштели који тренутно спадају у ред секундарних излетишта. Највећи се налази у центру Великог Средишта, а састоји се од два дворца из XVIII века (Томић и др., 2004).

У непосредној близини града је село Гудурица, виноградарски центар познат по подрумима вина које поседује велики број домаћинстава. Својом специфичном архитектуром (зграде са украшеним фасадама) и бројним виноградима посађеним на периферији села под Вршачким планинама, Гудурица поседује потенцијале да у будућности постане дестинација еко-руралног туризма (Стојановић, 2007).

Специјални резерват природе Делиблатска пешчара

Највећа пешчара у Србији и Црној Гори, некадашња „Европска Сахара”, јесте Специјални резерват природе *Делиблатска пешчара* који се простире на територији општине Вршац, Ковин, Бела Црква и Алибунар, и обухвата површину од 34 829,32 ha. Заштићена је 1965. године и то најпре као општи резерват природе, да би касније, укидањем овог појма, била проглашена специјалним резерватом природе. Сврстана је у IV категорију класификације IUCN-а и представља природно добро од изузетног значаја I категорије у Србији. Унутар резервата утврђен је тростепени режим заштите, у оквиру ког су издвојене зоне са одговарајућим мерама заштите.

Делиблатска пешчара, Велика пешчара (Ј. Цвијић), Банатска пешчара (Б. Ж. Милојевић) или Банатски песак (Б. Букуров), са еолским творевинама, јединственим у Европи, налази се на крајњем југоистоку Војводине, у јужном Банату. Због тога што је окружена Банатском лесном заравни и што су границе између ове две морфолошке целине нејасне, наилази се на различите податке о величини, границама и другим морфометријским подацима пешчаре.

Карта 4. Географски положај Делиблатске пешчаре
 Map 4. Geographical position of sandy terrain Deliblatska peščara

По Боровију Ж. Милојевићу (1949), Банатска пешчара је смештена између Тамишке равни на југозападу и Вршачке равни на североистоку. Допире до Дунава (између Дубовца и Паланке) и Караша (између Гребенца и Парте) на југоистоку, док се према северозападу спушта ка Тамишу. Дугачка је 60 km, а највећа ширина јој износи 25 km (на југоистоку). Бранислав Букуров (1978) сматра да Банатски песак обухвата површину између Дубовца, Кајтасова, Гребенца, Загајичког брда, Банатског Карловца, Владимировца, Мраморка и Делиблата. Овако ограничена, пешчара има површину од 300 km², дугачка је 35 km, а широка 15 km. Новија истраживања (Давидовић и др., 2003) ограничила су простор Делиблатске пешчаре географским координатама 44° 48' и 45° 12' северне географске ширине и 38° 36' и 38° 58' источне географске дужине.

Већина научника сматра да је пешчара постала од Дунавског песка наталоженог при уласку Дунава у Ђердапску клисуру. За разлику од овог

тврђења, Боривоје Ж. Милојевић (1949) говори о Делиблатској пешчари као акумулативној творевини песка, минделско-ришке старости, који су североисточни ветрови издували из планинског материјала наталоженог у суподини карпатских река (Тамиша, Брзаве, Моравице и Караша).

Бранислав Букуров сматра да су главни агенси стварања пешчаре били Дунав и кошава. За време влажних, интергласијалних фаза, Дунав је обављао ерозивно-акумулативни рад, проширујући своју долину и таложећи глиновито-песковити материјал у инундационој равни, а за време сувих, гласијалних фаза, кошава је разносила акумулирани материјал и таложила га на местима где јој је слабила транспортна моћ. Све ово дешавало се у вирму и бореалу, за време 4 флувијалне и 4 еолске фазе настанка (Букуров, 1978).

Песак на овом простору није једноличан, већ се разликује по минеролошком саставу, морфолошком изгледу, механичком саставу, боји итд. Од количине глине у песку зависи стање везаности, водне и ваздушне особине, као и продуктивна способност, па се због тога на овом простору издвајају невезани пескови (са мање од 5% глине), везани пескови (са 5% - 15% глине) и иловести (преко 15% глине) који означавају прелаз од песка ка земљишту. У пешчари има највише невезаног, а најмање иловастог песка. Према садржају хумуса издвајају се следеће врсте: црни песак, са дубљим хумусним хоризонтом, сиви мочварни (забарени) песак (Давидовић и др., 2003).

Пешчара може да се подели на високу, која захвата југоисточни највећи део, и ниску зараван на северозападу. Поред ова два главна дела, издвајају се и два ниска пешчара, који се простиру југоисточно од високе пешчаре, па све до Дунава, затим лесни подови, који оивичавају пешчару са североистока и југозапада и прелазна зона која се пружа између пешчаре и подова (Милојевић, 1949).

Бранислав Букуров издваја, у висинском погледу, три појаса на Делиблатској пешчари: први најнижи појас, апсолутне висине 70-80 m, који се простира између инундационе равни Дунава на југоистоку и пута који повезује Дубовац са Ћавољим мостом на Карашу. Други појас, апсолутне висине 90-100 m, наставља се на најнижи, обухватајући Кутловицу и део пешчаре између пута Дубовац–Ћавољи мост до правца Дубовац–Кајтасово. Трећи појас, са највећим висинама (100-130 m) обухвата и највећи део пешчаре, северозападно од линије Дубовац–Кајтасово (Букуров, 1978).

Главни елементи рељефа Делиблатске пешчаре су дине, међудинске депресије, мање удолине, издувине и жљебови. Дине су различите по висини и дужини, а најчешће се пружају у виду паралелних низова правца југоисток–северозапад и имају облик издужених коса. Често се издижу терасасто, а стране су им углавном симетричне. Највише дине присутне су у високој пешчари. Апсолутна висина им у просеку износи 110-170 m, и достижу дужину до 700 m. Највиша дина Плук висока је 192 m и дугачка 450 m. У ниској пешчари, дине су ниже и краће у односу на високу (највиша дина Хатарица – 105 m). Између дина налазе се међудинске депресије различите по облику и величини. Издужене су у правцу Кошаве, а често се дешава да се на дну веће удолине јави мања, која се, уколико је ветар однео песак из ње, тада назива издувином (Давидовић и др., 2003).

Положај Делиблатске пешчаре на југоистоку Панонског басена утиче на климу овог простора. Пешчара има степску и умерено-континенталну климу, али су присутна и микроклиматска обележја која условљавају утицаји карпатске климе. За ово подручје карактеристична су велика колебања појединих параметара климе, како дневна тако и сезонска, што је последица присуства песковите подлоге. Просечна годишња температура ваздуха у пешчари колеба се у распону 9,5-11 °C (Павић, 2002). Температура у околини је нешто виша, просечно за 0,6 °C. Годишња амплитуда температуре ваздуха износи 23,2-23,3 °C. Јул је најтоплији, са просечном температуром 22 °C, док је јануар најхладнији, са просечном температуром испод -1 °C. Једна од најзначајнијих климатских особина пешчаре састоји се у томе што се песак и ваздух над њим лети и дању веома загреју, а зими и ноћу доста расхладе. Температурне амплитуде достижу вредност до 65 °C (максимум температуре 40 °C, а минимум -25 °C), а по неким подацима чак и 73 °C (Томић и др., 2004). На пешчари, током лета, а и за време осталих годишњих доба, јавља се осетна разлика између температуре која се може измерити на дну међудинских удолина и оне која се може измерити на теменима дина (Милојевић, 1949).

Плувиометријски режим Делиблатске пешчаре има карактеристике континенталног, средњоевропског типа. Годишња количина падавина износи 663 mm. Месец са највећом количином падавина је јун, а са најмањом, фебруар. Лети су на овом простору чести јаки, поподневни пљускови, чије механичко дејство има негативан утицај, посебно у деловима пешчаре са слабо везаним песком. У ово доба године чести су и западни ветрови, док у зимској половини године дува кошава, која има

изражено исушујуће дејство. О њеној снази сведочи чињеница да је 1896. године, као последица дувања овог ветра, железничка пруга Вршац–Ковин била затворена сметовима песка висине до 3 m (Милојевић, 1949).

У пешчари нема сталних водотокова пошто атмосферска вода која падне на тло понире и отиче вертикално кроз песак због његове велике пропустљивости. Као последица овога, површински делови остају без довољно влаге. Песак се током лета и услед дувања кошава исушује до 0.5 m дубине на 4% влажности. Близина Тамиша, Караша и Дунава има великог утицаја на количину и ниво подземних вода. У ниској пешчари, подземне воде налазе се на дубини од око 10 m и имају велику издашност (30 l/s). Висока пешчара је богата подземним водама, али су оне на већој дубини (10-200 m) и мање су издашности (15 l/s). Геоморфолошки састав подлоге ниске пешчаре коју чине алувијални пескови и шљункови богати водом, додатно доприноси њеном богатству у подземним водама. Пошто је у југоисточном делу пешчара највише приближена Дунаву, у том делу је и најбогатија подземном водом која на многим местима избија на повшину. Остали делови пешчаре су сиромашни водом. За ниску пешчару је карактеристично присуство дугуљастих бара које су настале тако што је кошава издувала песак до непропустљиве подлоге и оголила изданску воду (Павић, 2002).

Делиблатска пешчара се одликује специфичним и екстремним еколошким особинама станишта, које су условиле јединствен живи свет, при чему доминирају пешчарске и степске врсте. Пешчара је у средњем веку била под шумом. О томе сведоче бројни историјски записи и географске карте. Масовно уништавање шума кренуло је у другој половини XVIII века, после чега је кошава почела да носи песак из југоисточног правца ка северозападу што је довело до промене изгледа рељефа, а пешчара је названа „Европском Сахаром”. Да би се санирале негативне последице, 1818. године почело је пошумљавање. Основни проблем био је везивање песка и његово оспособљавање за подизање економски важних врста шуме. Пошумљавање је почело тополлом, јовом, јабланом и бором, да би касније био уведен багрем. У новије време форсира се плантажно подизање бора (Давидовић и др., 2003). Пошумљавање је различито изведено на југоистоку и северозападу пешчаре. У југоисточном делу дине су пошумљене, а удолине су под травом, док је у северозападном делу обрнуто. Овакав распоред је потекао отуда што је дине у југоисточном делу било потребно јаче причврстити,

како кошава не би са њихових темена дизала песак (Милојевић, 1949). На пешчари постоје још увек мање површине песка које су незаштићене вегетацијом и као такве подложне су дефлацији ветра. Овде се, првенствено мисли на места где се у пешчари гаје разне пољопривредне културе, или места изложена превеликој испаши.

Вегетација Делиблатске пешчаре дели се на неколико типова: шумски, пешчарски, степски, мочварни. Шумски тип вегетације заузима 61% површине пешчаре. Природне шуме су се одржале на мањим површинама, најчешће у виду мањих фрагмената. Од аутохтоних врста карактеристичне су: топола, јова, пољски јасен, храст лужњак, храст медунац и липа, а од унетих врста доминирају багрем, црни и бели бор, канадска топола и амерички јасен. Аутохтоне шуме нису заступљене у великој мери, али је њихов значај изузетан, са биogeографског и еколошког аспекта, јер сведоче о историји природе Панонске низије. За овај простор специфичан је и самоникли четинар – клека, као и терцијерни реликт руј. Пешчарска вегетација јавља се на невезаном песку или у издубинама. За њу су карактеристичне врсте који имају дугачко и разгранато корење којим могу да извуку потребну влагу из земљишта. Најпознатији представници су: сапуњача, пешчани трокот, аспарагус, гороцвет, саса. На местима где је песак везан, влажнији и са слојем хумуса, појављује се степска вегетација. Захваљујући разноликим условима станишта, за овакав тип вегетације карактеристична је специфична комбинација биљних врста, која издваја Делиблатску од осталих пешчара у Војводини. Познате врсте су рудобрад, шиповина, ковиљ, орхидеја, божур. Мочварни тип вегетације карактеристичан је за делове пешчаре у којима је подземна вода на малој дубини (1.5-5 m), или избија на површину (Давидовић и др., 2003). За Делиблатску пешчару карактеристичне су бројне раритетне, реликтне и ендемичне врсте, од којих се следеће могу пронаћи једино на овом простору у Србији: панчићев пелен, степски божур, банатски божур, панонски возинац, панчићев пелен, шерпет, преко 10 ретких врста орхидеја (Павић, 2002).

Фауна Делиблатске пешчаре по разноликости и богатству не заостаје за флором. Пешчара је најпознатија по својим орнитолошким вредностима, које представљају једну од њених основних природних вредности. Подручје пешчаре увршћено је у међународно значајна станишта птица у Европи у ком је присутно преко 150 врста гнездарица, међу којима и оне које спадају у најугроженије у Србији и Европи (орао крсташ, банатски

соко, орао кликташ). Велики значај за очување разноврсности орнитофауне има близина Дунава и његове мочварне обале која представља место гнежђења за мочварне врсте. Сличан је случај и са неким значајним и ретким врстама инсеката и сисара (степски скочимиш, слепо куче, текуница). Пешчара представља једино преостало станиште вука у Панонској низији, а овде су присутне и дивље свиње, лисице, срне, јелени и дивље мачке (Томић и др., 2004).

На пешчари је заступљено око 40 биљних и преко 200 животињских врста, у статусу природних реткости, за чија су станишта прописани режими најстрожије заштите првог степена.

На простору Делиблатске пешчаре не постоје културне вредности од великог значаја. Треба поменути дрвену цркву на локалитету Девојачки бунар, посвећену Огњеној Марији, коју је пре неколико година изградила Туристичка организација Алибунара.

Посебно занимљива је архитектура села унутар пешчаре (Шушара, Шумарак) или на самом ободу, као и традиција и велики број манифестација овог дела Војводине, које би могле да се валоризују уз природне вредности пешчаре. Фолклорни мотиви овог простора, услед мултиетничког састава становништва (Срби, Румуни, Мађари, Чеси и остали), изузетно су богати и туристички атрактивни, а представљени су народним песмама, играма, ношњама и старим обичајима. Значајан мотив за будућу туристичку афирмацију су и лугарнице, подигнуте у аутохтоном стилу, које би требало обновити и адаптирати за туристичку употребу (Малешевић, 2004).

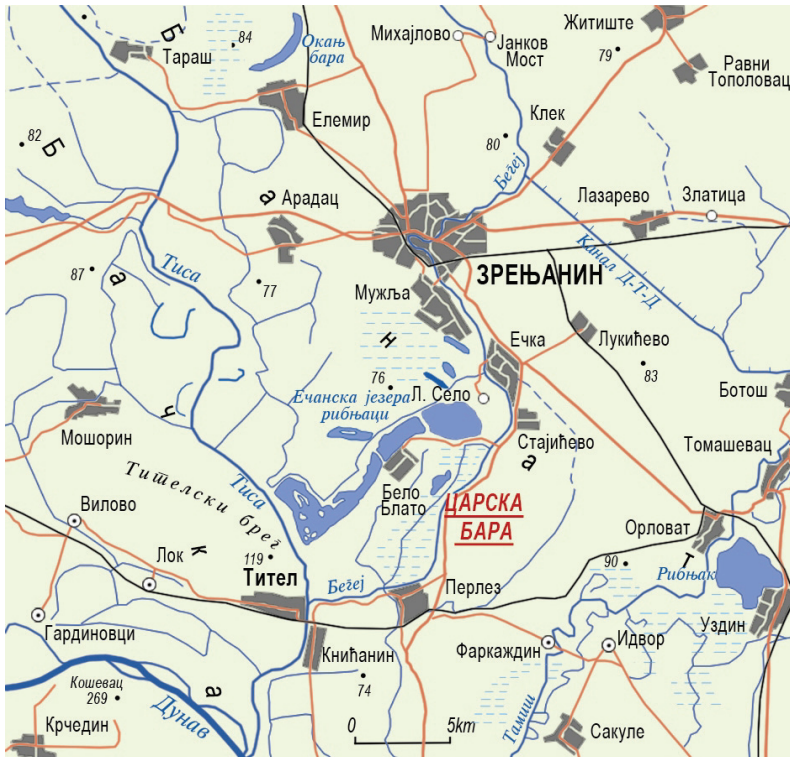
Специјални резерват природе Стари Бегеј – Царска бара

Специјални резерват природе *Стари Бегеј – Царска бара*, један од најпознатијих у Србији, заштићен је 1955. године, док је ревизија заштите извршена 1994. године. Сврстан је у IV категорију класификације IUCN-а и представља природно добро од изузетног значаја I категорије у Србији. Обухвата површину од 1676 ha. У оквиру резервата издвојене су три зоне са различитим мерама и режимима заштите. Увршћен је у подручја мочвара од светског значаја по Рамсарској конвенцији.

Царска бара налази се у средњем Банату, југозападно од Зрењанина, између Бегејског канала, Тисе и вештачких језера-рибњака Ечке. У њеној близини су Ечка, Лукино село и Перлез. Од атара села Бело блато одваја је

подигнути насип и ливаде. Величина заштићеног простора мењала се у зависности од степена и обима заштите, који су такође били променљиви током времена. Прва одлука о званичној правној заштити донета је 1955. године, када је Војтина млака, део Царске баре, проглашена пределом изузетних природних лепота.

Године 1986. проглашен је Регионални парк Стари Бегеј (1328 ha), у оквиру кога је установљен Строги резерват природе *Царска бара*, са површином од 447 ha. Од 1994. године постоји Специјални резерват природе *Стари Бегеј – Царска бара* (са површином 1676 ha и заштитном зоном од 7532 ha). Старалац над овим заштићеним добром је Рибарско газдинство „Ечка” из Лукиног села.

Карта 5. Географски положај Царске баре
Map 5. Geographical position of marsh Carska bara

Године 1965. ово подручје је уврћено у IUCN-ову листу европских и северноамеричких водених станишта од међународног значаја, а 1989.

године улази у списак највреднијих станишта за птице Европе (ИВА) на површини од 2000 ha, да би 1996. године ушла у списак мочвара од светског значаја по Рамсарској конвенцији (Пузовић, 1998).

Царска бара представља меандар Бегеја. На овом простору некада су постојале веће и мање мочваре. Алувијална раван између Тисе и Бегеја, југозападно од Зрењанина и Ечке, била је замочварена и испуњена малим језерима до 1891. године када су почели мелиорациони радови. Стари Бегеј је најпре мелиорисан крајем XIX века, а разлози за ово били су вишеструки. Један од основних је чињеница да је највећи део слива чинило плавно и замочварено земљиште, а тадашње власти су желеле и да се успостави водена комуникација између два привредно развијена центра тог времена – Бечкерека (Зрењанина) и Темишвара (Томић и др., 2004). Током времена било је више различитих мелиорационих радова. Прво су подизани одбрамбени насипи, а затим изграђивани разни хидротехнички објекти на Бегеју и Тиси. Највеће промене настале су 1971. године када је за пловидбу оспособљен новопрокопани канал Бегеја и истовремено преграђен дотадашњи ток реке. Стари Бегеј је на дужини од 10 km стављен ван употребе, при чему је његов водни режим постао диктиран и регулисан од стране човека. Ово је довело до измена изворних одлика ширег простора и промена у екосистемима присутним на овом простору (Предлог за заштиту природног добра Стари Бегеј – Царска бара као Специјалног резервата природе, 1993).

Приликом исушивања алувијалне равни формирано је 16 језера-рибњака на простору од 21,2 km², која се сада каналима и цевоводима снабдевају водом из Тисе и Бегеја. Највећу површину има Бело језеро (5,4 km²), већа су и језеро Јоца (5,35 km²), Коча (3,44 km²), Мика (3,4 km²) и Брана (0,96 km²), а остала језера имају површину мању од 0,5 km². Иако се не налазе унутар граница резервата, језера су важан хидролошки чинилац непосредне околине који утиче на фаунистичко богатство овог простора. Источно и јужно од језера до ушћа Бегеја у Тису сачуван је амбијент рита који чине мртваје, баре и језера, па представља јединствену еколошку целину биоценозе барско-мочварних станишта Панонске низије (Обрадовић, 1998б).

Ток Старог Бегеја је један од најважнијих хидролошких објеката на овом простору, дугачак око 10 km и широк 25 m, са дубином која варира између 1 m и 2,2 m, у зависности од водостаја. Максимуми водостаја на Старом Бегеју јављају се у пролеће и јесен. Пролећни ниво воде на Царској

баре износи око 1 m, док је лети дубина често мања од 0,5 m. Повезана је са Старим Бегејом каналом дужине 30 m. Просечна дужина баре износи 2200 m, а ширина 1000 m (Предлог за заштиту природног добра Стари Бегеј – Царска бара као Специјалног резервата природе, 1993).

Оно што даје посебну специфичност овом простору је присуство бројних екосистема: језерско-рибњачког, мочварног, ливадског, шумског, при чему су главно обележје свих набројаних екосистема птице. Вегетација Царске баре подељена је на шумску, ливадску, мочварну и водену. Шумске површине су у прошлости заузеле значајне делове овог Специјалног резервата природе, али и његове шире околине. По А. Титову и Б. Ђерфију (1960) на појединим местима је њихова распоређеност у виду мозаика стварала утисак прашумског изгледа. Најзаступљенији су били: црна топола, пољски јасен, бела врба, храст лужњак.

Захваљујући антропогеном фактору, шумске површине су временом потискиване. Данас се појединачно и ређе као групе стабала јављају: амерички јасен, брест и храст. Најприсутније су брзорастуће тополе и врбе. За бројна стабла карактеристични су осушени врхови који их чине погодним за осматрање и узлетишта за лов различитим врстама птица. У ливадској вегетацији овог простора присутни су: бела росуља, хајдучка трава, врањемил слез, пелен, ливадска жалфија и друге (Предлог за заштиту природног добра Стари Бегеј – Царска бара као Специјалног резервата природе, 1993).

Мочварну вегетацију карактерише присуство жутог и белог локвања, жабогриза, сита, орхидеја, трске, водољуба, јеженице, пачије траве. Општа карактеристика мочварне вегетације је бујност условљена великом количином воде у свим годишњим добима. Карактеристичан представник мочварне вегетације, трска, присутна је на ободу водене површине и захвата појас ширине и до 10 m (Титов, Ђерфи, 1960).

За водене биљке карактеристичан је спрат биљака – док један слој биљака плута на површини воде, други је под водом. Једна од најпознатијих представника водене вегетације Царске баре је популација трапе. Трапа прекрива воду на такав начин да ни делић површине не остаје слободан. Има лишће на два нивоа. Пливајуће, на површини воде и стојеће, подигнуто до 10 cm изнад воде. На овај начин, корење и стабла ове биљке испуњавају целокупан простор, што знатно отежава пролазак чамцима преко баре (Предлог за заштиту природног добра Стари Бегеј – Царска бара као Специјалног резервата природе, 1993).

Слика 1. Мочварна вегетација Старог Бегеја
Fig. 1. Marsh vegetation in river Stari Begej

Фауна Царске баре представља једну од основних природних вредности Резервата. Као што је поменуто, део овог простора је управо због фаунистичких вредности (веома бројне и разноврсне орнитофауне), заштићен још половином XX века. Најзаступљеније врсте су: дивља свиља, срна, лисица, зец, дивља мачка, хермелин, ласица, хрчак, бизамски пацов, јеж, шишмиш, кртица, твор, корњача, сиви гуштер, зелена жаба..., а у водама Старог Бегеја и Царске баре најпознатији су: видра, караш, штука, лињак, амерички сом, шаран, смуђ, бела риба (Предлог за заштиту природног добра Стари Бегеј – Царска бара као Специјалног резервата природе, 1993).

Посебно обележје овог резервата је присуство бројног птичијег света. Присутно око 250 врста птица од којих је гнежђење доказано за око 140 врста, док за осталих 110 врста Царска бара представља селидбену станицу и одмориште на путу од средње Европе ка јужној Африци. Због тога је Царска бара проглашена за рамсарско подручје у складу са основним

принципом ове конвенције по којем она штити највреднија мочварна станишта у свету, у циљу очувања изворних еколошких услова и биолошке разноврсности. Карактеристичне врсте за Царску бару су (Пузовић, 1998):

- Чапља, ретка и угрожена породица која се гнезди на Царској бари. Овде је присутно свих 8 врста: сива, мрка, мала бела, велика бела, жута, чапљица, гак и букавац. Колонија чапљи је у прошлости бројала и до 2500 парова. За ове птице карактеристично је да нису груписане на једном месту, већ постоји више издвојених колонија које се углавном гнезде у тршћацима рибњака.
- Вране, породица птица која је изузетно значајна за мочварне пределе, јер представља природан „филтер” ових подручја, чистећи их од отпадака и загађености. Тако се, на пример, гаврани хране остацима угинулих животиња и рибом која је таласима избачена на обалу, а сива врана разним отпадцима, инсектима и глодарима.
- Корморани представљају ретку врсту која Царску бару посећује у пролеће. Угрожени су и прогоњени као штеточине, јер се хране рибом из рибњака.
- Гуске, породица чији се представници могу срести у великом броју на Царској бари. Препознатљиве су по јатима у којима се крећу, а приликом полетања стварају велику галаму.

На Царској бари могу да се сретну и: еја мочварица, орао белорепан, бела сеница, ветрушка, ђубасти гњурци... Током јесени овде се задржавају на северу настањене: дивље патке, гуске, шљуке, галебови, јата ластва и чворци, јер ту налазе место за одмор и храну (Пекић, 1958).

У непосредној близини резервата налазе се банатска села са објектима културно-историјске вредности који треба да се валоризују заједно са природним вредностима Специјалног резервата *Стари Бегеј – Царска бара*. На овај начин остварује се јединственост природних и изворних руралних потенцијала у дестинацијама са очуваном природом. Иако се ова насеља налазе изван граница заштићене територије, осмишљавање туристичке понуде поред простора резервата узима у обзир и њихову непосредну околину, због чега се локалне културе укључују у понуду посетиоцима. На овај начин испуњава се један од основних принципа на којима је базиран екотуризам – онај који наглашава неопходност укључивања локалног становништва у одрживи развој неког простора (Стојановић, 2005).

Најпознатији је дворцац „Каштел” у селу Ечка, надамак резервата, некадашње власништво породице Лазар која је око 160 година владала овим местом. На отварању дворца, поред присуства најбогатијих угарских властелина, свирао је и Франц Лист. Каштел је временом постао центар друштвеног живота шире околине, а припадници породице користили су га до 1893. године када је умро њихов последњи потомак. После овога дворцац је имао различите намене, да би коначно био претворен у хотел и ресторан и потпуно реновиран. У оквиру дворца налази се и парк са неколико споменика, од којих је најпознатији споменик Светом Убертусу, заштитнику лова, који су подигли бивши власници и који сведочи о дугој традицији ловства на овом подручју. Занимљива је и чињеница да је у дворцу својевремено постојала збирка ловачких трофеја, којој се временом изгубио траг. Сам дворцац је у новијој историји често посећен од стране туриста заинтересованих за ловство и ловни туризам на ечанским језерима, Бегеју и Царској бари (Рапајић, 2005).

Три сеоске цркве представљају интересантне споменике културе. Српска православна црква је једна од најстаријих православних цркава у Војводини, и изграђена је 1711. године. Под заштитом је државе као историјски споменик необичног изгледа, са кровом од шиндре и зидовима од черпића, облепљеним блатом. Румунска православна црква изграђена је у периоду 1844-1850. године и карактеристична је по позлаћеном иконостасу, а у Римокатоличкој цркви налазе се дела сликара фламанске школе Ван де Венеа (Рапајић, 2005).

Позната је и уметничка колонија у Ечкој, у којој је боравио и радио велики број уметника. Последњих година колонија организује два тематска сазива годишње (сазив акварелиста и сазив уметника који се баве сликом). Ликовна дела колоније излажу се у Савременој галерији у Зрењанину (Рапајић, 2005).

У непосредној близини резервата налази се село Бело Блато, познато по етно центру, изграђеном пре неколико година у оквиру пројекта „Еко-етно комплекс Царска бара – Бело Блато”, како би се промовисала војвођанска села. Етно центар се састоји од етно куће, етно дворишта, етно сувенирнице и Међународног истраживачког центра. Етно центар, као симбол културне баштине овог простора, треба да се посматра и као комплементарна вредност, чије валоризовање заједно са специјалним резерватом у његовој близини, може да допринесе широј туристичкој афирмацији овог дела Баната.

Специјални резерват природе Пашњаци велике дропље

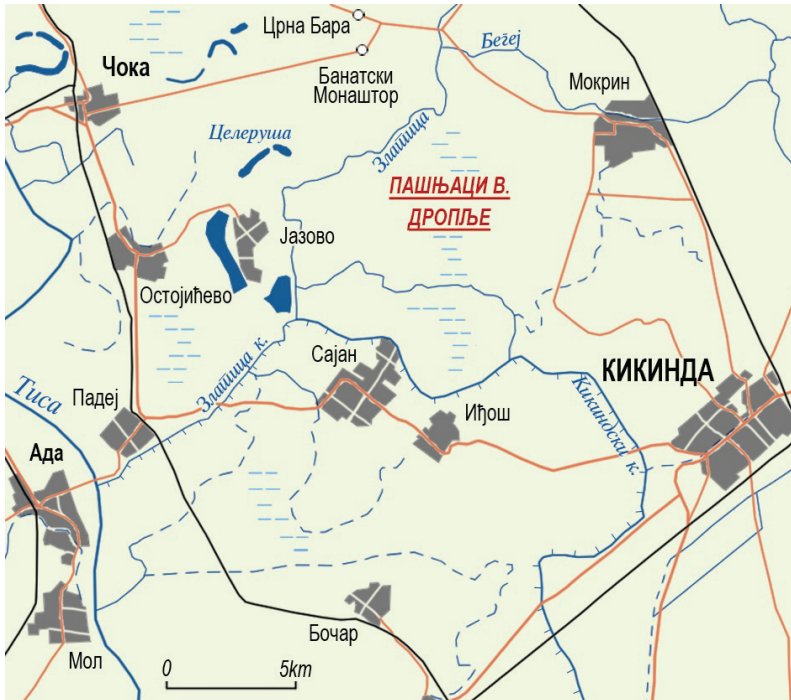
Специјални резерват природе *Пашњаци велике дропље* заштићен је 1997. године и захвата површину од 979,44 ha. Сврстан је у IV категорију класификације IUCN-а и представља природно добро од изузетног значаја I категорије у Србији. Унутар резервата утврђен је тростепени режим заштите. Номинован је за упис на листу водених станишта од светског значаја по Рамсарској конвенцији.

Специјални резерват природе *Пашњаци велике дропље* налази се на северу Баната, јужно од реке Златице, на територији општина Чока и Кикинда. Захвата атаре села Мокрин, Сајан, Јазово, Остојићево. Главни приступ резервату могућ је са регионалне саобраћајнице Мокрин–Црна Бара. Долазак је могућ и летњим путевима који воде из околних сеоских насеља.

Резерват и његову околину одликује равничарски рељеф. Апсолутне висине крећу се између 78 и 84 m. Терен је нагнут од севера ка југу, у правцу отицања реке Тисе. Резерват се већим делом налази на лесној тераси, испресецаној алувијалним равнима левих притока Тисе, а мањим делом на флувијалној тераси реке Златице која се простире у правцу северозапад–југоисток и има дужину око 24 km. Пуна је депресија које су остаци некадашњих меандара (Бугарски, 1978. према Томић и др., 2004). Клима овог простора је степско континентална, и као таква није сама по себи туристички потенцијал, али је важна због коришћења осталих природних ресурса у туристичкој понуди.

Основна хидрографска карактеристика непосредне околине резервата која утиче и на карактеристике станишта у самом резервату је река Златица, лева притока Тисе. На територију Баната улази 3,6 km од Врбице, а дужина тока од границе до ушћа је 34 km. Алувијалну раван карактерише присуство бројних пресечених и напуштених меандара, насталих након регулационих радова, када су изграђени насипи и река каналисана. Међутим, и поред овога, на неким њеним секторима још увек постоје активни меандри. Ова река је преко Кикиндског канала повезана са каналом хидросистема Дунав–Тиса–Дунав. Режим Златице зависи од режима Тисе. При ниском водостају Тисе, вода из Златице гравитационо отиче, а при високом водостају у Тиси, може се десити да ниво воде у њеном кориту достигне висину нивоа у Златици, што проузрокује изливање воде у алувијалну раван Златице. Да би се то спречило, изграђена

је устава на ушћу Златице. Договором између Југославије и Румуније изграђена је устава и на граници између ове две земље. Овим су спречене поплаве, а река претворена у акумулацију, за време високих вода (Бугарски, 1978. према Томић и др., 2004).

Карта 6. Географски положај Пашњака велике дропље
 Map. Geographical position of Velike Droplje Pastures

За овај простор карактеристична су земљишта барског типа у мањим депресијама, док се у већим удубљењима налазе солоњаци и слатине, који су у пролеће влажни и прекривени вегетацијом, а у лето, услед испаравања, испуцају, а вегетација се спаруши. Овде су присутне и степе, као и повремено плављене ливаде. Биљке које расту на оваквом терену су: лисичији репак, мајчина душица, жалфија, кантарион, а ту су и панонски ендеми: бела росуља, седлеров различак, шварценбергова боквица, панонски каранфил и лепљиви пуцавац (Томић и др., 2004).

Посебни природни услови и станишта панонског типа, омогућили су присуство специфичне фауне инсеката, гмизаваца, птица и сисара. Основна природна вредност резервата је велика дропља (*otis tarda*), једна од

најугроженијих птица Европе и наше земље. Специјални резерват представља њено једино преостало станиште у Србији. Некада распрострањен, ареал велике дропље временом је разбијен и сведен на мање, изоловане површине, а њена бројност је знатно смањена. Томе је допринело претварање степе у пољопривредне површине и чињеница да је велика дропља била ловна дивљач све до половине XX века. Ово је крупна птица која може да достигне висину од 1 m и тежину од 8 до 20 kg. Велика травна пространства су аутохтона станишта ове птице у којима она проналази најповољније услове за гнезђење. Велика дропља може да се гнезди и у пољоприврдним културама (житарицама). Као ретка и угрожена врста, кандидат је за *Црвену књигу птица света*, а налази се на прелиминарном списку врста за *Црвену листу кичмењака Србије* и заштићена је законом као природна реткост у Србији. На овом простору, присутне су и ветрушке, беле роде, јеребице, као и различите врсте сисара, водоземаца, гмизаваца и инсеката (Томић и др., 2004).

Шири простор резервата који представља станиште велике дропље није насељен, јер се салаши налазе изван заштићеног подручја. Међутим, антропогени утицаји су ипак присутни. Заштићено природно добро користи се у целини као ловно подручје и делимично као пољопривредно – за сточарство и земљорадњу. Обрадиве површине чине 14% укупног подручја, док пашњаци обухватају 45% заштићеног добра. Један од основних проблема заштите је гајење свиња на овом простору, јер се оне врло често крећу без контроле и уништавају аутохтону вегетацију, као и легла птица.

Од 1997. године, када је ово подручје проглашено специјалним резерватом, број великих дропљи смањен је са 37 на приближно 30 јединки, колико је забележено најновијим бројањем. Ловачко друштво „Перјаница” из Мокрина, које управља овим резерватом, навело је као узрок опадања бројности, поред осталих антропогених утицаја, изградњу рибњака око села Јазово и Сајан, што је условило повећање броја предаторских врста (галебова, сивих чапљи) и истовремено нарушило и смањило животни простор велике дропље. Интезивирање истраживачких радова које је спровела *Нафтна индустрија Србије* на овом подручју, један је од узрока смањења бројности популације. Због овога је *Завод за заштиту природе* дао иницијативу за проширење резервата (уместо досадашњих 979,44 ha планирана је укупна површина од 6774,71 ha), како би велика дропља опстала на територији северног Баната, и њена бројност

се повећала. Предложене су и нове мере и режими заштите, којима би се унапредило комплетно управљање стаништем велике дропље.

На простору Специјалног резервата природе *Паињаџи велике дропље* нема споменика културе. У околини резервата налазе се салаши који архитектуром, традицијом и начином живота сведоче о војвођанској прошлости. У близини резервата је и једно од најпознатијих војвођанских села – Мокрин, родно место Мирослава Антића. Значајна културна вредност у селу је црква Архистратига Михаила, која је заштићена као споменик културе од великог значаја.

Специјални резерват природе Слано Копово

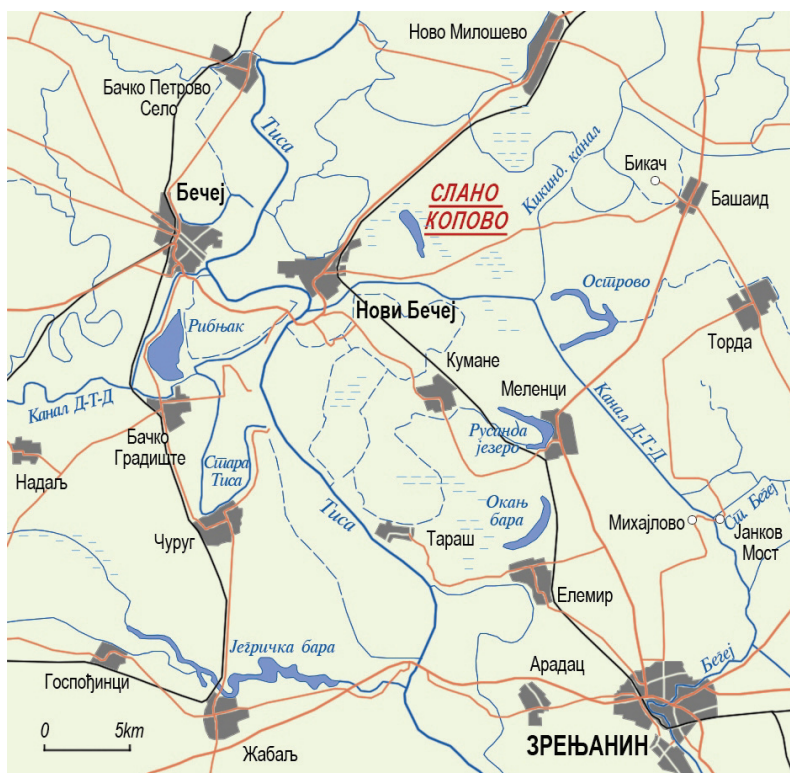
Специјални резерват природе *Слано Копово* проглашен је 2001. године на површини од 976,44 ха. Подељен је у три степена заштите: први степен на 217 ха, са најстрожим ограничењима, други степен на 220 ха и трећи степен заштите на 593 ха. Старалац над овим заштићеним природним добром је Ловачко друштво „Нови Бечеј”. Специјални резерват природе *Слано Копово* је природно добро од изузетног значаја I категорије у Србији, док према класификацији IUCN-а спада у категорију IV – станишта и друга управљана подручја. Године 2004. Рамсарском конвенцијом увршћено је у листу водених подручја од светског значаја (Томић и др., 2004).

Специјални резерват природе *Слано Копово* налази се у северо-западном Банату на територији општине Нови Бечеј од кога је удаљен 5 km у правцу североистока. Ограничавају га путеви Нови Бечеј–Ново Милошево и Нови Бечеј–Башаид. У околини резервата се налазе Ново Милошево, Башаид и Меленци, а западно од њега протиче Тиса.

Вода језера је слана због већег садржаја минерала, па отуда потиче и назив, јер Банаћани баре називају „копови” или „слане”. Локално становништво поседује још неколико назива за Слано Копово, а најчешће употребљавани су: Лесино Копово, Слана, Шошкоп или Велико језеро (Бранков, Жујовић, 2008).

Слано Копово представља комплекс слатинастог земљишта које захвата слано језеро и простор око њега. Налази се у палеомеандру Тисе и формирано је почетком холоцена. Делимично је задржало своје хидролошке функције, јер су у Банату током XVII и XVIII века у периоду пре извођења мелиорационих радова, постојале велике површине под

барама и мочварама. Басен Сланог Копова представља најдубљи део система палеомеандара на овом простору. Има издужен облик, са највећом дужином 3 km (Томић и др., 2004).

Карта 7. Географски положај Сланог Копова
Map 7. Geographical position of salt lake Slano Kovo

Геолошка подлога је изграђена од алувијалних наноса, који су окружени Банатском лесном терасом. Облик корита Сланог Копова подсећа на потковицу и издужен је у правцу северозапад–југоисток, док су краци језера окренути у правцу југозапада. Источно од Сланог Копова, а паралелно са њим, налази се још једна мања депресија, Мало или Пошташ Копово. Оно је у прошлости било испуњено слатком водом, а данас је суво. Између Сланог и Малог Копова налази се лесни плато ширине 350-900 m и назива се Међукопље (Марковић и др., 1998).

Надморска висина резервата износи 75-86 m. Источна обала језера је благо нагнута, док западну чини стрм одсек висине 5-6 m, са највишом

Маслар хумком (86,8 m). Током лета, услед високих температура и испаравања воде, језеро пресуши, а на дну остаје наталожена со. Порекло соли повезано је са потолинским карактером Панонске низије, која је окружена Карпатима у чији састав улазе еруптивне стене и кристаласти шкриљци. Ове стене у виду ослобођених елемената бивају ношене карпатским рекама и таложене у Банатској равници (Буторац, 1998).

Слано Копово се простире правцем југоисток–северозапад. Највећу ширину има у северозападном делу – 625 m. Југоисточни део језера завршава се сужењем, у виду језероузине, ширине 50 m. Обалска линија има дужину 7 km. Надморска висина језера је 79 m. Највећа дубина воде је у близини западне обале, где се налазе тзв. „ока”. Површина Сланог Копова износи 1,45 km² (План управљања Специјалним резерватом природе Слано Копово, 2006).

Језеро се храни водом падавина, површинским притицањем и подземним водама. Сублакустријско храњење обавља се и кроз поменуто ока. Језеро нема отоку, па воду губи испаравањем. Највећи интензитет испаравања је лети, кад се јавља и примарни минимум у годишњем распореду падавина, што има за последицу негативан водни биланс. Језеро је у прошлости имало више воде. Прокопавањем канала Дунав–Тиса–Дунав дошло је до снижења нивоа фреатских вода, па је храњење Сланог Копова смањено. Ниво језера је подложен колебањима у зависности од количине воде којом се храни и оне коју у исто време губи (Томић и др., 2004).

Слано Копово представља центар еколошке разноврсности живог света на просторима Војводине, као и репрезентативан пример слатинских станишта која су на граници потпуног нестајања. Овде доминира халофитска вегетација која припада типу изворног биљног прекривача несталог са већег дела панонског простора. Многе биљне врсте, карактеристичне за овај тип вегетације, представљају раритете, па су законом заштићене. У приобалној зони Сланог Копова развијена је мочварна вегетација која је најчешће представљена тршћацима, који имају важну улогу у процесу учвршћивања обала. Халофите Сланог Копова у зависности од концентрације натријум хлорида у подлози и степена њене влажности, односно, израженог процеса раслањивања, деле се у неколико заједница. Врста јурчица је панонски ендем и налази се у *Црвеној књизи флоре Србије*, заједно са цаклењачом, која расте само на Сланом Копову и законом је заштићена. Присутна је и шварценбергова боквица,

трансилванско-панонски ендем са светске *Црвене листе биљака*, која је увршћена у списак врста Србије од међународног значаја за очување глобалног биодиверзитета.

Слика 2. Слано Копово при ниском водостају
Fig. 2. Salt lake Slano kopovo during low water level

Слано Копово представља једно од најважнијих станишта птица у Србији. Овде се гнезде птице атипичне за простор Панонске низије, а карактеристичне за понтско-каспијске слатине и морске обале. Ово је, такође, јединствена селидбена станица за одређене миграторне врсте. У резервату је забележено преко 210 врста птица. На светској *Црвеној листи угрожених врста* налазе се: танкокљуна зловременица, плавокљуна патка, ритогрла гуска и многи други. Слано Копово је и главно место селидбеног окупљања ждралова на просторима Војводине. Процењено је да током јесење сеобе преко Сланог Копова уз задржавање прође преко 15000 птица. Резерват карактерише присуство 25 врста сисара (Томић и др., 2004).

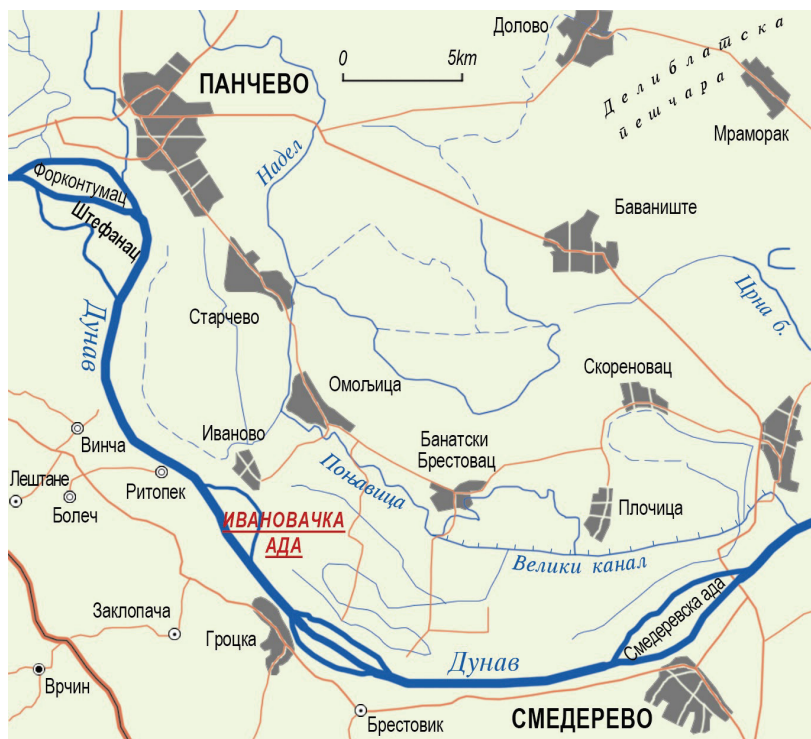
На Сланом Копову нема културно-историјских споменика. У његовој близини налазе се остаци цркве Араче, која је од стране стручњака сврстана у споменик првог реда, једини те важности на овом простору. Арача представља један од најстаријих споменика културе у Банату и потиче са краја XII или почетка XIII века и изграђена је на темељима старије цркве из XI века, чији су остаци пронађени североисточно од Новог Бечеја, 12 km према Новом Милошеву. Црква је под заштитом државе као споменик културе од 1968. године, а такође је под заштитом UNESCO-а. Арача је паљена и пљачкана од стране Монгола и Кумана у XIII веку, да би била обновљена у XIV веку, а 1551. године војска Мехмед Паше Соколовића ју је заузела и претворила у џамију. Касније, протеривањем Турака, поново је преобраћена у цркву. Док је постојала као црква, око ње је, током целог средњег века, било насеље. Грађена је у стилу бенедиктанских цркава као тробродна базилика са три полукружне олтарске апсиде. Монументалних је димензија, а материјал који је коришћен приликом изградње сведочи о њеној раскоши (мермер, тесани камен, опека и пешчар). Приликом откопавања остатака Араче 1897. године нађена је арачка спомен плоча која се чува у националном музеју у Будимпешти. Остаци цркве Араче су један од најпознатијих културно-историјских споменика Војводине, и могу представљати комплементарну вредност у развијању туризма.

Споменици природе

Према Закону о заштити животне средине, под споменицима природе подразумевају се природни објекти препознатљивих и репрезентативних особина и по правилу атрактивног и маркантног изгледа. Као што се може видети из табеле 2, у Банату је под заштиту стављено укупно 30 споменика природе.

Ивановачка ада је заштићена 1961. године и проглашена најпре строгим природним резерватом, да би 2009. године била увршћена међу споменике природе. Налази се на Дунаву, 20 km низводно од Панчева, тј. 25 km друмским путем од центра града и има површину од 6,07 ha. Решењем о заштити из 1961. године *Завод за заштиту природе* уврстио је Ивановачку аду у групу строгих природних резервата, из разлога што се инсистирало на потпуном очувању природног амбијента, без утицаја од стране човека који би то пореметили. Строги природни резервати нису

предвиђени за антропогена деловања у било ком облику, па ни за туризам, јер би масовне посете могле да угрозе природне екосистеме. Старалац над овим заштићеним природним добром је Шумско газдинство „Банат” из Панчева.

Карта 8. Географски положај Ивановачке аде
Map 8. Geographical position of island Ivanovačka ada

Основна природна одлика овог заштићеног добра, и оно што му даје посебну специфичност, је велико богатство флоре и фауне. Ивановачка ада представља остатак природне шумске вегетације дунавских ада, значајне за очување биодиверзитета влажних подручја. Простор је препознатљив по следећим врстама дрвећа: пољски јасен, бела и црна топола, брест, врба и храст лужњак, које уједно представљају станиште бројним субендемичним и реликtnим врстама флоре. Присуство врста заштићених као природне реткости, чије станиште представљају природне поплавне шуме, доприноси укупној вредности и значају овог природног добра. Околни простор је под јаким антропогеним утицајима, па су преостала станишта на

Ивановачкој ади последње уточиште за велики број врста водоземаца и гмизаваца. На овом подручју забележено је осам врста водоземаца, што је 47% од укупно 17 врста регистрованих на територији Војводине. Такође, забележено је и четири врсте гмизаваца, од укупно 17 у Војводини. Међу наведеним врстама водоземаца и гмизаваца, 60% је заштићено као природне реткости. Ада је и значајно станиште шумске орнитофауне, где је забележена 71 врста птица (орао белорепан, зелена жуна, водомар...). Куриозитет овог простора је чињеница да је познат и као највеће природно мрестилиште риба на Дунаву, од Бездана до Прахова (www.natureprotection.org.rs).

Остали заштићени објекти унутар ове категорије су 15 парк шума и дрвореда и 14 појединачних стабала или стабала у групама. Познато је да је дрвеће, посебно појединачна стабла, од давнина привлачило пажњу људи и изазивало њихово дивљење. Стабала су привлачила пажњу и као дрвна маса, па је њихов опстанак временом постао угрожен. Што се цивилизација више ширила, остајало је све мање стабала која су могла да посведоче о крајњим могућностима које дрвеће достиже у свом пуном развоју и старости. Тако су временом многе врсте постале угрожене, а стара стабла чувају се и негују као вредности и реткости. На нашим просторима многа стара стабла су сачувала култ поштовања записа, који је вукао корене из прошлости Словена. Дрво је значило обједињавање и повезивање култа предака са култом божанства, а Словени су такође су веровали да у крошњама стабала живе митска бића. Како су веровања била толико снажна, хришћанство их је касније, са извесним модификацијама, прихватило и продужило, обележавајући их крстом и вршећи око и испод њих хришћанске обреде. Као најмаркантнија и најдуговечнија стабла најчешће су се појављивали липа, храст, дуд, орах, буква, а присутне су и крушка и јабука (Остојић, Красуља, 1998).

Оснивањем *Завода за заштиту природе*, у Србији је започета законска заштита. Као један од основних задатака завода истакнуто је очување делова природе који због својих специфичних одлика или због реткости имају својство споменика природе. Појединачна стабла представљају споменике природе ботаничког карактера, а заштићена су као изузетни примерци шумског дрвећа, великих димензија и знатне старости. Међу првим решењима које је завод донео, била су она која су се тичала заштите појединачних стабала или група и то на територији града Београда. Касније је ово проширено на територију целе републике. Од

1950. године заштитом се обухватају и стабла која нису реткост, у смислу бројности и распрострањености врсте, већ као посебни примерци који се истичу по старости и димензијама. Према пореклу, заштићена стабла могу условно да се поделе на три групе: стабла која су увек живела у осами, стабла која су увек живела и живе у састојини (шуми) и стабла која су већи или мањи део живота провела у састојини. По степену угрожености стабла су подељена у три групе: група најочуванијих стабала (стабла записи, стабла природне реткости и стабла унутар материјалних комплекса), група мање очуваних стабала (сва заштићена појединачна стабла на државном и друштвеном поседу, на међама приватних парцела, као и стабла у парковима) и група најугроженијих стабала (на приватним парцелама, поред јавних саобраћајница) (Остојић, Красуља, 1998).

У Банату је заштићено 14 стабала, која се налазе појединачно или у групама. Преовлађују храст лужњак и бели јасен. Заштићена стабла припадају углавном групи стабала на осами, или групи стабала која су већи или мањи део живота провела у састојини. По степену угрожености, стабла Баната сврставају се углавном у групу мање очуваних стабала. Поред појединачних стабала, у Банату су као споменици природе заштићени и неки паркови и дрвореди.

Табела 4. Заштићена стабла по врсти дрвећа
Табле 4. Tree protected by tree species

Врста	Укупно Банат
Храст лужњак (<i>quercus robur</i> L.)	4
Бели јасен (<i>fraxinus excelsior</i> L.)	3
Липа (<i>tilia</i> sp.)	1
Црна топола (<i>populus nigra</i> L.)	1
Кестен (<i>aesculus hippocastanum</i> L.)	1
Питоми орах (<i>juglans satival</i> L.)	1
Бели дуд (<i>morus alba</i> L.)	1
Низински брест (улмус минор л.)	1
Софора (<i>sophora japonica</i>)	1
Укупно	14

Извор података: Регистар заштићених природних добара Завода за заштиту природе, Београд.

Најпознатији заштићени паркови налазе се у Вршцу и Зрењанину – вршачки и жупанијски парк. Вршачки парк је веома стар, о чему сведочи план из 1793. године. До прве половине XIX века имао је карактер воћњака, да би касније постао забавни парк, када почиње његово уређење и планска садња дрвећа. Овим је добио физиономију парка-шуме, а нешто касније засађено је цвеће, подигнути забавни објекти и постављене клупе. Задатак његовог уређења припао је *Вршачком удружењу за парк*. После Другог светског рата био је један од најлепших представника урбане архитектуре у земљи. *Покрајински завод за заштиту природе* у Новом Саду поднео је 1974. године захтев за покретање поступка стављања парка под посебну заштиту, па је он исте године постао споменик природе вртне архитектуре мешовитог пејзајжног стила (Томић и др., 2002).

Жупанијски парк у Зрењанину налази се у продужетку Жупанијске палате (данашње Градске куће). Оформљен је након изградње бочног крила Жупанијске зграде крајем XIX века. Познат је по биљним врстама старим преко сто година, а сачињавају га травњаци и цветне површине, павиљон за концерте, фонтана и три скулптуре. У парку се налази централна реперна тачка - плоча која представља географско средиште града и од које се мере сва растојања и надморска висина. Једини споменик природе у Банату II категорије – Природно добро од великог значаја, је парк дворца у Конаку.

Меморијални природни споменици

На територији Баната налазе се три меморијална природна споменика. То су: *Спомен парк Кикиндско-мокринском одреду* у близини Кикинде, заштићен 1979. године на површини од 3,67 ха, подигнут у знак сећања на Кикиндско-мокрински партизански одред, затим *Спомен шума у Куштиљу*, на територији општине Вршац, проглашена заштићеним објектом 1973. године са површином од 2,42 ха и *Стабло бреста* у општини Сечањ, које представља спомен стабло везано за настанак села Неузина, проглашено меморијалним спомеником 1975. године.

Недостатак детаљнијих података о овој врсти споменика узрокован је њиховим углавном локалним значајем и не тако детаљном проученошћу. Изузетак представља *Спомен парк Кикиндско-мокринском одреду* који се налази 10 km југозападно од Кикинде и 1 km западно од пута Кикинда–

Зрењанин. Природну вредност Спомен парка представља парк-шума на површини од 8 ha која окружује спомен-обележје Кикиндско-мокринском партизанском одреду. Сачињавају је четинари и лишћари. Споменичку вредност чини седамнаест белих мраморних стубова, који означавају борце изгинуле у Другом светском рату, на салашу Нике Симића, по коме је споменички комплекс назван (Обрадовић, 1998a).

ТУРИЗАМ И ЗАШТИТА ПРИРОДЕ

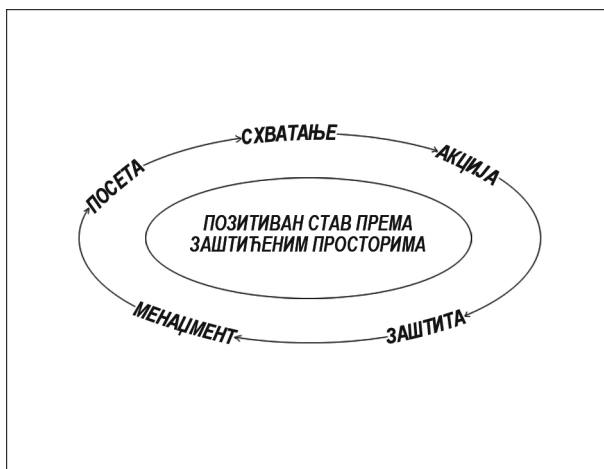
Туризам, као масовна појава и специфичан вид миграција људи, представља огледало развијености друштва, његовог материјалног и културног благостања, као и међусуседских и светских односа. Културно и економско богатство и навике за путовањем, потреба су великог броја људи. Део тих потреба може се разрешити на туристичким путовањима, која имају универзалан карактер (Станковић, 2008).

Простори у којима је очуван изворни предео, без антропогеног утицаја, одувек су привлачили пажњу великог броја туриста. Неки су временом стављени под заштиту и у њима је почео да се развија туризам. Заштићена природа и непромењени екосистеми постали су главни мотив доласка одређених група посетилаца, заинтересованих за различите видове туристичких активности.

Комплементарни и колизиони односи на релацији туризам - заштита природе

Постоји широко прихваћен концепт по ком је сваки антропогени утицај на заштићена добра суштински негативан. Ово произилази из чињенице да уласком у заштићено добро, човек мења систем који је постојао пре његовог доласка, па је закључак да људско деловање неизоставно нарушава и ремети заштићене просторе. Међутим, овакав концепт је једностран, јер не узима у обзир активности које доводе до формирања оваквих простора, тј. чињеницу да управо човек успоставља менаџмент и режиме заштите којима се штите еколошке и културне вредности ових објеката. У вези са овим, Eagles P. и McCool S. (2002) тврде да је туризам фундаментални елемент који детерминише да ли одређено друштво карактерише присуство свести и довољан ниво разумевања везан за конзервацију и очување одређеног простора. Овакву тврдњу објашњава скица 1 на којој је представљен тзв. „циклус заштите” и његов однос са туризмом. Аутори тврде да једино уколико довољан број посетилаца током времена посети одређени простор и формира свест о вредностима које тај простор поседује и значају њиховог очувања, може доћи до формирања друштвеног мишљења о неопходности спровођења акција заштите и управљања одређеном територијом. На овај начин, инсистира се на

иницијалној условљености туризма и заштићених објеката (и пре него што се ови простори ставе под заштиту).

Скица 1. Туризам и „циклус заштите” (Eagles, McCool, 2002)
Sketch 1. Tourism and conservation cycle

Туризам може да буде користан за заштићене природне објекте из више разлога. Најпре, може да се посматра као значајан фактор у заштити природних добара, јер је његов развој предодређен у дестинацијама са добро очуваном природом, па ово помаже савременом човеку да замисли како су природа и живот изгледали пре индустријализације и човековог деструктивног деловања. Другим речима, туризам у заштићеним природним објектима указује човеку какав однос према природи, тј. животној средини у целини, треба да има. Туризам као економска категорија може од наплате туристичких услуга да финансира заштиту природе, што зависи од типа и степена дозвољених активности у датом природном добру. Трећи разлог којим се објашњава корисност туризма у заштићеним објектима је чињеница да је туризам фактор који потпомаже привређивање локалних заједница и социјално и културно уздизање домицилног становништва. Присутна је и едукативна компонента која чини да објекти заштићене природе помажу еколошку едукацију деце и одраслих (Стојановић, 2003).

О интеракцији туризма и објеката под заштитом сведочи чињеница да се као један од основних задатака делатности заштите природе наводи унапређивање очуване природе са основном наменом да се обезбеде здрави

услови за живот људи, рекреацију и туризам. Управо оваква, очувана, природа представља главни ресурс за развој туризма који је, најчешће, својим даљим активностима деградира. Из овога се закључује да постоји јединство циљева заштите природе и туризма, али и бројне супротности које произилазе из туристичке праксе. Заједничке одлике и циљеви ових делатности огледају се у следећем (Николић, 1998):

- Обе су релативно нове и имају карактер организованих друштвених активности;
- Обе су резултат неповољних последица урбанизације и друштвено-економског развоја, као и одраз културних потреба;
- Имају заједничке задатке који се тичу ублажавања неповољних развојних последица и очувања природне средине, ресурса и услова за здрав живот и туристичку рекреацију грађана.

Туризам може да се посматра и као потрошач природе, јер бројне природне компоненте могу да се валоризују само у туризму, док су за остале делатности неискористиве. Како праву туристичку вредност чине само добро очувани изворни мотиви, ово поново сведочи о комплементарности која постоји на релацији туризам – заштићена природа. Треба нагласити да се највиши степен комплементарности остварује оном заштитом која претходи развоју туризма и других делатности, а не оном која све то последично прати (Станковић, 1983).

Међутим, иако својим развојем најчешће доприноси остваривању бројних позитивних економских ефеката, неконтролисан туризам може да доведе до штетних утицаја по окружење. Прекомерна туристичка изградња и масовне посете, карактеристичне за велике туристичке центре, сукобљавају се са концептом заштите природе јер користе најквалитетније делове природне средине за своју експанзију. Претходну тврдњу доказује масовни туризам који нарушава изворну природу туристичких места и истовремено загађује средину прекомерном градњом и неконтролисаним одлагањем отпада. У овом случају долази до измене локалне средине, а губе се атрактивни и естетски атрибути одређених мотива, што доводи до смањења конкурентности туристичке понуде таквих места.

Појам одрживог туризма и екотуризма

Захваљујући свом статусу, заштићени објекти природе су предвиђени за развој оних облика туристичке активности који ће бити комплементарни са заштитом природе и неће је угрожавати. За ову групу добара у Банату

све више се везују појмови одрживог и екотуризма, који треба да их туристички активирају, али и да утичу на шири развој простора. Иако су за ове објекте карактеристични неки традиционални, масовнији облици туризма, постоје настојања да дође до промена, како би се испоштовао концепт будућег одрживог развоја територије.

Туризам је окарактерисан као просторна и друштвено-економска појава која зависи од привлачности одређеног подручја и квалитета природне средине. Масовни развој туризма након Другог светског рата изазвао је мноштво негативних последица по животну средину. Због овога је подвргнут оштрим критикама седамдесетих и осамдесетих година XX века, које су се углавном тицале продубљивања разлика између богатих и сиромашних, уништавања и загађења природних ресурса и подривања традиционалног начина живота. Као одговор на негативне трендове, дошло је до промоције нових, алтернативних форми туризма, означаваних различитим терминима у стручној литератури: „мек и образовни туризам” (Krippendorf, 1982), „кооперативни туризам” (Farrell, 1986), „одговорни туризам” (Wheeller, 1991), „туризам специјалних интереса” (Hall, Weiler, 1992) итд. Упркос терминолошким разликама, за наведене алтернативне облике туризма карактеристични су заједнички циљеви, који се огледају у: заштити животне средине, економском и социјалном просперитету локалног становништва, одговорном односу према локалној култури и ублажавању сиромаштва. Кључна разлика теорија које промовишу овакав туризам у односу на раније теорије и у пракси свеприсутан масовни туризам, је пребацивање основног тежишта са добробити туристичке индустрије на добробит локалне заједнице.

Као крајњи резултат оваквог начина размишљања, туризам је стављен под концепт одрживог развоја, који је усклађен са капацитетима животне средине и не угрожава ресурсе на којима је базиран и формулисан је концепт *одрживог туризма*. Под наведеним концептом подразумева се стављање у исту раван еколошких, економских и социо-културних критеријума, а тумачи се као специфичан тренд управљања туристичком делатношћу. Истовремено, удовољава потребама садашњих туриста и туристичких регија, уз увећање шансе за будуће туристе. Теоријска формулација допуњена је дефинисањем основних принципа одрживог туризма, чијој реализацији треба тежити како би овај концепт заживео. Најважнији принципи одрживог туризма одражавају истовремено суштину овог појма (www.ekoplan.gov.rs):

- Туризам се мора развијати уз помоћ локалне заједнице, која има задатак да спроводи мониторинг (важну улогу при управљању туризмом има јединствени информациони систем на националном и локалном нивоу. Географски информациони систем – ГИС као технологија која спаја информатичке и географске компоненте, има посебно место у туризму усмереном на заштићена природна добра. Врло је важан у процесу доношења одлука у сфери управљања, што се везује за спровођење акција у простору, тј. природној и створеној средини).
- Туризам мора обезбедити квалитетна радна места локалном становништву и успоставити везу између локалних послова и туризма.
- Мора се успоставити кодекс понашања у туризму на свим нивоима – националном, регионалном и локалном - заснован на међународно признатим стандардима. Потребно је дефинисати препоруке за туристичке активности, процену утицаја на животну средину, мониторинг кумулативног утицаја и границе прихватљивих промена.
- Осмислити едукативне, стручне програме у циљу унапређења баштине и природних ресурса.

У вези са тим, дефинисан је методолошки оквир који подразумева средства за примену одрживог туризма, међу којима је посебан акценат стављен и на индикаторе одрживости. Проблематика је постала изузетно актуелна у Европи и другим развијеним земљама, које се залажу да сопствени туристички развој учине одрживим и у вези са тим развијају механизме којима се спроводе принципи одрживог туризма на глобалном, регионалном и локалном плану. Приступа се изради студија случаја везаних за дестинације различитог типа, унутар којих се анализира одрживост туристичке делатности и дају смернице за будућа деловања у том правцу (Miller, Twining-Ward, 2005).

Заједно са развојем концепта одрживог туризма, дефинисан је и његов специфичан сегмент – *екотуризам*. Тумачи се као посебан вид одрживог туризма, тј. његовог уклапања у режим заштите датог простора. Док екотуризам означава конкретну категорију одрживог туризма, формирану за просторе под заштитом, дотле је одрживи туризам категорија

применљива на однос туризма и географске средине уопште, па према томе и заштићених предела (Ромелић, Томић, 2002).

За разлику од одрживог туризма који се тумачи као принцип туристичког развоја, применљив на све облике туристичких кретања, екотуризам је, у ствари, облик туризма за који се везују одређене активности, као његова особеност. У овоме је садржана и кључна разлика између та два појма (Стојановић, 2005). Термин екотуризам формулисао је Хектор Себалос Ласкурен, мексички архитекта, еколог и међународни консултант за екотуризам, а његова дефиниција овог појма усвојена је од стране IUCN-а 1966. године на светском конгресу у Монреалу и гласи: „Екотуризам је еколошки одговорно путовање и посета у релативно очувана подручја ради уживања у природи, уз унапређење заштите природе, мале негативне утицаје посетилаца и користан активан утицај на локално становништво” (www.ecotourism.org).

Екотуризам је облик туризма, супротан масовном туризму, који је утемељен на одговорном понашању туриста и правилном односу према вредностима, било да су оне природног или антропогеног порекла. За овај облик туризма везане су одређене активности које представљају његову специфичност. Овде се, у зависности од простора који је заштићен, углавном мисли на: пешачке туре, вожње бициклима и чамцима по воденим површинама, сакупљање лековитог биља, фото-сафари, аранжмане посматрања птица и различите друге активности које потенцирају идеју о заштити природе и животне средине. Екотуризам подразумева немасован туризам који у центар свог развоја ставља бригу о човеку и животној средини, као и обезбеђење оптималних услова за задовољење како потреба туриста, тако и локалног становништва. Циљ развоја постављен је према капацитетима средине и очуваности екосистема одговарајућег простора.

Постоји одређена неслагања о прецизирању термина екотуризам. Ипак, углавном је прихваћено да се под овим појмом подразумевају (www.ecotourism.org):

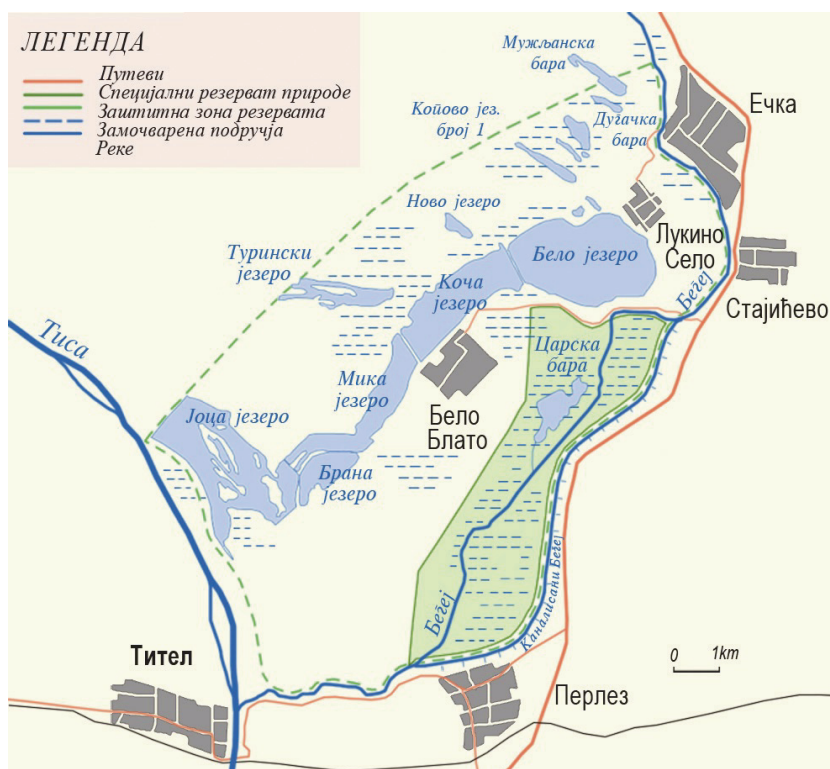
- Сви облици природног туризма који уважавају природни свет и природну баштину;
- Активности које су усмерене на минимизирање штетних утицаја човека на природу и друштвено културно окружење;
- Заштита природне и културне имовине и повећање богатства целокупне заједнице.

Савремена тенденције ка одговорном развоју туризма и стављање акцента на очување изворних вредности које треба да буду главни оквир за туристичка кретања, резултирали су проглашењем 2002. године Међународном годином екотуризма од стране комисије ОУН-а за одрживи развој. Организоване су и бројне акције од стране Међународног друштва за екотуризам (TIES), које је основано 1990. године и има око 1600 професионалних чланова у више од сто земаља на свим континентима. Друштво обезбеђује стандарде, обуку, техничку помоћ, као и истраживања и публикације у циљу унапређења екотуризма (www.ecotourism.org).

Услови коришћења заштићених објеката у туризму

Када се говори о туристичким активностима унутар заштићених објеката, поставља се питање који су могући облици туризма и дозвољен ниво њиховог коришћења у туристичке сврхе који не би угрозио статус ових добара као заштићених и истовремено обезбедио њихову рационалну употребу. Као одговор може да се наведе једно од основних начела заштите природе, тзв. активна заштита, која подразумева очување основних вредности по којима је препознатљиво заштићено добро, са једне стране, али и организација делатности (између осталог и туристичких) које треба да допринесу одрживом развоју простора, са друге стране.

Концепт зонирања територије, који се примењује да би се обезбедила активна заштита, карактеристичан је углавном за специјалне резервате. Основни феномен резервата је под строгом заштитом, а заштитна зона око њега се третира по либералнијим принципима. Најчешће постоје три зоне са различитим степеном заштите, при чему режим заштите подразумева скуп мера и услова којима се одређују начин и степен заштите, коришћења, уређења и унапређења заштићеног природног добра. У првој зони, која је под најстрожијим надзором, утврђује се забрана коришћења природних богатстава, а дозвољавају се само поједине активности везане за контролисани научни рад. У другој зони утврђује се ограничено и строго контролисано коришћење природних богатстава и проширује списак дозвољених активности, које се, поред научног рада, тичу и других активности усмерених ка очувању изворне природе и унапређењу стања. У трећој зони је дозвољено селективно и ограничено коришћење природних богатстава, интервенције и активности у простору, наменска изградња туристичких и инфраструктурних објеката, ако је усклађена са функцијама заштићеног природног добра (Закон о заштити природе, 2009).

Карта 9. Границе Специјалног резервата *Стари Бежеј – Царска бара* и његове заштитне зоне
 Map 9. Boundaries and protection zone of Special Nature Reserve *Stari Begej – Carska bara*

За сва заштићена добра постоје обавезе доношења просторног плана посебне намене и програма заштите и развоја, у којима се, поред поменутих заштитних зона, дефинишу могући правци коришћења и намене заштићене територије. Проблеми који се јављају када је у питању коришћење заштићених објеката у туризму су вишеструки. Већина објеката, нарочито оних окарактерисаних као комплементарни туристички мотиви, нису довољно или уопште укључени у програме туристичког развоја одређених регија, па се њихови атрибути неоправдано запостављају. У заштићеним објектима који имају статус самосталних туристичких мотива, јавља се проблем непоштовања прописаног режима зонирања, што има за последицу да се неки делови, због предимензионираности изграђених објеката, предлажу за искључење из заштићене територије.

ЗАШТИЋЕНИ ОБЈЕКТИ ПРИРОДЕ КАО ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Заштићени објекти природе у Банату су, током времена, различито туристички валоризовани, у зависности од њихове привлачности и атрактивности, али и неких других елемената. Ово је условило да неки од ових објеката буду дужи низ година познати и посећивани од стране туриста, док су други мање познати туристима и тек треба да буду активирани у туристичке сврхе.

Иако су заштићена добра првенствено предвиђена за еколошки туризам, у њима се исти, са изузетком последњих неколико година, није развијао у довољној мери, а примат је имао масовни излетничко-рекреативни туризам који је у појединим деловима добијао облике стихијског и долазио у сукоб са заштитом природе као примарном активношћу у оваквим дестинацијама. Ово се нарочито односи на Вршачке планине и Делиблатску пешчару, које су познате по великом броју викендица и кућа за одмор и имају дугу традицију туристичких посета, јер омогућавају задовољење различитих туристичких потреба посетилаца.

Гледано понаособ, сваки од поменутих објеката поседује атрибуте који га чине специфичним и омогућавају организацију туристичких активности карактеристичних за дату територију. Због тога су различити облици кретања туриста присутни у овим подручјима, а у већини се планира и унапређење и боља организација ове привредне делатности, јер се увидело да исти може да допринесе укупном развоју шире територије.

Постојећи и планирани облици туризма у Парку природе Поњавица

Када се говори о облицима туризма у једином Парку природе у Банату - *Поњавици*, треба напоменути да исти поседује одређене туристичке потенцијале, чијим искоришћавањем овај простор може да постане атрактиван и примамљив за туристе. На самој реци Поњавици, у зони која је под заштитом забрањено је кретање моторним возилима, чиме је спречено њено загађивање и створени услови за купалишни и риболовни туризам. Простор између Омољице и Банатског Брестовца, на дужини од 10 km представља познат риболовни и ловно-излетнички терен. Код Банатског Брестовца налази се делимично уређена пешчана плажа са

тобоганима, скакаоницом и надстрешницама за одмор коју излетници посећују током целе сезоне. Посећености доприноси и чињеница да се 4 km даље налази Дунав и ауто-камп. Ауто-камп на Дунаву има површину од око 5 ha и спада у ред наших највећих кампова овог типа. Поседује 250 аутоприколица, струју, топлу воду, санитарни чвор. Такође, има терене за одбојку, кошарку, стони тенис и продавницу. Активан је током целе године без обзира на сезону и има сталну чуварску службу. У близини кампа се налази рибњак.

Слика 3. Информативна табла на обали Поњавице
Fig. 3. Informative board on Ponjavica riverbank

Основну вредност Парка природе *Поњавица* представљају очувани водено-речни екосистеми који представљају базу од које би се пошло приликом развоја екотуризма. Да би се говорило о екотуризму, овај парк природе се мора најпре туристички валоризовати и приближити широј туристичкој популацији, којој је за сада непознат. Тек после тога могуће је организовати различите акције и програме у циљу унапређивања

екотуризма и претварања Поњавице у екодестинацију. Ово подразумева: аранжмане посматрања птица, обилазак парка кретањем по пешачким стазама и упознавањем са основним природним вредностима, изградњу одређене туристичке рецептиве и укључивање локалне заједнице у туристичке активности.

Слика 4. Плажа са дрвеним надстрешницама на Поњавици
Fig. 4. Beach with wooden eaves on the river Ponjavica

У вези са екотуристичким активностима на овом простору је и чињеница да је Месна заједница Банатски Брестовац израдила пројекат даљег уређења парка природе у складу са еколошким принципима и развијањем еколошке свести код мештана и посетилаца. Његов циљ је очување природних вредности парка, али и њихово рационално коришћење које би допринело напретку подручја. У прилог овоме иде и манифестација „Дани природе” која се од 2002. године одржава у организацији поменуте МЗ Банатски Брестовац и представља туристичко-фолклорни догађај ужег карактера.

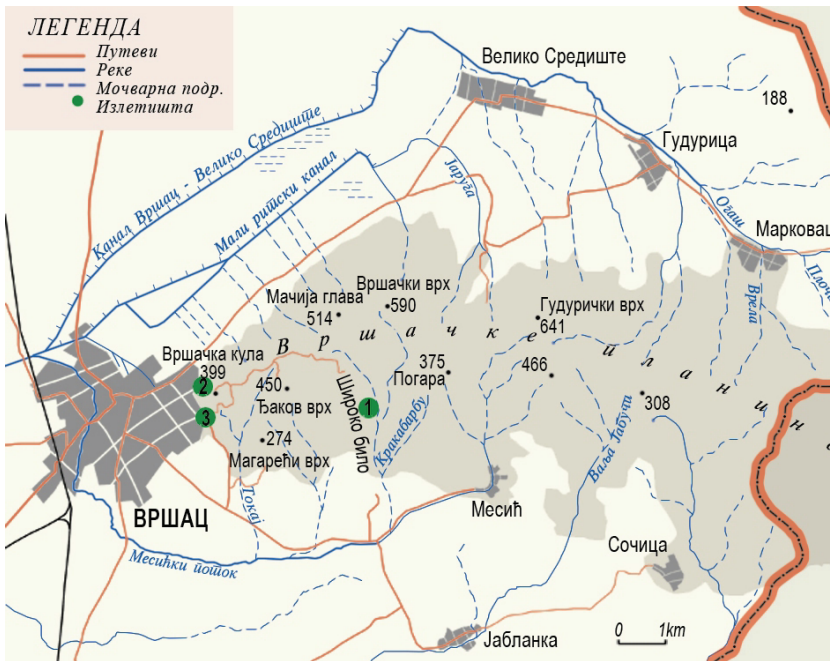
Постојећи и планирани облици туризма у Пределу изузетних одлика Вршачке планине

Захваљујући специфичним природним условима, Вршачке планине су привлачне и атрактивне за излетничка и екскурзиона кретања, као и за планинарење или боравак у кућама за одмор и рекреацију. Приликом туристичко-функционалне поделе планина, Вршачке планине могу да се уврсте у две комплементарне категорије: 1) излетничко-рекреативну; 2) секундарно-боравишну. Прва потиче из чињенице да ове планине чине контраст околном равничарском простору својим геолошким, морфолошким, микро-климатским, хидрогефским и фитогеографским карактеристикама, које пружају могућност рекреације и позитивног здравственог деловања на човеков организам. Основа друге категорије је чињеница да, захваљујући природним карактеристикама и доброј саобраћајној повезаности, планине омогућавају изградњу кућа за одмор, углавном становништва у ужој контрактивној зони (Ромелић, Плавша, 1998).

Вршачке планине имају дугу традицију локалних и регионалних кретања посетилаца према одређеним локалитетима на њима, а захваљујући солидној туристичкој пропаганди, познате су туристима. Иако присутна од давнина, излетничка кретања на овим планинама до почетка XIX века нису имала организован карактер. Од тог времена почињу да се организују посете и излети са осмишљеним програмима и дефинисаним временом боравка који су укључивали шетње до атрактивних локалитета, планинарења до врхова и различита спортско-рекреативна такмичења на уравњеним деловима планина. Да би се ово реализовало формирана су друштва која су у својој надлежности имала поменуте, али и све друге активности. Прво туристичко друштво основано је 1876. године, а после њега, основана су и следећа друштва: „Пријатељи природе”, „Друштво пријатеља паркова” и „Риклијанер”, која су се бавила изградњом и маркирањем путева и стаза и уређењем излетишта. Временом су настала и друга планинарска друштва и друштва горана, а после Другог светског рата и друштва која су наставила да спроводе и унапређују акције везане за уређење Вршачких планина и адекватну презентацију њихових природних вредности (Томић и др., 2004).

Излетнички туризам представља најдоминантнији вид туристичких кретања на овом простору. Излетишта на Вршачким планинама имају дуг

континуитет постојања. Највећи број излетника је из Вршца, а у време празника и манифестација, из јужног и средњег Баната, Зрењанина, Панчева, Београда. Најпознатија излетишта су: Широко било, Ђаволова језбина, Тераса миса и друга. Широко било је традиционално најпосећеније излетиште становника Вршца и околине, због пространог, уравњеног терена погодног за шетњу и одмарање. Удаљено је од града 10 km и повезано са њим путем. Од излетишта води планинарска стаза према Гудуричком врху и планинарској вршачкој трансверзали. Овде се налази планинарски дом „Вршачка кула” и куће за изнајмљивање. Ђаволова јазбина налази се на западној падини Вршачке куле, на уском и уравњеном делу истоимене вододерине. До локалитета води асфалтни пут из центра Вршца. Са локалитета се пружа поглед на Вршац, Велики и Мали вршачки рит. Туристе привлачи добар видиковац, али се због скученог простора, кратко задржавају на овом излетишту.

Карта 10. Положај излетишта на Вршачким планинама: 1) Широко било; 2) Ђаволова јазбина; 3) Тераса Миса
 Map 10. Vacation areas position on mountain Vršачke planine: 1.) Široko bilo; 2.) Đavolova jazbina; 3.) Terasa Misa

Тераса Миса има надморску висину од 250 m. Налази се јужно од Вршачке куле, а излетници до ње могу стићи асфалтним путем који води уз јужне падине планине. Изузетно је посећена лети, током викенда, а истовремено је угрожена масовном изградњом стамбених објеката. На Вршачким планинама организују се и планинарске туре од стране неколико планинарских друштава. У вези са овим је и систем стаза под називом „Вршачка трансверзала”, чија траса почиње од хотела „Србија” у центру Вршца, а затим обухвата пешачења дуж следећих локација: манастира Месић, планинарског дома на Широком билу, Лисичје главе и Гудуричког врха, да би се завршила у граду (Томић и др., 2004).

Рекреативне могућности природе допуњава и лов на ситну дивљач, јер Вршачке планине поседују уређена ловишта. Најатрактивнији је лов на дивље свиње, срне и фазане. У близини Вршачких планина налазе се река Караш и канали Дунав–Тиса–Дунав на којима се одвија спортски риболов. У непосредној близини града је и језеро у Вршачком риту, које је занимљиво за љубитеље лова и риболова, јер је богато различитим врстама рибе, а његова околина гускама и паткама.

На Вршачким планинама постоје услови за развој екскурзионог туризма. Овај простор би могао да буде одредиште екскурзија, захваљујући различитим морфолошким целинама на овој територији (планинама, речним долинама, алувијалним равнинама, лесним заравнима), и то најпре за ученике и студенте из Војводине, али и за посетиоце из других крајева који би имали прилику да се упознају са предеоно различитим простором.

Уколико се говори о будућем развоју екотуризма, треба напоменути да Вршачке планине, захваљујући специфичним условима рељефа, геолошке подлоге и климе, поседују биогеографске одлике по којима су репрезентативне. Флору планина одликује висок степен ендемизма (2,57% панонских биљака). Због присуства ретких и угрожених врста птица у националним и међународним размерама, ово подручје проглашено 1989. године међународно значајним стаништем птица у Европи по пројекту ИВА. Истовремено, сама чињеница да планине представљају једини узвишени део банатског простора, сведочи о њиховим јединственим природним вредностима и својствима привлачности. Све ово могло би се искористити за организацију екотуристичких активности, које би обухватиле: осмишљавање нових и уређење постојећих пешачких стаза, посматрање птица, организовање брања лековитог биља и унапређење планинарских активности. Све набројано још увек није заступљено у већој

мери, а оваква ситуација делимично има корене у прошлости. Вршачке планине су, приликом категоризације природних добара, добиле статус регионалног парка природе, док овај појам није укинут. После тога, није се толико водило рачуна о заштити овог простора а самим тим и организацији туристичких кретања која би била заснована на екотуристичким принципима. Да би се ово променило, републички Завод за заштиту природе накнадно је започео истраживање планине, да би 2005. године оне биле проглашене пределом изузетних одлика.

Слика 5. Туристички инфо-центар на Вршачким планинама
Fig. 5. Tourist information center on mountain Vršačke planine

Последњих година, организацији екотуристичких активности на Вршачким планинама, али и на целом простору јужног Баната, допринело је оснивање неколико еколошких друштава. Најактивнија и најпознатија су „Авалон” и „Екобрег”. Еколошко друштво „Авалон” као главни циљ свог деловања истиче промоцију, афирмацију и развој еколошког аспекта у свим сферама људског деловања. Од времена оснивања (2003. година), друштво је било организатор различитих еколошких манифестација.

Нарочито успешним су се показали еко-кампови који су организовани у периоду 2003–2007. године. Прве године камп је организован у Кајтасову, а осталих година на Вршачким планинама. Основни циљ организације оваквих кампова била је промоција вредности заштићених природних добара *Вршачке планине* и *Делиблатска пешчара*, као и еколошка едукација учесника путем предавања, радионица, промоција здраве хране и пешачких тура ка врховима. Приступило се и успостављању сарадње са иностраним еко-удружењима и представљању еколошких, туристичких и привредних вредности овог простора домаћим посетиоцима и странцима. За организацију еко-туристичких кретања у овом делу Баната значајно је и постојање семинара о екотуризму, на ком се дају идеје о могућим правцима искоришћења еколошких потенцијала у будућности, јер су исти за сада углавном у потпуности неискоришћени.

Еколошко друштво „Екобрег” основано је 2002. године и углавном је ангажовано на свакодневном уређењу предела изузетних одлика Вршачке планине (израда путоказа и информативних табли, клупа и канти за отпатке, сакупљање и одношење смећа са заштићеног добра, пошумљавање) и организовању едукативних предавања.

Постојећи и планирани облици туризма у специјалним резерватима природе

На простору Баната налазе се четири специјална резервата природе. Делиблатска пешчара и Стари Бегеј – Царска бара су познати туристима из ранијих периода, због чега одређени облици туристичких кретања у њима имају релативно дугу традицију постојања. Међутим, ово се углавном односи на излетнички, рекреативни и ловни туризам, а не на облике туризма засноване на еколошким принципима, који су тек у зачетку. Пашњаци велике дропље и Слано Копово релативно скоро су добили статус заштићених објеката и мање су познати туристима. Захваљујући јединственим природним вредностима које поседују и чија је заштита стављена у први план, планиране активности везане за туризам ових подручја тичу се углавном екотуризма.

Делиблатска пешчара, као једунствени природни феномен банатског простора и целе Србије, иако поседује бројне потенцијале за развој туризма, још увек је препознатљива углавном по излетничко-рекреативном туризму, као најафирмисанијем виду туристичких кретања. Најпознатије

излетиште – Девојачки бунар, оформљено је 1972. године. Осамдесетих година прошлог века, овде се викендом окупљало до 1500 посетилаца. На локалитету временом су изграђене бројне куће за одмор и рекреацију. То је учињено и на локалитетима Мраморачки виногради, Палфи колонија и Малом Лугу. На Девојачком бунару, градња је ускоро постала хаотична и бесправна, а масовност посетилаца негативно се одразила на стање животне средине, што је довело до тога да су стручњаци који прате стање екосистема у пешчари, предложили стављање овог локалитета изван граница резервата (Радуловић, 1998).

Слика 6. Рекреативна трим-стаза на Девојачком бунару
Fig. 6. Recreational jogging track at Devojački bunar vacation area

Излетиште „Девојачки бунар” поседује бројне објекте који служе за рекреацију посетилаца: отворени базен, спортске терене, трим-стазу. Туристички садржај употпуњују пешачке стазе и дрвени храм. Поред излетничког, атрактивности овог резервата доприноси и ловни туризам који на том простору има дугу традицију. За потребе ловног туризма

оформљено је ловиште „Драгићев хат” (1850 ha) чији је основни задатак газдовање ловном дивљачи, а специјализовано је за производњу и лов јелена и дивље свиње. Обухвата југоисточни део пешчаре и наслања се на Дунав у дужини од 7 km. Посебну природну вредност ловишта представља вук.

На левој обали Дунава налази се ловиште „Лабудово окно”, настало после изградње Ђердапа. Добило је назив по лабудовима који сваке године настањују један његов део. Познато је и по томе што се у њему гнезде неке од веома ретких птица, а овде се, на простору од 2500 ha мочварних терена, организује и лов на дивље патке и гуске, чија се јата током јесени и зиме у великом броју окупљају у овом крају. У самом ловишту постоје ловачке куће са богатом понудом домаћих специјалитета од дивљачи и рибе. Ово је битно када се узме у обзир чињеница да ловни туризам може да буде изузетно профитабилна делатност ако је добро организован и на тај начин успе да заинтересује и инострану клијентелу.

Захваљујући јединственим природним условима, на овом простору је могуће планирање и реализовање различитих еколошких туристичких активности. Како је последњих година стање животне средине знатно погоршано, јавиле су се идеје за осмишљавање сасвим другачијих видова туристичких кретања, која не би угрожавала природу овог простора. Сматра се да је туризам значајан потенцијал одрживог развоја Делиблатске пешчаре, јер она представља највећу оазу пешчарско-степске и шумске вегетације која је некада доминирала Панонском низијом. Како је екотуризам нови и све траженији облик туризма у заштићеним природним подручјима, у оквиру Делиблатске пешчаре може се формирати туристичка понуда која би била базирана управо на овом сегменту одрживог туризма.

Еколошке туристичке активности би обухватиле низ програма, везаних за сваку сезону, појединачне локалитете или ширу територију резервата. Идеја је да се организује посматрање одређених биљних и животињских врста, као и специфичности предела, што би омогућио пешачки туризам по уређеним пешачким стазама које већ сада постоје или евентуална вожња коњском запрегом, када се узме у обзир чињеница да су у насељима која окружују пешчару још увек очуване кочије и парадни коњи. У близини резервата, одржава се смотра кочија, која презентује етнолошке вредности овог простора. У вези са овим постоје планови да се на ободним деловима пешчаре оснује ергела коња и организује школа јахања, као и коњичке манифестације, што би омогућило обилазак

атрактивних делова резервата путем јахања или вожње фијакером. На појединим деловима пешчаре могуће је оформити и бицикличке стазе (Томић и др., 2004).

Оно што може да привуче туристе као атрактивност специфична за овај крај јесу старе ветрењаче и други уређаји за експлоатацију воде, који су се користили у прошлости, а били су условљени одсуством површинске хидрографије у пешчари и великом дубином подземних вода. Овај феномен материјалне културе насеља заинтересованим туристима могли би да презентују локални становници (Ромелић, Томић, 2003).

Слика 7. Детаљ са излетишта Девојачки бунар
Fig. 7. Detail from Devojački bunar vacation area

На Девојачком бунару постоје лугарнице које су зидане у аутохтоном стилу, а с обзиром да је већина годинама запуштена, требало би их оспособити за туристичку употребу. Могуће је њихово преуређење у музеје који би садржали изложбене поставке флоре и фауне карактеристичне за овај простор, али и елементе културе и традиције. У

насељеним лугарницама посетиоци би имали прилику да се упознају са различитим аспектима традиционалног салашарског начина живота кроз непосредан контакт са мештанима. Локално становништво би било у могућности да презентује биолошки вредну храну произведену старим начинима производње, што би представљало почетак будућег развоја екотуризма.

Занимљиво је споменути и идеју која се до сада није спроводила, а могла би да донесе извесне приходе – рентирање лугарнице или сеоске куће. „Станари” би били посетиоци који би дуже боравили унутар Делиблатске пешчаре ради различитих истраживања. Реч је најчешће о професионалцима заинтересованим за одржавање природног наслеђа. Ово омогућава зараду и доприноси конзервацији резервата. Наведена идеја је практично примењена у Мађарској у Националном парку „Kiskunsag” (Малешевић, 2004).

Како би се ишло у правцу одрживог развоја ширег простора, потребно је подстаћи организацију манифестација на којима се презентују обичаји и фолклор. Ово из разлога јер туристичке манифестације које осликавају традицију, фолклор, обичаје и старе начине привређивања у руралним срединама, представљају чест мотив доласка посетилаца и доприносе ревитализацији простора (Бранков и др., 2009; Бјељак и др., 2009б). Делатност која за сада чини основу манифестација је пчеларство, о чему сведочи Сабор пчелара који се одржава на једном од излетничких локалитета пешчаре (Ромелић, Томић, 2002). За проширивање садржаја и будуће одржавање, добре услове има и манифестација „Ликовна колонија Делиблато” која се сваке године у јуну одржава у трајању од две недеље. За време трајања манифестације ликовни уметници стварају у свим деловима пешчаре, али и остварују различите контакте са мештанима. Њихови радови се излажу у галерији у Панчеву (Ромелић, Томић, 2003).

Када су у питању облици туризма у Делиблатској пешчари који су у складу са статусом овог подручја као заштићеног специјалног резервата, треба поменути и недовољно валоризовано етно село на територији пешчаре, у близини Беле Цркве и „Лабудовог окна”, које сачињава пет салаша. Овде се налази неколико мањих објеката – сеоске цркве и две куће које су адаптиране у туристичке сврхе, а планови су да се сви салашаи обнове и прилагоде могућим посетама туриста који су заинтересовани за упознавање са етно мотивима банатског простора (www.polj.savetodavstvo.vojvodina.gov.rs). Ако се узме у обзир чињеница да се у Србији у

новије време развија производ руралног туризма, са различитим формама понуде (Бјељац и др., 2009а), јасно је да би организацију туристичких кретања унутар пешчаре требало усмерити и у овом правцу.

Како се пешчара налази у близини Дунава, контакт са ритовима и мочварама омогућава организацију додатних активности које се темеље на еколошким принципима. Мисли се на посматрање и фотографисање орнитофауне, традиционалне облике рибарења, спортски риболов, лов на пернату дивљач и наутички туризам. Ови сегменти туризма у најмањој мери угрожавају животну средину, а могу да привуку заљубљенике у природу, нарочито иностране туристе.

Већина наведених потенцијала није искоришћена на адекватан начин, па су излетничко-рекреативни облици туризма углавном једини вид туристичких кретања који је заступљен. Све евентуалне екотуристичке акције су тек у зачетку, али је њихова реализација изузетно битна, јер су у складу са заштитом природе и одрживим развојем.

Специјални резерват природе *Стари Бегеј–Царска бара* највише је одмакао у организацији туризма, нарочито у активностима које су усмерене на очување природе и природних вредности. Препознатљив је ширем кругу туриста и спада у ред заштићених објеката у Банату и Војводини у којима је туризам најразвијенији. Годишњи број посетилаца од преко десет хиљада у последњих неколико година, сведочи о чињеници да је овај простор све више привлачан посетиоцима.

Зависно од вредности и угрожености, поједини делови резервата, стављени су под различите системе заштите и у складу са тим омогућени су поједини видови туристичких активности. На целом простору резервата спроводи се тростепени режим заштите који је везан за одређене површине и локације у циљу интегралне заштите, а уз ограничене и контролисане видове коришћења. Скуп свих површина у истом степену заштите чини поједину зону заштите.

Режим заштите првог степена обухвата: Царску бару са Војтином Млаком и јужним меандром, Перлеску Бару, Тигањицу и део подручја Ботошког рита (703,70 ha). На овом простору најстрожије су контролисана сва деловања која се углавном свде на научна истраживања у циљу очувања изворних природних карактеристика подручја.

Простор другог степена заштите обухвата ток Старог Бегеја са северним меандром и појасом ширине 10 m уз леву обалу Тигањице и Перлеске баре, Загњетице, Равенице, Високе греде, Мале греде и Сорачице.

Овде су дозвољени контролисани облици рекреативних активности и посматрање природних вредности. Спроводе се научна истраживања, одвијају активности едукације и различити други облици туризма, као и селективни спортски риболов. На простору другог степена заштите забрањен је лов и кретање пловила која загађују воду.

Скица 2. Туристички садржаји на Царској бари
Sketch 2. Tourist facilities at marsh Carska bara

Трећи степен заштите обухвата Фаркаждински и део Ботошког рита, насипе и Белоблатски атар. Они обухватају комплексе тршњака, ливада, слатина и пољопривредних површина. У овом простору дозвољен је контролисани туризам, изградња туристичких објеката и контролисано кретање по насипима (Томић и др., 2004).

Резерват је временом напредовао у развоју туризма, па се тако данас организују различити програми и активности за посетиоце:

- туристичка возња бродом (уз могућност фото-сафарија) кроз Стари Бегеј са задржавањем на видиковцу где посетиоци добијају информације од водича везане за биљни и животињски свет, као и историју и развој Царске баре;
- посматрање птица уз пратњу водича;
- пешачење по Стази здравља (4000 m) низ ток Старог Бегеја, дуж које се обилазе различити локалитети;
- обилазак резервата моторним чамцем уз пратњу водича;
- организација школе у природи за екскурзије;
- обилазак резервата чамцем на весла или кануом уз пратњу водича;
- угоститељске услуге са понудом јела домаће кухиње, карактеристичним за војвођанско поднебље и бројним рибљим специјалитетима.

Посебно атрактиван и значајан чинилац у туристичкој понуди резервата је возња туристичким бродом. Његову почетну станицу чини туристички пункт опремљен тршчаним надстешницама и инфоцентром, где посетиоци могу да добију потребне информације у вези са понудом резервата. Завршна станица брода је дрвена стаза која води од Старог Бегеја ка видиковцу одакле се пружа поглед на Царску бару.

Како орнитофауна представља основну вредност резервата, могућност посматрања птица унутар заштићеног простора и на видиковцу привлачи бројне домаће и иностране туристе заинтересоване за овај вид екотуристичких активности. Према речима запослених у Рибарском газдинству „Ечка” међу странцима, посматрачима птица, доминирају Французи и Италијани. Када је у питању структура домаћих посетилаца, преовлађује ученичка популација, јер је разноврсност биљног и животињског света атрактивна за показивање ученицима и студентима који често посећују резерват у облику екскурзија.

Половином 2007. године рибарско газдинство је учествовало у организацији једног од првих едукативних програма у резервату. Друштво младих истраживача „Бранислав Букуров” и научно-истраживачко друштво студената биологије „Јосиф Панчић” из Новог Сада, спровели су практичну наставу у природи за ученике основце из Зрењанина. Током дана проведеног са ученицима, студенти су кроз теренски рад и обилазак резервата, демонстрирали лов, прстеновање и пуштање неколико десетина примерака птица (www.ribnjakecka.com).

Слика 8. Туристички брод на Царској бари
Fig. 8. Tourist boat at marsh Carska bara

Ловни и риболовни туризам имају дугу традицију на простору Царске баре. Најатрактивнији је лов на великим ечанским језерима на дивљу гуску и патку током јесењих и зимских месеци. Рибарско газдинство организује и лов на срнећу дивљач са високих чека и лов на дивље свиње, појединачни и групни, на теренима обрастим шумом и трском (www.gibnjakeska.com). У оквир програма ловног туризма улазе: организовање и стручно вођење лова, превоз до ловишта, као и чишћење дивљачи. Ловни туризам је један од најпрофитабилнијих видова туристичког промета, а основу његовог развоја чине разнолики станишни услови за опстанак ловно интересантних врста животиња. Основна зарада резервата потиче од ловног туризма, јер је организација лова на високом нивоу, а посете иностраних ловаца учестале (Италијана, Шпанаца, Немаца). Слично важи и за спортски и туристички риболов који се организују на: Старом Бегеју, каналима и вештачким језерима у близини Царске баре.

Основну вредност Специјалног резервата природе *Паињаџи велике дропље* чини велика дропља, једна од најугроженијих птица Европе и Србије, чије се једино преостало станиште у нашој земљи налази управо у овом резервату. Ова птица је и најзначајнији туристички ресурс подручја, док су, осим ње, туристички потенцијали резервата скромнији у односу на неке друге заштићене објекте у Банату. Све ово могло би да буде искоришћено за организовање одређених облика екотуризма, првенствено оних који имају развијену туристичку тражњу на страном тржишту, као и видова који могу бити предмет интересовања специфичних категорија домаћих туриста. У непосредној околини резервата налази се и неколико салаша, који би богатством традиционалних елемената могли да обогате туристичку понуду краја и да омогуће смештај туристима у домаћинској војвођанској атмосфери, типичној за ове просторе. Ништа од наведеног још увек се не реализује, па би евентуалне туристичке активности у будућности требало да буду уклопљене у строг режим заштите овог подручја.

Месна заједница Мокрин, као и ловачко друштво „Перјаница” планирају да овај заштићени резерват приближе јавности и спроведу акције које ће имати за циљ развој сеоског и екотуризма на овом простору. У вези са тим су и настојања да се површина под заштитом од 979 ha повећа на 5500 ha, прикључивањем резервату делова атара околних села. Осим проширења резервата, присупило се изградњи визиторског центра од природних материјала у коме ће туристима бити омогућено да посматрају јата великих дропљи. У оквиру уређења резервата постављају се хранилице, појилице и заштитна склоништа, а у плану је и подизање осматрачнице са које ће бити могуће посматрати и снимати птице. Формирању специфичне екодестинације допринеће и гастрономски специјалитети карактеристични за овај крај, који треба да употпуне екотуристичку понуду.

Специјални резерват природе *Слано Копово* је тек започео своју туристичку афирмацију и то захваљујући ловачком друштву „Нови Бечеј” које управља овом територијом. До сада, језеро је у највећој мери било посећено од стране орнитолога, биолога и других научника, али, у последње време, ловачко друштво предузима низ мера које се тичу организовања туристичких активности у ближој будућности, првенствено оних са еколошким карактером, како не би негативно утицале на живи свет и природу овог простора.

Након проглашења за специјални резерват природе, предузете су одређене мере у циљу очувања и адекватног презентовања Копова становништву и посетиоцима. Најпре је уређен земљани пут којим се језеро у потпуности може обићи, а затим постављене табле са информацијама унутар и на границама резервата које упућују на различите зоне заштите. Прва и друга зона обухватају језера Слано и Мало Копово, простор око језера, део Међукопља и део прилазних путева. Оне су предвиђене за научне радове у циљу контроле и праћења биљних и животињских врста. Трећа зона обухвата остали део заштићеног добра и намењена је ограниченој пољопривреди и санитарном лову, контролисаним кретањима туриста и наменској изградњи туристичких објеката која не би угрозила екосистеме (Бранков, Жујовић, 2008).

Слика 9. Висока чека за посматрање птица на Сланом Копову
Fig. 9. Observation post for birdwatching at lake Slano Koprivo

Ловачко друштво је 2004. године подигло неколико осматрачких објеката – чека, које служе бољем проучавању и посматрању орнитофауне. Постављене су у близини обале Великог Копова и лако су приступачне. Једна од чека смештена је у близини обале и потпуно окружена шибљем, како би се омогућио што ближи прилазак птицама и проучавање без угрожавања њиховог мира (Бранков, Жујовић, 2008). На месту некадашњег викенд објекта, ловачко друштво „Нови Бечеј” 2009. године завршило је изградњу чуварско-едукативне куће која ће служити у сврху едукативног туризма. Планирано је да овај простор послужи и за смештај истраживачких група које ће у будућности посећивати Слано Копово.

На простору резервата постоје два салаша, која би могла да буду искоришћена у туристичке сврхе. Један од њих смештен је у средишту заштићене зоне и постоје предлози да се измести на западну страну резервата, ближе путу Нови Бечеј–Ново Милошево како не би угрожавао живи свет унутар територије под заштитом. Други салаш – Слано Копово налази се на путу Нови Бечеј–Башаид и уз одређена преуређења могао би да постане место за одмор будућих посетилаца (Бранков, Жујовић, 2008).

Ловачко друштво је својим планом управљања издвојило три врсте туризма које би уз правилан и контролисан развој могле да заживе на овом простору. То су: аранжмани посматрања птица, научни и школско-образовни туризам. Туристи заинтересовани за посматрање птица посећивали би резерват у мањим групама током пролећних, јесењих и зимских месеци, док би научна истраживања могла да трају током целе године. Што се школско-образовног туризма тиче, његовом реализацијом била би испуњена једна од најважнијих функција резервата – едукацијска, али би се јавио проблем смештаја посетилаца. Ловачко друштво истиче и неколико акција и планова које би требало спровести у ближој или даљој будућности у циљу туристичког развоја. Најпре је неопходно постојећи пут око језера преуредити у туристичке еко-стазе, које би служиле образовној и едукативној сврси и којима се не би кретало више од 50 посетилаца истовремено. Планирана је и изградња пункта за посетиоце са пратећим садржајима, који би био лоциран на југозападном рубу резервата, а неопходна је и израда пропагандног материјала, као и малих теренских приручника за госте. За љубитеље орнитофауне, требало би обезбедити стручне водиче са познавањем птица и страних језика, као и оптичка помагала за посматрање птица. Неопходна је и израда адекватне интернет презентације резервата, као и постављање информативних табли на

прилазима резервату, које би упућивале на режиме заштите, дозвољене и недозвољене радње и сл. (План управљања Специјалним резерватом природе Слано Копово, 2006).

Постојећи и планирани облици туризма везани за споменике природе и меморијалне природне споменике

Када се говори о туристичким кретањима која обухватају споменике природе и меморијалне природне споменике у Банату, треба нагласити да ови објекти спадају у групу комплементарних туристичких вредности које имају мања својства туристичке привлачности и самим тим ужу контрактивну зону. Уклапају се у шири простор, доприносе повећању његове туристичке вредности и могу да постану предмет туристичке валоризације. На туристичком тржишту представљени су заједно са неким вредностима у окружењу.

Заштићена стабла, да би била интересантна и привлачна за обиласке, треба да поседују одређену атрактивност, тј. нешто што ће их чинити јединственим. Уколико стабла представљају реткост у смислу бројности и распрострањења врсте или ако се истичу по старости и димензијама, биће боље посећена од оних која немају те особине. Ако стабла имају добар туристичко-географски положај и ако се до њих долази лако, јер су у близини већих насеља и важнијих саобраћајница, туристи ће бити више заинтересовани за њих и посећеност ових објеката ће бити већа. Заштићена стабла у Банату углавном не поседују оваква својства туристичке привлачности и не узимају се у обзир приликом туристичке валоризације простора.

Остали банатски споменици природе су непознати туристима и њихова укупна туристичка вредност је углавном мала, иако поседују одређени значај са становишта заштите природе. Изузетак би могли да буду заштићени паркови у већим насељеним местима, који би могли да се валоризују заједно са осталим природним и антропогеним вредностима које та места поседују.

Најбољи пример за ово је вршачки парк, посећен од стране многих туриста који обилазе Вршац. Познат је по карактеристичној физиономији парк-шуме за коју је заслужно *Вршачко удружење љубитеља парка* које је крајем XIX века започело осавремењивање и уређење простора (планско сађење цвећа, постављање клупа и подизање спортско-рекреативних

објеката). Од дрвећа доминирају: багрем, липа и брест, а у средњем делу парка су постављена вајарска дела која симболишу четири годишња доба. (Томић и др., 2002).

Што се тиче меморијалних природних споменика, најатрактивнији за туристичка кретања је Спомен парк Кикиндско-мокринском одреду због чињенице да у ширем окружењу не постоје уређене и заштићене парк-шуме и спомен-обележја. Захваљујући лакој приступачности и добрим саобраћајним везама, овај заштићени објекат може да буде занимљив за организовање одређених видова туристичких кретања, првенствено манифестационих, екскурзионих и транзитних (Обрадовић, 1998а).

Може се закључити да туристичких кретања која би обухватила споменике природе и меморијалне природне споменике у Банату готово да и нема, делом због недовољне заинтересованости надлежних институција, задужених за бригу о овим добрима, али делом и због стварног одсуства атрактивних и привлачних мотива у њима.

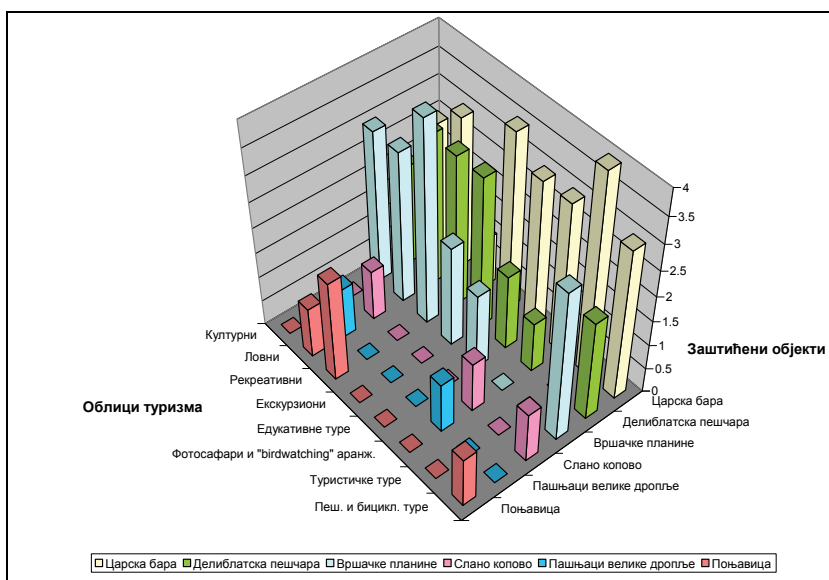
Квантитативна анализа остварених и потенцијалних облика туризма

Уколико се објекти природе који су стављени под заштиту у Банату посматрају са становишта остварених облика туризма, може да се закључи да су у њима најзаступљенији рекреативни облици туристичких активности. Екотуризам, који је базиран на еколошким принципима, такође је присутан преко одређених активности, специфичних управо за овај облик туризма. У заштићеним објектима природе који су мање познати на туристичком тржишту, туризам још увек није почео организовано да се развија, па се у том случају може говорити само о оним облицима туризма који поседују перспективу за развој унутар ових простора у будућности.

За анализу остварених и потенцијалних облика туризма у заштићеним објектима коришћен је графички метод, при чему је сваки објекат анализиран на основу одређених видова туризма. У обзир су узети облици туризма за које су заштићени објекти својим статусом предодредени, али и све друге врсте туристичке активности које поседују одређену традицију унутар ових добара или могућности за будући развој. Мисли се на: екотуризам (са специфичним сегментима: пешачке и бициклистичке туре, туристичке туре за атрактиван обилазак резервата, фото-сафари, аранжмани посматрања птица и едукативне туре), рекреативни, ловни и културни туризам. Вредновање је извршено

формирањем скале од 1 до 5 на основу чега су графички представљени резултати. Остварени облици туризма у заштићеним објектима оцењени су на следећи начин:

- Оцена 1 – слабо развијен;
- Оцена 2 – умерено развијен;
- Оцена 3 – развијен;
- Оцена 4 – веома развијен;
- Оцена 5 – изузетно развијен.

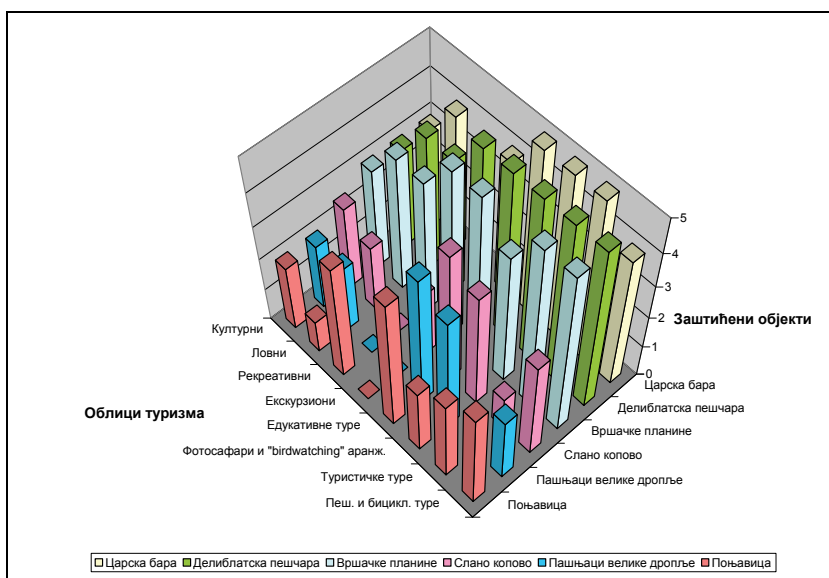
Графикон 1. Остварени облици туризма у заштићеним објектима природе
Graph 1. Realized tourism forms in protected nature assets

Закључује се да унутар заштићених добара у Банату преовлађују рекреативни, екскурзиони, ловни и неки од сегмената екотуризма (пешачки туризам) који су заступљени у већем броју заштићених објеката. Екотуризам је још увек у почетним облицима развоја, па није присутан у проучаваним добрима у оноликој мери колико би требало. Најзаступљенији сегмент екотуризма су пешачке и бициклистичке туре, а најмање су присутни фото-сафари, аранжмани посматрања птица и атрактивне туристичке туре којима се обилазе заштићени објекти.

Како је закључено да постојећи потенцијали заштићених простора нису довољно искоришћени, поставља се питање у којој мери је

организација различитих врста туризма могућа у оваквим добрима. Приликом овакве анализе у обзир су узети претходно идентификовани облици туризма, при чему је вредновање извршено на следећи начин:

- Оцена 1 – минималне могућности за развој;
- Оцена 2 – мале могућности за развој;
- Оцена 3 – умерене могућности за развој;
- Оцена 4 – велике могућности за развој;
- Оцена 5 – изузетне могућности за развој.

Графикон 2. Потенцијални облици туризма у заштићеним објектима природе
Graph 2. Potential tourism forms in protected nature assets

Могућности организовања туристичких активности на Царској бари, Делиблатској пешчари и Вршачким планинама су изузетно високе. Ово се нарочито односи на облике екотуризма који још увек нису заступљени у већој мери у овим објектима (туристичке туре којима се на атрактиван начин обилази резерват, едукативне туре, аранжмани посматрања птица). Остали заштићени објекти поседују умерене потенцијале за развој туризма, али су они много већи од онога што је остварено унутар тих простора када је туризам у питању. Ово нарочито долази до изражаја када се упореде први и други графикон.

Највећи потенцијали постоје за организацију екотуризма, и то пешачких и бициклистичких тура, фото-сафарија и аранжмана посматрања птица. Када су у питању едукативне туре, услови за њихово осмишљавање у заштићеним објектима су изузетни. Нешто су мање могућности за организацију рекреативних и екскурзионих облика туризма унутар одређених објеката, јер би се масовне посете негативно одразиле на њихове природне вредности.

Упоредицањем добијених вредности у првом и другом графикону, закључује се да највеће разлике између остварених и потенцијалних облика туризма, када су у питању заштићени објекти, постоје код мање туристички афирмисаних заштићених добара (Слано Копово, Пашњаци велике дропље, Поњавица). Уколико се посматрају облици туризма, највеће разлике између остварених и потенцијалних вредности постоје када су у питању сегменти екотуризма (туристичке и едукативне туре, фото-сафари и аранжмани посматрања птица).

Туризам у заштићеним објектима као корисник и фактор деградације природе

Туристичка кретања представљају примарну категорију туризма, једну од његових основних просторних компоненти и условљена су туристичким потребама које могу да буду рекреативне и културне. Рекреативне потребе јављају се углавном у градским и другим срединама у којима је трајно нарушена и загађена средина, па ово за резултат има кретања ка подручјима са очуваном природом у којима туристи могу да задовоље те потребе.

Захваљујући великим утицајима које је човек током времена спровео у животној средини, нарочито у новом историјском периоду, данас постоји веома мало простора без антропогеног утицаја, а све је више предела који представљају тзв. „секундарне” еколошке системе који су, у мањој или већој мери били изложени различитим дејствима (Чолић, Јарић, 1978). Све ово доприноси да објекти који су стављени под заштиту и сврстани у одређене категорије, добију на значају као територије у којима је могуће, на различите начине и уз организовање различитих типова активности, остварити рекреативне, едукативне и друге потребе. Поред овога, треба нагласити да заштићени објекти, захваљујући изворној природи и екосистемима, поседују изузетан биолошки потенцијал, који додатно

доприноси њиховој занимљивости са гледишта упражњавања различитих облика туристичких кретања.

Претходно наведене особености и специфичности заштићених објеката условљавају масовна кретања посетилаца ка њима, која постају интензивна и на појединим локалитетима попримају стихијске облике. Туризам се јавља као велики „потрошач” простора, а различити антропогени елементи доводе до постепене деградације природе. На овај начин, туристичке активности мењају управо оне карактеристике ових простора због којих су исти првобитно и били занимљиви као исходишта туристичких кретања. Смањује се туристички потенцијал заштићених објеката, а концепт туристичког развоја постепено може да дође у сукоб са концептом заштите природе.

*Еколошки приступ решавању колизионих односа
туризам - заштита у заштићеним објектима*

Када се упореде захтеви постављени од стране туризма према природној средини и заштићеним објектима, који треба да буду потенцијална будућа одређишта туриста, са једне стране и његово деловање на ту исту природну средину са друге стране, увиђају се бројне противречности. Када су у питању захтеви које одређени простор под заштитом треба да поседује да би истовремено био и туристички атрактиван, следећи се наводе као основни:

- велика разноликост и атрактивност природних услова;
- одређена специфичност средине и разлике у односу на средину из које се долази;
- велики здравствено-рекреативни потенцијал;
- одговарајућа усклађеност елемената створене средине са изворним елементима.

Међутим, последице које може да изазове претерано интензивирање туристичких активности и непоштовање принципа заштите у заштићеним објектима су бројне (Чолић, Јарић, 1978):

- деградација и смањење степена разноликости елемената природне средине;
- смањење степена атрактивности и особености заштићеног простора;

- неуклапање елемената створене средине у изворну природну средину;
- појава монотоније услед типизације изграђених објеката;
- нарушавање кроз „поправљање” и „улепшававање” изворне природе.

Како би се ово избегло, предлаже се еколошки приступ проблему и израда просторних туристичких планова који би ускладили различите интересе у свакој просторној целини. Ово подразумева селекцију простора према карактеру и потенцијалима различитих средина, утврђивање оних средина које максимално одговарају захтевима и условима развоја туризма, као и предузимање мера за њихову заштиту и унапређење свих потенцијала који су од значаја за туристичка кретања. У суштини, ово би значило усклађивање туристичке изградње и експлоатације са потребама заштите, одржања и унапређења животне средине. Претходно поменути еколошки приступ подразумева (Чолић, Јарић, 1978):

- еколошку анализу ради утврђивања природног карактера средине и еколошке стабилности;
- еколошку валоризацију природних вредности, да би се утврдила будућа најадекватнија намена простора;
- еколошку синтезу која би факторе и резултате узете у обзир у претходним ставкама довела у везу;
- еколошку прогнозу природних и антропогених процеса проучаване територије, и на основу тога утврђивање норми понашања у датом простору.

Последња компонента приступа је битна за правилну организацију туристичких кретања у заштићеним објектима, јер подразумева давање различитих претпоставки које подразумевају: правац развоја и реакцију природних процеса на антропогено деловање, организацију и обим туристичких посета и изградње без нарушавања природних односа, могуће последице неадекватног понашања у датој средини под заштитом итд. На основу оваквих претпоставки и прогноза утврђују се већ поменуте норме понашања које треба да обезбеде жељене ефекте.

Заштита природе се посматра као фактор за развој и организацију различитих туристичких кретања, јер управо заштићене и на правилан начин презентоване посетиоцима, ове вредности могу задржати свој изворни облик и трајно сачувати атрибуте привлачности. Уколико се ово занемари на рачун стихијског развоја туризма, неминовно долази до

нарушавања природних односа, смањења разноликости мотива и комплетног осиромашења потенцијала објеката под заштитом.

*Негативан утицај туризма на природне вредности
у заштићеним објектима*

Рекреативни туризам, као најзаступљенији у заштићеним објектима природе у Банату, на појединим местима је, захваљујући изузетно великом обиму и неадекватној организованости, угрозио природу и постојеће екосистеме ових простора и у великој мери изменио њихове естетске атрибуте. Мисли се на изградњу туристичких објеката која није поштовала донете просторне планове и концепт заштите ових подручја. Најочигледнији примери за ово постоје унутар Предела изузетних одлика *Вршачке планине* и Специјалног резервата природе *Делиблатска пешчара*, који припадају заштићеним објектима у Србији у којима се овај проблем јавио у великом обиму.

Гледано у глобалу, проглашавање одређеног подручја за заштићено, представља почетни импулс за дивљу градњу, јер се ове локације сматрају репрезентативним и атрактивним местима за подизање оваквих објеката. Истовремено се занемарује чињеница да уколико је простор заштићен као природно добро, то треба да буде његова примарна функција и деградирају се природни ресурси. Као логично и једино исправно решење намеће се организација еколошких туристичких активности, које ће бити базиране на принципима заштите оваквих објеката и њиховог најоптималнијег искоришћења и које ће поштовати граничне капацитете простора. Важно је да се обрати пажња и на локално становништво које треба да буде укључено у ове активности и да остварује одређену корист њиховом реализацијом.

Вршачке планине, захваљујући разноврсности природних мотива и саобраћајној приступачности, пружају могућност за изградњу кућа за одмор и рекреацију, претежно становништва које се налази у њиховој ужој контрактивној зони. Ово је требало да буде регулисано седамдесетих година када је Скупштина општине Вршац донела одлуку о критеријумима који треба да буду узети у обзир приликом изградње викендица и виноградарских кућа. Дефинисане су просторне целине у којима су дозвољене овакве активности, при чему се водило рачуна о могућем угрожавању заштићених природних елемената. Проблем је настао када ови

критеријуми нису испоштовани, тј. када је дошло до хаотичне изградње и ван предвиђеног простора, а изграђени објекти својом наменом превазишли потребе рекреације. Природна средина Вршачких планина је нарушена, а подстакнута је и ерозија земљишта, нарочито на теренима са већим падом и без шумског покривача. Посебно су постале угрожене стрме падине између Вршца и Малог Средишта, чему је додатно допринела и неплански изграђена и разграната мрежа путева чији се главни правци пружају управо низ падине и који су, у одређеним периодима, изложени бујичним водотоцима (Ромелић, Плавша, 1998). Вода која се слива низ нагнуте терене ствара и продубљује јаруге и вододерине и изазива интензивно кретање земљишта које уништава дрвеће и травни покривач. Ово захтева инвестиције за предузимање низа заштитних мера ради спречавања и ублажавања негативних последица. Тако су Вршачке планине, без обзира на велику атрактивност мотива коју поседују на туристичком тржишту, истовремено изложене и негативном утицају туризма.

Слична је ситуација и са Делиблатском пешчаром у којој су просторним и урабанистичким планом предвиђене пропозиције изградње објеката за одмор. Дефинисани су локалитети намењени за изградњу оваквих објеката, али и материјал и општа морфолошка концепција изградње. Ишло се у правцу начела заштите Делиблатске пешчаре као простора са специфичним природним особеностима, па је требало да се, у складу са тим, и будући објекти за туристичке посете уклапају у простор и не нарушавају га обимом и бројношћу. Правила нису испоштована, а изградња је започета и релизована и ван предвиђених локација. Као последица овога, одређени објекти добили су функцију правих кућа за становање. Ово је нарочито изражено на локалитету Девојачки бунар, где је број бесправно изграђених викендица достигао критичан износ, а целокупан предео у великој мери изгубио своје првобитне карактеристике. Изграђене су саобраћајнице, комунални проблеми решавани без претходне израде планова, а бављење пољопривредним активностима у недозвољеном обиму у додатној мери је угрозило биљни и животињски свет под заштитом.

С обзиром да је, захваљујући бесправној изградњи, велики део простора урбанизован, стручњаци задужени за праћење екосистема пешчаре предлагали су да се локалитет Девојачки бунар стави изван граница заштићеног резервата. Захваљујући оваквим негативним

искуствима, у осталим деловима пешчаре законски је стопирана градња чак и објеката који су раније били одобрени. Међутим, у пракси то није испоштовано и радови на изградњи су настављени (Ромелић, Плавша, 1998).

Закључује се да је статус ових објеката као заштићених, са атрактивним и јединственим атрибутима, у великој мери привукао посетиоце и омогућио да буду препознатљиви на туристичком тржишту, али да истовремено, приликом организације туристичких кретања, није испоштована њихова примарна намена. Интереси туризма стављени су у први план, што је довело до колизионих односа са заштитом природе.

Негативна дејства туристичких кретања запажају се и у заштићеним објектима који су мање познати туристима. Унутар Парка природе *Поњавица* поједини делови обале реке засути су дивљим депонијама створеним од стране посетилаца ловно-излетничких терена, али и локалног становништва. Власници викенд кућа одлажу смеће на обалу Поњавице и испуштају отпадне воде, што се негативно одражава на природне екосистеме. У вези са овим су и акције чишћења реке спроведене од стране становника Омољице, како би се одстранило нагомилано смеће и повећала еколошка свест локалног становништва.

Остали заштићени објекти у Банату, уколико се изузме Специјални резерват природе *Стари Бегеј – Царска бара*, нису у већој мери посећени. Туризам у њима тек треба да почне организовано да се развија и не може да се говори о његовом негативном дејству на природу и природне ресурсе, али се већ сада упозорава на то, приликом планирања будућих акција везаних за посете туриста. Нека од ових добара поседују изузетне природне феномене, па би свако непланско газдовање таквим простором и могуће нарушавање природних односа прекомерним антропогеним дејствима, могло да оштети вредности по којима су ови објекти препознатљиви и због којих су стављени под заштиту. Закључује се да планирању туризма у овим подручјима треба приступити опрезно, како би он остао активност која оплемењује одређени простор и која је комплементарна са заштитом природе.

Иако за сада нису посећена у великој мери, ова заштићена добра угрожена су другачијим видовима антропогених деловања. Пољопривредна производња и гајење стоке унутар територије *Сланог Копова и Пашњака велике дропље* ремете мир у резерватима и угрожавају живи свет, а изграђени рибњак и истраживачки радови НИС Нафтагаса у близини

Папњака велике дронље смањују животни простор ове заштићене врсте. Хемикалије које се користе у пољопривредној производњи загађују Поњавицу, јер преоране парцеле допиру скоро до ивице овог водотока. Додатно загађење реке потиче од отпадних вода насеља Омољице и Банатског Брестовца. У непосредној близини резервата *Стари Бегеј – Царска бара* изграђено је бродоградилште, што се негативно одражава на биогеографске особености простора овог Специјалног резервата.

МАТЕРИЈАЛНА БАЗА ТУРИЗМА У ЗАШТИЋЕНИМ ОБЈЕКТИМА

Наведене туристичке активности у претходном поглављу могуће су једино уколико постоји адекватна материјална база за прихват туриста на датом простору. Објекти који омогућавају смештај, рекреацију и исхрану посетилаца битан су фактор атрактивности одређеног локалитета. Када су у питању заштићена добра, овакви објекти треба да буду уклопљени у природно окружење, а својим постојањем не смеју да ремете претходно успостављене природне односе, нити да негативно утичу на амбијент.

У заштићеним објектима који поседују дужу традицију туристичких посета постоје објекти за смештај, исхрану и рекреацију туриста, мада њихово стање често није задовољавајуће и потребно их је реновирати. Ово је разумљиво уколико се узме у обзир да је туристичка инфраструктура у прошлости стварана претежно за потребе домаћег тржишта и тзв. „масовни туризам”, а услед негативних друштвено–политичких прилика током деведесетих година, није модернизована и прилагођена тржишту (Бјељац и др., 2009а). Ситуација је другачија у заштићеним објектима који су овакав статус добили недавно и у којима је туризам у зачетку, па унутар оваквих простора рецептивни туристички објекти углавном одсуствују.

На Вршачким планинама посебно атрактиван је хотел „Villa Breg” који се налази на западним падинама планина. Хотел је добро уклопљен у околни амбијент и представља одличан видиковац, има пет звездица и 4 апартмана и 44 собе. Одмаралиште „Дом Црвеног крста”, намењено углавном основној и средњошколској омладини, налази се јужно од преседлине Превале и поседује 96 лежаја, а панинарски дом „Вршачка кула” смештен је на Широком билу и располаже са 28 лежаја у згради и 20 бунгалова у близини дома. Поред тога, објекат поседује ресторан и терасу. На западним падинама Вршачких планина изграђен је спортски центар „Миленијум”, намењен одржавању различитих такмичења, скупова и наступа уметника (Томић П. И др., 2004).

Други објекат природе који има одређену материјалну базу неопходну за одвијање туристичких активности је Специјални резерват природе *Стари Бегеј – Царска бара*, у чијој близини се налази хотел „Сибела”, смештен уз Бело језеро, поред насипа који га одваја од Старог Бегеја. Поседује 32 лежаја. Хотел има три звездице, а уз њега се налази летња башта. Декор баште допуњен је збирком алата и етнографских

предмета са тог простора. На рецепцији хотела могу да се купе различити сувенири и проспекти са ознаком Царске баре. Ресторан хотела има 70 места и подељен је на ловачки део (амбијент са препарираним животињама) и рибарски део (риболовачки алат и рибарске мреже).

Слика 10. Хотел „Villa Breg” на Вршачким планинама
Fig. 10. Hotel „Villa Breg” on mountain Vršачke planine

Два километра удаљен од овог хотела, на регионалном путу Београд–Зрењанин налази се ресторан „Трофеј”, са мини зоо-вртом и етно селом „Тигањица”. Други рецептивни објекат је хотел „Каштел” у Ечкој. Налази се у истоименом властелинском дворцу подигнутом у XIX веку и представља један од симбола Ечке. Располаже са 14 соба и 3 апартмана, ловачком салом и рестораном (Рапајић, 2005).

За смештај туристичких група које посећују Царску бару и Зрењанин, могли би да се искористе и смештајни капацитети у овом граду. Највећим бројем лежаја располаже хотел „Војводина” – 150, који поседује и

различите пратеће садржаје: два ресторана (400 места), летњу башту, конференцијску салу и две мање сале, кафе бар, билијар клуб и паркинг. Постоји и неколико мотела организованих по принципу ресторана са преноћиштем: „Липов цвет”, „Стадион” и „Шумице”, као и објекат типа пансиона – „Luxotel” (Рапајић, 2005).

Слика 11. Етно село „Тигањца” у оквиру ресторана „Трофеј”
Fig. 11. Ethno village Tiganjica as part of restaurant „Trofej”

Делиблатска пешчара поседује велики број рецептивних објеката у којима је могућ боравак током посете. Треба нагласити да хотелски капацитети на овом простору нису присутни, из разлога што се на пешчари није развијао стационарни туризам, већ излетнички који није захтевао улагања у ову врсту капацитета (Малешевић, 2004).

Познати планинарски дом на излетишту Девојачки бунар – Горански дом (36 лежаја и ресторан са 80 места) претворен је у дом за стара лица и ваздушну бању, јер је смештен на шумовитом узвишењу најпитомијег дела резервата. У окружењу се налазе четинарска и багремова шума, па је

простор познат и по квалитетној микроклими. Повољна локација објекта привукла је иностране улагаче, тј. израелску компанију за развој геријатријских центара, која поседује објекте у већим центрима западне Европе, па је иста постала заинтересована и за Девојачки бунар. Ово би могло да означи почетак развоја посебног сегмента туристичких кретања – туризма старих лица (нарочито странаца) на Делиблатској пешчари, што би, поред повољних финансијских ефеката, требало да доведе и до туристичког промовисања овог простора. Поред Горанског дома, на овом локалитету налазе се и мотел „Плава дама” и ресторани „Ратар” и „Точак”.

Слика 12. Мотел „Плава дама” на Девојачком бунару
Fig. 12. Motel „Plava dama” at the Devojacki bunar locality

На локалитету Девојачки бунар налази се 15 дрвених бунгалова уређених по принципу камп насеља. Кућице су смештене у багремовој шуми, на међусобном растојању од неколико десетина метара и уклопљене у околни амбијент. С обзиром на лошију опремљеност (заједничко купатило и тоалет) представљају потенцијално одмориште претежно млађе

популације. Отворене су у сезони и раде по принципу изнајмљивања. У шумском делу пешчаре смештено је туристичко насеље „Чардак” (некадашње омладинско насеље „Паја Маргановић”), у оквиру кога је оформљен школско-рекреативни центар. Од 7 постојећих павиљона, 2 су реновирана 2006/07. године и поседују 130 лежаја за смештај ученика и спортиста. Око павиљона се налазе спортски терени и стазе за шетњу.

Као могући комплементарни капацитети претходно набројаним, наводе се и ловачке куће које су у већем броју присутне на Делиблатској пешчари. Неке су већ у функцији ловног туризма (ловачка кућа на Лабудовом окну и ловачка кућа „Шумарак”), док је ловачка кућа „Долина” коришћена за потребе Омладинског кампа међународног значаја, у организацији Младих истраживача Србије (Малешевић, 2004).

Табела 5. Ловачке куће на Делиблатској пешчари
Table 5. Hunting lodges at sandy terrain Deliblatska peščara

Назив објекта	Смештајни и остали капацитети	Број лежаја
Ловачка кућа „Долина”	Поседује две собе са по 4 лежаја, купатило, WC, кухињу и собу за састанке	8
Лугарска кућа „Дубовац” и Фазанерија	Имају укупно 10 лежаја, заједничко купатило, кухињу и собу за састанке и рад. Зграда Фазанерије је у добром стању и новије изградње	10
Лугарска кућа „Кремењак”	Не поседује опремљене собе са лежајевима, има купатило и кухињу	0
Ловачка кућа на локалитету Лабудово окно	Има 8 лежаја, купатило, кухињу и собу за рад. Новије је изградње и у добром стању	8
Ловачка кућа Шумарак	Има 10 лежајева, собу за рад, купатило, кухињу. Реновирана је, у добром стању	10

Извор: Малешевић В., 2004.

Наведеним објектима може да се дода и хотел са три звезде „Лабудово окно” у Старој Паланци који је изграђен пре неколико година и поседује 12 двокреветних соба са купатилима, салу за рад, ресторан и рецепцију. На излазу из Кајтасова налази се Отворена кућа – салаш „Зелени двор” који функционише на бази добровољног, непрофитабилног пословања. Током последњих неколико година салаш је посећен и од стране иностраних туриста, а немачка фирма „Хуберт“ је уврстила кућу као пожељно, нетипично сеоско свратиште на бициклистичкој тури „Дунавско ходочашће“ које полази од Шварцвалда до Црног мора (Малешевић, 2004).

Парк природе *Поњавица* је посећен од стране туриста и посетилаца из непосредне околине, заинтересованих углавном за једнодневне излете, па ово за собом повлачи непостојање садржаја рецептиве. На плажи у близини Банатског Брестовца нема објеката за исхрану посетилаца, а простор је оспособљен за коришћење онолико колико је неопходно да се задовоље рекреативне потребе у елементарним облицима.

Проблем недостатка смештаја за посетиоце Сланог Копова, Ловачко друштво „Нови Бечеј” решило је изградњом инфо-центра, са посебним делом који је планиран за прихват научника и истраживача. Постоје и планови уређења два салаша смештена унутар резервата за туристичке посете и евентуални смештај. Посетиоци овог заштићеног добра могу се сместити и у хотелу „Тиски цвет” у Новом Бечеју, који располаже са 4 апартмана и 26 двокреветних соба, рестораном и баром, конференцијском салом, летњом баштом и паркингом.

Сличне идеје важе и за Специјални резерват природе *Паињаџи велике дропље* у ком постоје планови за организацију будућих екотуристичких активности, а потенцијалне мање групе посетилаца биће смештене у визиторском центру чија је изградња приведена крају.

ТУРИСТИЧКА ВАЛОРИЗАЦИЈА ЗАШТИЋЕНИХ ОБЈЕКТА

Туристичка валоризација представља комплексну оцену природних и антропогених вредности од значаја за развој туризма у једном месту, регији или земљи (Станковић, 2008). Овај појам, у најопштијем смислу, може да се тумачи и као вредновање, тј. квалитативна и квантитативна процена туристичке вредности претходно пописаних ресурса и елемената туристичког потенцијала (Чомић, Вукић, 1996).

Туристичка валоризација спада у посебне облике вредновања одређеног географског простора и увек се бави утврђивањем природних потенцијала и њиховим рационалним коришћењем. Њени резултати треба да укажу на оптималне услове развоја туризма на одређеном простору, посебно ако је он заштићен, а један од главних циљева туристичке валоризације је заштита основних вредности природне средине. Разлог за ово налази се у чињеници да туризам, поред тога што унапређује одређену средину, у естетском и сваком другом смислу, може и да оштети и негативно утиче на њене изворне елементе (Станковић, Николић, 1998).

Методe и фактори туристичке валоризације

Туристичка валоризација заштићених природних добара обухвата три различите методолошке фазе. Најпре се природни објекти посматрају паралелно са укупним туристичким потенцијалима окружења, а тамо где је спроведена валоризација ширег простора у односу на заштићени, користе се добијени резултати и искуства и преносе на законом заштићене објекте. На овај начин се усаглашавају заједнички циљеви и потенцира трајно очување средине. Затим се приступа детаљној туристичкој валоризацији заштићених природних објеката, дефинисањем одређених критеријума који се процењују. Трећа фаза утврђује садржаје туристичких активности и њихову просторну расподелу, при чему све оне морају да буду повезане са развојем туризма у окружењу (Станковић, Николић, 1998).

Приликом спровођења туристичке валоризације неопходно је најпре дефинисати критеријуме или факторе који одређују туристичку вредност. Аутори издвајају различите критеријуме као основне, а и Светска туристичка организација се бави утврђивањем најважнијих фактора туристичке валоризације који истичу специфичност валоризованог

простора. Ови фактори се деле на интерне и екстерне. Под интерним факторима подразумевају се специфични квалитети које има сваки туристички ресурс. Подељени су на две групе: они који се односе на степен искоришћености ресурса (инфраструктура, опрема, туристичке услуге, урбанизација) и они који се односе на инхерентне карактеристике туристичког ресурса (његову основну туристичку вредност). У екстерне факторе спадају: приступачност, специфичност ресурса (присуство истородних или разнородних вредности у окружењу) и близина емитивних центара. Одабрани критеријуми треба да се квантификују како би се извршила квантитативна процена туристичког ресурса. Међутим, проблем се јавља у чињеници да нису сви елементи подједнако погодни за ову процену и да је инхерентне карактеристике туристичког ресурса, које чине основу туристичке вредности, тешко проценити без удела субјективног доживљаја. Како не постоје егзактне методе за овакво мерење и квантификацију, у пракси се процена препушта екипи стручњака и базирана је на интересубјективној сагласности. Процена се врши на основу одговарајуће скале вредности интерних и екстерних фактора, најчешће 0-3, 0-5 и 0-6 бодова, али се користи и бодовање у већим распонима. Наглашава се да се оваква процена углавном ослања на субјективан доживљај оцењивача, али да је, у недостатку бољих и прецизнијих метода и уз доследну примену, употребљива и може дати задовољавајуће податке (Јовичић, 2008).

Анализа фактора туристичке валоризације

Приликом туристичке валоризације заштићених објеката у Банату, најпре треба дефинисати факторе који ће учествовати у даљем вредновању заштићеног простора. Избор фактора туристичке валоризације је битан из разлога јер треба да укаже на општу туристичку вредност сваког заштићеног објекта, што даље води ка успешном планирању и правилном коришћењу потенцијала које поседују ови простори.

За потребе туристичке валоризације у обзир су узети они фактори за које се претпоставља да су од пресудне важности уколико се као циљ постави пласман на туристичком тржишту и заштита основних природних вредности ових добара. То су: туристичко-географски положај (у табели анализиран као саобраћајно-географски положај и положај према градским и другим насељима као дисперзионим зонама), основна туристичка

вредност, атрактивност и препознатљивост, туристичка опремљеност, туристичке вредности у окружењу (комплементарне и конкурентне) и општа туристичка вредност. Резултати су приказани нумерички, формирањем скале од 1 до 5, где се вредновање врши на следећи начин:

- Оцена 1 – није за презентацију;
- Оцена 2 – локални значај;
- Оцена 3 – регионални значај;
- Оцена 4 – национални значај;
- Оцена 5 – међународни значај.

Приликом анализе, у обзир су узете све категорије заштићених објеката, осим споменика природе и меморијалних природних споменика. Ови објекти су, због своје специфичности, изостављени и посвећен им је посебан одељак у ком су анализирани фактори и елементи карактеристични за ову врсту заштићених природних добара.

Туристичко-географски положај је један од најважнијих елемената (фактора) туристичке валоризације. Посматра се као просторни однос према важнијим комуникативним правцима, затим према градским и другим насељима веће густине становништва, као и према осталим мотивима који могу бити туристички занимљиви. Повољан положај према важнијим саобраћајницама значи и добре услове за развој туризма, јер су комуникативни правци истовремено и туристички правци. Супротно, неповољан положај умањује туристичку вредност заштићеног природног објекта. Близина градова, индустријских центара и густо насељених регија, значи и боље услове за развој туризма, јер ова места представљају и потенцијалне дисперзне зоне.

Вршачке планине, смештене на крајњем југоистоку Баната, имају неповољан положај према Војводини (Бачкој и Срему), због своје периферне позиције и нефункционалних саобраћајних веза. Положај према Банату (првенствено према Зрењанину) је релативно повољнији, ако се изузме лоша трасираност и квалитет пута. Зрењанин може да се окарактерише као добро дисперзивно средиште, јер град са околином не поседује вредније туристичке знаменитости, осим Царке баре, која се у овом случају јавља као комплементарна вредност. Положај према Београду, чија викенд дисперзивна зона захвата и Вршачке планине, је повољан, јер је Београд са Вршцем повезан путем и железничком пругом међународног значаја Београд–Панчево–Вршац–Темишвар. Ове саобраћајнице условљавају добар транзитно-туристички положај целог вршачког

подручја. Изградњом моста на Дунаву између Смедерева и Ковина побољшана је повезаност источне Србије са овим туристичким локалитетом преко пута Ковин–Бела Црква–Вршац. Највеће исходиште за овај локалитет је град Вршац.

Табела 6. Туристичка валоризација заштићених објеката
Table 6. Tourist valorization of protected natural assets

Заштићени објекти	Саобраћ. географ. положај	Положај према град. насељима	Основна вредност	Атракт. и препознатљивост	Турист. опремљеност	Туристичк. вредности у окружењу	Општа туристичка вредност
Вршачке планине	3	3	4	3	3	3	3.2
Поњавица	2	2	3	2	1	3	2.2
Делиблатска пешч.	3	3	5	5	3	4	3.8
Царска бара	3	3	5	4	3	3	3.5
Пашњаци велике дропље	2	2	4	3	1	3	2.5
Слано Копово	2	3	4	3	1	3	2.7
Просечна вредност	2.4	2.6	4	3.3	1.8	3.1	2.9

Парк природе *Поњавица* има релативно повољан саобраћајно-географски положај, јер се налази у близини регионалног пута Панчево – Ковин, тако да је у доброј вези са ова два града, али и са мањим насељима (Омољцом и Банатским Брестовцем).

Делиблатска пешчара, смештена на југу Баната, не одликује се присуством већег броја саобраћајница које је пресецају. На контакту пешчаре и лесне заравни пролази међународна пруга која спаја Панчево и Вршац, док су путеви и пруге који спајају Вршац и Зрењанин и Панчево и Зрењанин периферне за овај резерват природе и окружују га са североистока и југозапада. Међутим, ову највећу европску континенталну пешчару управо због њене специфичности захватају дисперзивне зоне многих градова у окружењу: Београда, Панчева, Смедерева (мост преко Дунава), Вршца, Зрењанина итд.

Царска бара има релативно повољан саобраћајно-географски положај, јер се налази у непосредној близини регионалне саобраћајнице Београд–Зрењанин–Кикинда–Суботица. Недалеко од резервата пролази и друмска саобраћајница која повезује Нови Сад и Зрењанин са Вршцем и

Темишваром. У ближој контрактивној зони налазе се Зрењанин, удаљен 16 km, најважнији дисперзиони центар, затим Нови Сад – 50 km и Београд – 52 km.

Смештена на северу Баната, два Специјална резервата природе - *Слано Копово* и *Пашњаџи велике дропље* налазе се ван главних саобраћајних праваца. Слано Копово је омеђено путевима Нови Бечеј–Башаид и Нови Бечеј–Ново Милошево. Преко овог последњег повезан је са Кикиндом на северу и Зрењанином на југу. Другом резервату најлакши је прилаз из правца локалне саобраћајнице Мокрин–Црна Бара, преко које је повезан са Кањижом и Кикиндом.

Основна туристичка вредност је један од главних фактора узетих у обзир приликом туристичке валоризације заштићених објеката природе. Њоме је представљена сама суштина анализираних добара, тј. особина која им даје главно обежење.

Царска бара, захваљујући уласку у списак мочвара од светског значаја по Рамсарској конвенцији и својој основној вредности – орнитофауни, оцењена је највишом оценом. Слично важи и за Делиблатску пешчару, у којој су специфични природни услови, као индикатори велике раритетности подручја, условили присуство великог броја ендемичних и реликтних биљних и животињских врста. Високо оцењен је и Специјални резерват природе *Пашњаџи велике дропље* са својим главним феноменом – великом дропљом, једном од најугроженијих птица Европе и Србије, чије се једино преостало станиште у Србији налази управо у овом резервату. Висока оцена је додељена и Сланом Копову, као репрезентативном примеру слатинских станишта која су у нестајању и месту гнезђења птица атипичних за Панонску низију. Специфични природни услови заступљени на Вршачким планинама условили су јединствене биогеографске особености по којима су оне репрезентативне. Флору планина одликује висок степен ендемизма (2,57% панонских биљака), а у погледу орнитофауне, простор је проглашен међународно значајним стаништем птица по ИВА пројекту. Нешто ниже оцењен је Парк природе *Поњавица* чију основну вредност представљају очувани и недеградирани водено-речни екосистеми који имају регионални значај.

Атрактивност и препознатљивост је наредни анализирани фактор валоризације заштићених објеката. Наглашава се да у досадашњем развоју туризма ниједан од анализираних заштићених објеката није достигао ниво који му одговара према атрактивности коју поседује. Гледано у глобалу,

потребно је много више радити на популаризацији заштићених добара и екотуризма унутар ових простора.

Захваљујући специфичним природним мотивима које поседују, најатрактивнији су Делиблатска пешчара и Стари Бегеј–Царска бара. Ова добра су највише оцењена, а значај Делиблатске пешчаре може да се посматра и у међународним оквирима, уколико се узму у обзир њене природне вредности. Остала заштићена добра карактерише присуство атрактивних мотива који условљавају туристичке посете, али претежно регионалног значаја. Мисли се на Вршачке планине које поседују мотиве различите у односу банатски и војвођански простор, као и Слано Копово и Пашњаке велике дропље, са привлачним вредностима, карактеристичним управо за дати заштићени објекат.

Туристичка опремљеност заштићених добара у Банату је фактор који у обзир узима објекте за смештај, рекреацију и исхрану посетилаца и унутар ових простора још увек није на адекватном нивоу. Када се уради анализа туристичке опремљености заштићених добара у којим је туризам има дужу традицију, закључак је да овде постоје набројани објекти, али њихово стање често није задовољавајуће и потребно их је реновирати како би се уклопили у природно окружење. Стање је релативно добро на Делиблатској пешчари и Старом Бегеју–Царској бари. Овде постоје објекти за смештај и рекреацију посетилаца који се својом архитектуром уклапају у околни простор. Њихови капацитети се не користе у пуној мери, а неке би требало реновирати и туристички опремити. Ово се може рећи и за Вршачке планине, мада су унутар овог Предела изузетних одлика у последњих неколико година одређени објекти за смештај и исхрану посетилаца затворени, услед нефункционалности и дотрајалости. Ситуација је другачија у заштићеним добрима која су овакав статус добила пре неколико година и у којима је туризам у зачетку, па овде рецептивни туристички објекти углавном одсуствују. Зато су Поњавица, Слано Копово и Пашњаци велике дропље оцењени најнижом оценом.

Туристичка вредност у окружењу је фактор који се мора узети у обзир приликом извођења туристичке валоризације заштићених објеката. То подразумева анализу положаја према сличним или различитим туристичким вредностима у окружењу. Оне се у првом случају јављају као конкуренција, а у другом као комплементарност. Комплементарност је увек пожељнија, јер омогућава формирање богатог садржаја боравка туриста, уз понуду која задовољава потребе већег броја туриста.

У овом погледу сва заштићена природна добра оцењена су добрим оценама. Разлог лежи у чињеници да се у њиховој близини углавном не налазе простори сличних или истих природних карактеристика, што увећава њихову вредност. Ови објекти су окружени природним и антропогеним туристичким вредностима са различитим особинама у односу на њихове, што их чини међусобно комплементарним.

Делиблатска пешчара је оцењена највишом оценом. Она може да се валоризује заједно са свим осталим добрима у Банату, Срему и Бачкој. Посебно је значајан Национални парк *Фрушка гора*, као једино заштићено добро ове врсте у Војводини. Заједничка валоризација ова два објекта природе пружа посетиоцима могућност да сагледају богатство и разноврсност природних мотива војвођанског простора.

У близини Вршачких планина налазе се Белоцркванска језера, Дунав и Национални парк *Вердан*, као и објекти природе који су под заштитом на северу Баната. Комплементарне вредности Царској бари представљају Јегричка река, Тителски брег и Фрушка гора. Специјални резервати природе *Славо Копово* и *Пашњаци велике дропље* могу се туристички валоризовати са заштићеним објектима на северу Бачке. Мисли се на Парк природе *Палић*, Специјалне резервате природе *Лудашко језеро* и *Селевењске пустаре* и Предео изузетних одлика *Суботичку пешчару*.

Након урађене туристичке валоризације закључује се да највећу општу туристичку вредност поседују заштићена добра која су најпознатија туристима: Делиблатска пешчара, Вршачке планине и Царска бара. Захваљујући првенствено основним туристичким мотивима, који су оцењени највишим оценама, ови објекти су посећени од стране туриста дуги низ година. Остала заштићена добра имају мању туристичку вредност, а туризам је у њима у почетним фазама развоја. Иако поседују мотиве који могу да привуку посетиоце, мање су атрактивни у односу на претходна три, а њихова туристичка опремљеност је на веома ниском нивоу.

Туристичка валоризација споменика природе и меморијалних природних споменика

Један од најрепрезентативнијих објеката из ове групе - Споменик природе *Ивановачка ада*, добро је оцењен када је у питању његова основна туристичка вредност, због ретких биљних и животињских врста по којима је острво препознатљиво. У близини Ивановачке аде углавном не постоје

простори сличних или истих природних карактеристика, што увећава укупну туристичку вредност овог заштићеног добра. Међутим, остали показатељи туристичке валоризације нису на задовољавајућем нивоу. Ада је делимично је изолована у односу на важније регионалне саобраћајнице, а до ње се стиже путем Панчево–Омољица–Иваново. Атрактивност мотива је на ниском нивоу, а рецептивни туристички објекти не постоје.

Приликом туристичке валоризације осталих објеката из ове групе, узимају се у обзир посебни фактори. Код појединачних стабала, најпре се анализира њихова атрактивност, тј. оно што их чини различитим и привлачним за туристичке посете, а затим туристичко-географски положај. Уколико се стабла истичу неком од посебних особина (реткост, димензије, старост) и лако су приступачна, биће боље оцењена приликом извођења туристичке валоризације. Важна је и близина значајнијих саобраћајница које утичу на већу посећеност, а анализира се и близина иницијативних простора (већих градова, гушће насељених регија и индустријских центара) који представљају места одакле туристи долазе. Сличан је случај и са осталим објектима из групе споменика природе (дрворедима, парковима), као и меморијалним природним споменицима. Најважнији фактори који се узимају у обзир приликом валоризације ових објеката су присуство атрактивних мотива и туристичко-географски положај.

Гледано у глобалу, у односу на остале категорије заштићених природних добара, ови објекти су мање атрактивни и занимљиви туристима, иако се често налазе на добром положају (у већим градовима, дуж регионалних саобраћајница). Највећу општу туристичку вредност поседују паркови у градским насељима, које посећују туристи приликом боравка у банатским градовима. Заштићена стабла и дрвореди не поседују велику вредност гледано са аспекта туризма, па се ови објекти углавном посматрају као комплементарне туристичке вредности које имају мања својства туристичке привлачности и чија је валоризација могућа заједно са другим вредностима у окружењу. Ова добра се уклапају у шири простор и доприносе повећању његове туристичке вредности.

На територији Баната не може се говорити о туризму када су у питању споменици природе и меморијални природни споменици, јер мали обим потенцијала које исти поседују није искоришћен. Томе додатно доприноси и неодговарајући третман и небрига старалаца, па ова добра не завређују велике оцене приликом извођења туристичке валоризације.

СМЕРНИЦЕ ЗА БУДУЋИ РАЗВОЈ ЗАШТИЋЕНИХ ОБЈЕКТА КАО ТУРИСТИЧКИХ ДЕСТИНАЦИЈА

Заштићена природна добра Баната су, у зависности од времена проглашења, али и традиције и препознатљивости, достигла различит степен туристичког развоја и организације посета. Како би ова подручја и у будућности задржала природне карактеристике по којима су позната, али истовремено и постала екодестинације, поставља се питање спровођења заштите природе и туристичког развоја на начин који би ове две активности учинио комплементарним. Савремена заштита посматра се као рационалан однос према природи, при чему њен задатак није само очување постојећег стања, већ усмеравање људских делатности на оптимално коришћење природних ресурса. У складу са овим треба да се посматрају и будуће туристичке активности које ће бити спроведене у заштићеним објектима природе. У наредном поглављу дате су одређене смернице које треба да укажу на најоптималније правце развоја заштићених објеката као туристичких дестинација, и то спровођењем адекватне заштите са једне стране и конкретних туристичких активности са друге.

Спровођење адекватне заштите као фактор даљег организованог развоја туризма

Када се говори о будућим туристичким активностима унутар заштићених објеката у Банату, потребно је напоменути да овоме треба да претходи адекватна заштита и унапређење објеката, како би се избегла њихова деградација и сачували сви изворни атрибути.

Питање унапређења заштићених објеката у будућности, као и спровођења заштите природе уопште, има изузетан значај за савремено друштво, јер заштићена природа треба да буде део одрживог развоја, али истовремено и државна, друштвена и цивилизацијска обавеза. О овоме сведочи чињеница да је у Србији заштићено 6% укупне територије, при чему се, почевши од 1948. године и првог закона који је дефинисао заштиту природе, укупна заштићена површина непрестано повећавала. У вези са овим је и пројекат „Емералд” у оквиру Европске уније у који су биле укључене и земље у фази придруживања. Мрежа *Емералд* има за циљ успостављање еколошке мреже састављене од просторних целина и станишта које су од посебног националног и међународног значаја са

аспекта очувања биолошке разноврсности. Главни извођач пројекта у Србији био је Завод за заштиту природе, који је издвојио 61 подручје у оквиру државе које треба да буде уклопљено у укупну еколошку мрежу Европе. Истовремено, да би се придружила Европској унији, Србија треба да поседује минимум 10% законом заштићене територије (www.nature-protection.org.rs).

Поред активности које ће се тицати будуће заштите еколошки вредних простора, пажња треба да се обрати и на унапређење оних објеката који су већ стављени под заштиту. Када је у питању конкретно територија Баната, досадашња искуства показала су да се о појединим категоријама заштићених објеката није водило рачуна на прави начин (нпр. споменици природе и меморијални природни споменици). Истовремено су чак и просторно најобухватнији објекти и најразноврснији по саставу живог света (Делиблатска пешчара, Вршачке планине, Царска бара), за које су строго дефинисане различите мере заштите, били угрожени деловањем многобројних фактора.

Да би се ово избегло, у наставку ће бити предложене активности које треба да унапреде заштиту ових простора и обезбеде очување природних и антропогених вредности. Реализација таквих активности учинила би да ови објекти у будућности представљају дестинације занимљиве групама туриста заинтересованим за посете засноване на еколошким принципима.

Формирање јединствених органа управе

Проблем управљања заштићеним природним добрима у Банату, након њиховог проглашења, решава се тако што се за исте одређује старалац (друштвено или јавно предузеће, ловачко друштво итд.), који треба да обезбеди заштиту природе, као и адекватно и оптимално коришћење ресурса. Старалац је обавезан да донесе одређене програме и правилнике који ће дефинисати услове и мере заштите и развоја природног добра.

Управљање одређеним категоријама заштићених добара у Банату поверено је углавном јавним предузећима и ловачким удружењима. Треба напоменути да за неке од заштићених споменика природе и меморијалних природних споменика нису дефинисани стараоци или је то учињено тек након спроведене ревизије заштите, па је њихово евентуално презентовање туристима отежано.

Табела 7. Стараоци заштићених природних добара
Table 7. Managers of protected natural assets

Заштићено добро	Старалац
Поњавица	ДВ предузеће „Тамиш-Дунав”
Вршачке планине	ЈП „Варош”
Делиблатска пешчара	Шумско газдинство „Банат”
Стари Бегеј-Царска бара	ДД РГ „Ечка”
Пашњаци велике дропље	ЛУ „Перјаница Мокрин”
Слано Копово	ЛУ „Нови Бечеј”

Досадашња искуства показала су да се акције, које предузимају поједини стараоци у циљу спровођења заштите и одрживог развоја простора, у великој мери разликују по свом обиму и учесталости. Не постоји координација рада ових установа на вишем нивоу, па сви програми који се тичу управљања различитим групама заштићених добара, имају углавном индивидуални карактер. Дешава се да интереси стараоца који се тичу коришћења ресурса заштићеног добра нису усаглашени са његовим статусом, па због тога долази до неадекватног руковођења природним добром и деградације његових вредности које су база за даљи туристички развој. Супротно овоме, активности одређених старалаца су у потпуности подређене заштити и унапређењу објеката и њиховом коришћењу у туристичке и друге сврхе које неће угрозити изворне природне елементе. О претходно наведеном сведочи и неколико противречних примера.

Првобитни старалац заштићеног природног добра *Вршачке планине* било је Јавно предузеће „Војводинашуме”, које је показало недовољну бригу да се ово добро сачува и унапреди са аспекта заштите животне средине, па је старалац промењен. Разлог је непланско газдовање и сеча вршачких шума, којом је ово предузеће дошло у сукоб са великим бројем невладиних организација у Вршцу, претежно еколошки оријентисаних. Сеча је обављана и дуж туристичких стаза и поред туристичких објеката, што је додатно угрозило пејзаж и умањило рекретивне могућности простора. После проглашења Вршачких планина за предео изузетних одлика, одређен им је нови старалац – Јавно предузеће „Варош” за изградњу, развој и уређење града и подручја општине Вршац.

Поред овог примера лошег управљања заштићеним добром, постоје и супротни, који сведоче о позитивним настојањима старалаца. Ово се

односи на ловачка друштва - „Перјаницу” и „Нови Бечеј” којима су на управљање поверена два последња проглашена Специјална резервата у Банату – *Слано Копово и Паињаџи велике дропље*. Иако поседују ограничена финансијска средства, ова удружења су предузела низ мера у циљу очувања и адекватног презентовања резервата становништву и посетиоцима. Ловачко друштво „Нови Бечеј” израдило је детаљан план управљања заштићеним добром, у ком се инсистира на очувању природних станишта Сланог Копова. Све акције које се предузимају имају за циљ заштиту простора (регулација недозвољених упада ловокрадица, стварање буке, прекомерна испаша и мере ограничења у пољопривредној производњи, откуп земљишта од приватних власника и његово враћање у првобитно стање итд). Ловачко друштво „Перјаница” усмерило је своје акције на заштиту и промовисање главног феномена резервата – велике дропље, па је резерват почео да се уређује у складу са тим (постављање хранилишта и заштитних склоништа, подизање осматрачнице за птице, итд).

Наведени примери указују да адекватна заштита и правилан однос старалаца према заштићеном добру морају да претходе свим плановима туристичког развоја и да представљају базу на којој ће се заснивати будуће туристичке акције. Међутим, ситуација је отежана чињеницом да нису дефинисане управљачке институције за све заштићене објекте, али и недовољно ажурним радом неких од старалаца. Ту је и проблем финансирања активности, нарочито изражен код мањих установа које управљају заштићеним добрима (нпр. ловачка друштва). Оваква ситуација, када је у питању управљање објектима који су законом заштићени, карактеристична је за територију целе републике. Као једна од могућих смерница за боље управљање заштићеним објектима наводи се формирање јединствених органа управе за одређене категорије добара. Овде се првенствено мисли на оснивање јавних установа које би биле формиране искључиво ради управљања различитим категоријама заштићених објеката.

Као успешан модел може да послужи мрежа управљачких јединица у Републици Хрватској, основана са циљем да им основна делатност буде: „заштита, одржавање и промицање заштићених подручја у циљу заштите и очувања изворности природе, осигуравања неометаног одвијања природних процеса и одрживог кориштења природних добара”. У Хрватској постоје три групе јавних установа које се баве овим питањима: ЈУ за управљање националним парковима, ЈУ за управљање парковима природе и ЈУ за управљање осталим заштићеним подручјима и/или другим

заштићеним природним вредностима. Оснива их или Република, уредбом Владе, или јединице локалне самоуправе. Установе у свом саставу поседују неколико служби задужених за обављање различитих послова, а обавезне су и да доносе статут, план управљања, годишњи програм заштите, одржавања, очувања, промовисања и коришћења заштићеног добра, као и остале акте који се тичу управљања заштићеним добром. Сваки национални парк и парк природе поседује сопствену јавну установу која води рачуна о заштити и промоцији. За остале категорије заштићених објеката, прописане хрватским законом, основане су посебне јавне установе које обједињују управљање овим добрима на територији жупанија (www.min-kulture.hr).

Овакав начин управљања заштићеним добрима у Хрватској показао се успешним и са становишта адекватне заштите објеката, али и када су у питању туристичке посете. Широки обим деловања служби које постоје унутар ових установа (за надзор, заштиту, одржавање, презентацијске активности, опште послове), као и велики број туристичких активности и програма организованих за посетиоце, сведоче о томе. Осмишљени програми углавном су еколошког карактера, са едукативном улогом, што има за циљ упознавање туриста са основним вредностима заштићеног добра и начинима одрживог коришћења.

Овакав модел јединствених управљачких јединица заштићених добара само је делимично примењен у Србији. За већину националних паркова формиране су посебне организације управљања, које су у могућности да осмисле туристичку понуду и воде бригу о заштићеном добру. Када су у питању остале категорије заштићених природних добара, као што је већ наглашено, овакве институције не постоје, а објекти су дати на управљање већ постојећим јавним удружењима или организацијама. Сматра се да би постојање специјализованих установа које би биле задужене искључиво за управљање заштићеним добрима (првенствено парковима природе и резерватима природе) унапредило њихову заштиту и омогућило осмишљавање таквих програма и планова развоја који би у обзир узимали туризам као један од значајнијих фактора будућег одрживог развоја. Што се осталих категорија прописаних законом тиче (споменици природе, заштићена станишта), слично приказаном моделу у Хрватској, треба размислити о формирању јавних установа које би објединиле управљање овим вредностима на одређеној територији републике (нпр. у оквиру округа).

На основу претходно наведеног, сматра се да би овакве институције у Банату у великој мери олакшале и унапредиле управљање заштићеним објектима и допринеле њиховој већој промоцији на туристичком тржишту. Проблем финансирања оваквих установа решен је законом који каже да се средства за заштиту и развој заштићених природних добара обезбеђују из (Закон о заштити природе, 2009):

- средстава буџета Републике Србије, аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе;
- средстава Фонда за заштиту животне средине;
- накнада за коришћење заштићеног подручја;
- прихода остварених у обављању делатности и управљања заштићеним подручјем;
- средстава обезбеђених за реализацију програма, планова и пројеката у области заштите природе;
- донација, поклона и помоћи;
- других извора у складу са законом.

*Невладине организације и пројекти везани за заштиту
и одрживи развој*

Како се приликом спровођења заштите и управљања објектима који су законом заштићени, проблем финансирања јавља као један од основних, у последње време све је више фондација, агенција за развој и владиних програма који нуде финансијску помоћ у оквиру пројеката везаних за заштиту животне средине и укупан одрживи развој. Када су у питању заштићени објекти у Банату, конкурисање за овакве пројекте могло би да обезбеди средства за различите планове и акције туристичке промоције подизањем нивоа еколошке свести посетилаца. Овде се углавном мисли на невладине организације које у поменутих програмима треба да имају велику улогу.

Што се невладиних организација у Банату тиче, треба рећи да не постоје оне које се искључиво баве туризмом, посебно његовим одрживим развојем. Једним делом ове области баве се удружења и групе везане за еколошки покрет. Како је њихов рад у оквиру банатске територије у великој мери везан за заштићене објекте, ове организације проналазе различите начине којима остварују и унапређују сопствене програме и планове за заштиту и туристички (претежно екотуристички) развој

објеката. У циљу повећања сопственог утицаја, ове организације треба да (Попеску, Андрић, 2001):

- активно раде на ширењу свог чланства и већем укључивању грађана у своје програме, ради повећања кредибилитета организације;
- раде заједничке пројекте и развијају сарадњу са другим организацијама;
- иницирају и развијају сарадњу са државним органима и институцијама и врше притисак на државне органе за решавање појединих друштвених проблема;
- анимирају привредни сектор и заједно са њим развијају заједничке програме рада и оснивају различите фондове.

Треба напоменути да, иако је већина еколошких невладиних организација у Банату углавном основане пре неколико година и налазе се у почетним фазама развоја сопствених делатности, њихов утицај на управљање заштићеним објектима и организацију туристичких посета често није занемарљив. Најбољи пример за ово су два вршачка еколошка друштва - „Авалон” и „Екобрег”.

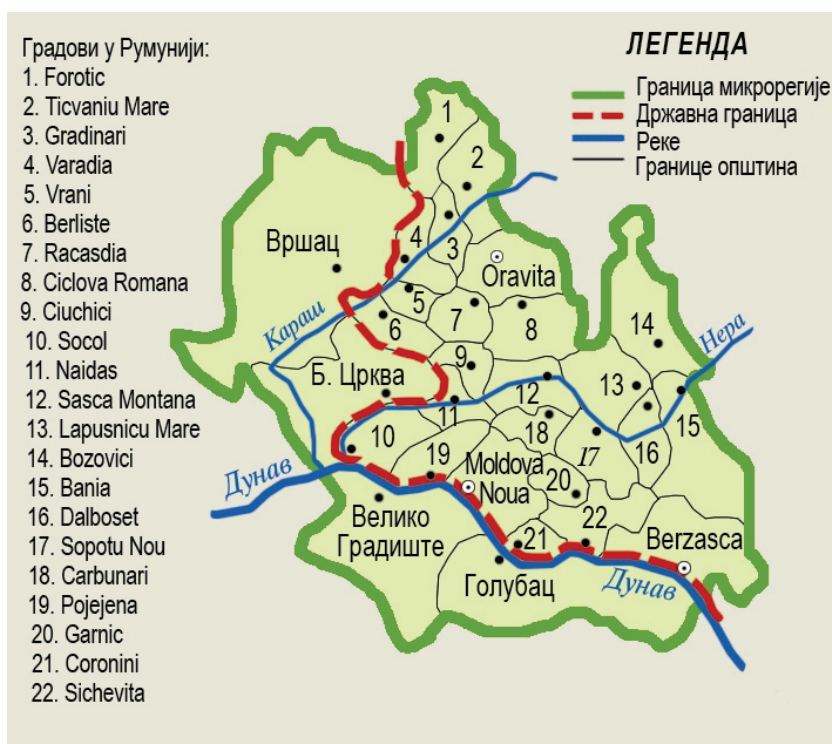
Еколошко друштво „Авалон” се оријентисало на заштиту и развој екотуризма на Вршачким планинама. Успоставило је сарадњу са Светском асоцијацијом еколошких партија (WEP), уз чију помоћ је неколико година организовало еко-камп на Вршачким планинама, као део програма CRDA (Обнова заједнице путем демократске акције) USAID за Србију. Како је закључено да су екотуристички потенцијали овог подручја скоро сасвим неискоришћени, акценат је стављен на његову будућу организацију која би помогла поштовање еколошких стандарда понашања, како посетилаца, тако и старалаца. Да би се исказао протест због прекомерне сече шума некадашњег управљача овим заштићеним добром, „Авалон” је организовао неколико протестних акција које су допринеле каснијој измени стараоца заштићеног добра. Друштво је успоставило сарадњу са центром НВО-а - „Агора” у оквиру пројекта „Дан планете Земље”, који је такође реализован као део програма CRDA. Једна од тема пројекта била је заштита Вршачких планина. Еколошко друштво је почело да организује и еко-форум, који је објединио делатности, еколошких и природњачких друштава краја, али и привредних субјеката и локалних власти. Све ово позитивно се одразило на активности које су спроведене у оквиру Вршачких планина са циљем уређења и позитивног промовисања заштићеног објекта на туристичком

тржишту. Током 2008. и 2009. године „Авалон” је, у сарадњи са еколошким организацијама из околних општина, реализовао пројекат: „Регионална зелена агенда за општине Вршац, Пландиште, Алибунар и Бела Црква”, који је имао за циљ израду стратешког документа одрживог развоја, у складу са стандардима ЕУ-а.

Друго поменуто друштво - „Екобрег”, ради проширења сопствених активности, приступило је као партнер микрорегији Дунав–Нера–Караш, у којој се налазе четири општине у Србији (Вршац, Бела Црква, Велико Градиште и Голубац) и 8 румунских општина. Један од циљева прекограничне сарадње је рад на пројектима програма Phare (осмишљен као финансијска и техничка подршка Европске уније земљама Централне и Источне Европе, последњих година више окренут заштити животне средине) (www.ec.europa.eu). Први овакав пројекат, рађен у периоду 2005–2006. године, имао је за циљ успостављање партнерства између невладиних организација и локалних власти из Румуније и Србије, са циљем да се унапреди заштита животне средине у пограничној микрорегији Дунав–Нера. Пројекат је финансирала Европска унија, а један од партнера било је и еколошко друштво „Екобрег” из Вршца. Између осталог, радови на пројекту захватили су и простор Вршачких планина, па су изведене активности на чишћењу туристичке зоне око Вршачке куле како би се обезбедили адекватни еколошки услови боравка посетилаца и заштита подигла на виши ниво.

Следећи сличан пројекат, који се директно тицао заштићених добара и екотуристичких активности, рађен је у периоду 2006–2007. године. Носио је назив „Допринос побољшању менаџмента природних заштићених површина пограничне зоне микрорегије Дунав–Нера–Караш”, при чему су у Банату обухваћени заштићени локалитети у оквиру четири поменуте општине. Пројекат је, такође, био финансиран од стране Европске уније, а еколошко друштво „Екобрег” учествовало је као један од партнера. Основни задатак пројекта био је да се унапреди и прошири партнерство између невладиних организација и локалних власти у циљу бољег управљања заштићеним добрима и њихове боље презентације заинтересованим групама туриста. Као главна активност осмишљен је међугранични екотуристички програм, који је био праћен низом волонтерских активности (упозоравање путем средстава брзог информисања локалних власти о могућим ризицима за природу и биодиверзитет, информисање туриста о режиму заштићених објеката

путем информативних билтена и паноа у којима је описано дозвољено понашање посетилаца, промовисање екотуризма путем тзв. „модел-посета” по тематски одабраним путевима пограничних паркова и резервата микрорегије итд). Ишло се у правцу остварења следећих резултата: изградње центра за информисање о парковима и природним резерватима из пограничне зоне микрорегије, реализације екотуристичких програма, штампања флајера о заштићеним површинама обухваћених пројектом.

Скица 3. Микрорегија Дунав – Нера – Караши
Sketch 3. Microregion Dunav – Nera – Karaš

Еколошко удружење „За чистију варош” реализовало је у сарадњи са државним органима неколико пројеката везаних за побољшање квалитета живота датог подручја и заштите природе и природних вредности. Иако се нису директно односиле на Специјални резерват природе *Славо Копово*, изведене активности у оквиру пројеката биле су везане и за територију на којој се простире резерват.

Наведена еколошка друштва регистрована су у регистру невладиних организација Западног Балкана па би ова чињеница у будућности могла да се искористи за добијање пројеката који су замишљени као подршка невладиним организацијама (нпр. пројекти Регионалног центра за животну средину за Централну и Источну Европу). Исто важи и када је у питању добијање средстава за реализацију пројеката из области туризма које додељује Министарство туризма у оквиру програма за усмеравање и подстицање развоја ове привредне делатности.

Конкурисање за пројекте који се тичу заштите и развоја законом заштићених природних добара морало би да важи и за стараоце истих. Јавне установе, удружења и предузећа која воде бригу о овим објектима треба да, адекватним програмима и плановима за будуће активности, успоставе сарадњу и партнерски однос како са државним органима, тако и са свим осталим организацијама и фондацијама које су спремне да финансирају њихове акције. Добар пример за ово су Месна заједница „Мокрин” и Ловачко друштво „Перјаница” који су, у сарадњи са Заводом за заштиту природе реализовали пројекат везан за промоцију велике дропље и унапређење управљања њеним стаништем. Друштво је конкурисало и за пројекат проширења резервата и изградњу визиторског центра код Европске агенције за реконструкцију, при чему је један од циљева пројекта било туристичко промовисање резервата и формирање екодестинације, уз акценат на традиционалној војвођанској и банатској кухињи и гостопримљивости мештана. Наведени пројекат подржали су државни органи, а током 2010. године изградња визиторског центра доведена је у завршну фазу. Треба истаћи и позитивна настојања Ловачког друштва „Нови Бечеј” да се откупи земљиште од приватних власника на територији Специјалног резервата *Слано Копово* и врати га у првобитно стање, како би се сачувале природне одлике станишта. За извођење ових активности друштво је успело да обезбеди донацију Фонда Euronatur.

Када је у питању Специјални резерват *Стари Бегеј – Царска бара*, старалац над овим заштићеним добром, Рибарско газдинство „Ечка” требало би да искористи чињеницу да је овај простор заштићен Рамсарском конвенцијом и конкурише, у оквиру пројеката за заштиту и одрживи развој, за материјална средства која нуди ова конвенција.

Представљени примери сведоче о томе да еколошка друштва, као представници невладиних организација које су заинтересоване за развој заштићених објеката, треба да усмере своја деловања на остваривање

сарадње са институцијама које могу да им помогну у реализацији планова везаних за правилно управљање овим добрима и маркетинг на туристичком тржишту. Ово важи и за стараоце заштићених објеката, чија сарадња са локалним и државним органима треба да доведе до позитивне промоције заштићених простора. Досадашња искуства показала су се успешним, али су овако добијена средства још увек недовољна за спровођење свих планираних активности. Због тога би веће ангажовање на успостављању сарадње са поменутиим субјектима у будућности, представљало позитивну смерницу укупног развоја заштићених природних добара на територији Баната.

*Спровођење заштите едукацијом локалног становништва
– услов за успешан туристички развој*

Када се разматра питање коришћења и одрживог развоја заштићених објеката природе у Банату, не сме да се занемари улога локалних становника. О значају становништва као фактора одрживог развоја и заштите природе, сведоче и начела која се тичу одговорности владиних органа и националних туристичких организација везана за однос према локалном становништву приликом спровођења концепта одрживог туризма. Ова начела подразумевају (Попеску, 2000):

- повећање учешћа домаћег становништва у одговарајућим облицима развоја туризма;
- обезбеђивање да учешће домаћег становништва у туризму буде у складу са његовом социјалном средином и културом;
- обезбеђивање могућности домаћем становништву да има приступ обучавању и унапређивању;
- сарадња са предузећима и образовним институцијама да би се дошло до одговарајућих програма обуке;
- обезбеђивање упутстава регионалним органима власти за сарадњу са локалним заједницама.

Правилан и одговоран развој туризма унутар заштићених објеката подразумева и укључивање локалних становника у активности које ће имати за циљ одрживо коришћење ресурса заштићеног добра и које треба да резултирају економском добити за домицилне становнике. Све ово би требало да буде изведено на начин који неће угрозити природне вредности подручја, па се подразумева да становништво буде информисано о статусу заштићеног добра и дозвољеним и препорученим активностима. Ово се

најбоље постиже програмима образовања локалног становништва у вези са значајем заштите природног добра, као и организовањем радионица на којима се расправља о улози локалне заједнице у вези са туризмом и где се предлажу одређене активности за повећање њиховог укључивања.

Значај локалног становништва у заштити и одрживом развоју заштићених природних објеката проучавао је В. Стојановић (2004) на основу анкетних истраживања становништва најпознатијих специјалних резервата природе у Војводини. Резултати су показали да становништво није довољно упућено у заштиту специјалних резервата природе, као и да не познаје довољно основне природне вредности ових подручја. Испитивано становништво јесте заинтересовано за додатно упознавање ових заштићених добара, па се ово посматра као могућа база за даље еколошко образовање. Мисли се да увођење јавности у процес заштите животне средине може да појача њену одговорност према природи и да буде вишеструко корисно за локалну власт и туристичку привреду. Како је за проучавана војвођанска села у околини заштићених добара карактеристичан процес исељавања младог становништва, што указује на њихов неодрживи развој, сматра се да би осмишљавање програма бољег укључивања локалног становништва у заштиту и коришћење ових објеката, допринело и стварању позитивних демографских трендова.

Међу проучаваним специјалним резерватима природе је и *Стари Бегеј – Царска бара*. Становништво које живи у околини резервата анкетирано је питањима у вези са резерватом. Показало се да од укупног броја анкетираних, 95% испитаника зна да је овај простор заштићен, али је само 7% знало којој врсти заштићених објеката припада. Локално становништво се показало веома упућеним у недозвољене активности које су забрањене у резервату, па је тако 60% испитаника знало да наброји минимум једну од ових активности. Слична је ситуација када су у питању природне вредности по којима је познат резерват (64%). Скоро сви испитаници били су мишљења да коришћење природних ресурса може да допринесе бољој привредној ситуацији и већој популарности њихових насеља, а такође су били заинтересовани да сазнају више о заштићеним добрима и то на различите начине (радио, телевизија, штампане публикације, предавања стручњака у локалним местима). Највећи проценат испитаника је заинтересован да се, уколико за то буде прилике, укључи у одређене облике туристичке делатности (Стојановић, 2004).

Када се узме у обзир да је Стари Бегеј – Царска бара први заштићени објекат природе у Банату, са дугом традицијом туристичких посета, јасно је да резултати не би били исти када би се у разматрање узели објекти који су заштићени у току неколико последњих година и који нису познати на туристичком тржишту. Овде се првенствено мисли на Слано Копово, Поњавицу и Пашњаке велике дропље. Становништво које живи у околини ових добара тек треба да буде упознато са њиховим природним вредностима и заштићеним категоријама којима припадају.

Без обзира на то да ли су заштићени објекти више или мање познати туристима и у којој мери су у њима заступљене туристичке активности, када је у питању заштита и будући развој туризма, требало би осмислити активности и програме који би у све ово укључили локалну заједницу. У складу са тим, државни органи, у сарадњи са локалним властима и стараоцима, требало би да организују радионице за едукацију и тренинг локалног становништва, које би садржале практичну и теоретску наставу. Ово би могло ба буде остварено у оквиру већ поменутих пројеката у вези са заштитом и одрживим развојем шире територије. На овај начин било би омогућено да учесници стекну основна знања из екологије, комуникације, праћења и интерпретације стања природе итд. Учесници који би успешно савладали обуку стекли би услове да буду ангажовани од стране старалаца заштићених добара за извођење активности у вези са управљањем природним ресурсима и контактом са посетиоцима ради упознавања туриста са датим простором. Ово би допринело подизању свести становника банатских села о значају правилног односа према изворној природи и користи коју могу да остваре адекватним односом према заштићеним вредностима.

Предлози организације будућих туристичких акција у циљу коришћења и унапређења заштићених објеката

Поред спровођења адекватне заштите природе, која је основа сваког даљег развоја ових простора, неопходно је извршити и одређене промене када је у питању организовање туристичких активности. Првенствено се мисли на обогаћивање туристичке понуде проширивањем постојећих програма за посетиоце и креирање нових, али и све већу оријентацију на облике туристичких кретања који ће бити утемељени на еколошким принципима.

Вршачке планине, Стари Бегеј – Царска бара и Делиблатска пешчара треба да осавремене сопствену понуду увођењем нових програма који ће активирати посетиоце и омогућити им остварење рекреативних, едукативних и еколошких потреба. Заштићени објекти у Банату који нису познати широј туристичкој популацији (Поњавица, Пашњаци велике дропље, Слано Копово), тек треба да осмисле туристичку понуду која ће привући посетиоце. У складу са овим, у наставку ће бити анализирани конкретни предлози активности и програма, чија би реализација унутар заштићених објеката у Банату утицала на њихову већу посећеност и популаризацију међу туристима у будућности.

Унапређење међудржавне сарадње реализацијом заједничких туристичких програма

Како је Банат погранична микрорегија, ова чињеница требало би да буде искоришћена у планирању и организовању будућег туристичког развоја. Исто важи и када су у питању заштићени објекти у Банату и њихове посете од стране туриста. Могућност успостављања међудржавне сарадње у области туризма показала се као реална, па би наставак заједничких активности на овом пољу могао да допринесе повећању атрактивности објеката и њиховој бољој промоцији на туристичком тржишту.

У претходном поглављу описани су пројекти везани за заштиту природе и заштићена добра, изведени у сарадњи између локалних власти и невладиних организација општина у Србији и Румунији које припадају микрорегији Дунав–Нера–Караш. Један од најважнијих резултата сарадње је формирање међуграничног екотуристичког програма. Овакав програм обухватио је заштићене објекте природе обе земље смештене у пограничном појасу.

Замишљено је да туристичка тура траје седам дана у току којих су туристи у прилици да обиђу паркове и резервате природе у пограничној зони Румуније и Србије. Програм започиње у румунском граду Оравици, где се у еколошком информативном центру туристима презентује општи приказ заштићених природних добара у микрорегији. После тога се обилази Национални парк *Клусура Нере – Беушница* и најпознатији локалитети у оквиру истог. Тура се наставља у Србији, посетом Пределу изузетних одлика

Скица 4. Туристички тура у микрорегији Дунав – Нера – Караш
 Sketch 4. Tourist tour in microregion Dunav – Nera – Karaš

Вршачке планине (дужа пешачка тура) и граду Вршцу. Затим се долази до Специјалног резервата природе *Делиблатска пешчара*, коју посетиоци обилазе возећи се у кочији. Посебна дестинација предвиђена за обилазак у оквиру пешчаре је Лабудово окно, где се предузима пешачење тзв. еколошком стазом поред Дунава. После овога улази се у зону Националног парка *Бердан* и обилази се шумски Резерват *Базијаш*, а затим и Резервати природе *Рит Нера – Дунав* и *Велика Долина*, где се приступа пешачењу туристичким стазама и вожњи фијакером. Током ове туристичке туре обилазе се и градови и друга места унутар микрорегије, која су у близини заштићених добара и у којима се обезбеђује смештај свих учесника туре (www.gecnera.ro).

Наведени програм је пример добре међудржавне сарадње у области туристичке промоције заштићених објеката природе пограничне зоне обе земље. Туристима је омогућено да се упознају са најатрактивнијим

локалитетима у оквиру ових простора и обезбеђене су им одређене рекреативне активности које треба да допринесу правилном доживљавању и сагледавању објеката као заштићених и еколошки вредних.

Сматра се да би наставак осмишљавања и организовања оваквих и сличних програма у будућности допринео већој промоцији заштићених добара на туристичком тржишту, а самим тим и њиховој бољој посећености. Предлог је да се овакве туре прошире и у понуду убаци и други заштићени објекти у Банату, али и на територији Румуније. Како би овакве акције у већој мери заживеле, неопходно је успоставити сарадњу са локалним организаторима путовања, који би омогућили да се потенцијални посетиоци упознају са понуђеним програмима посете. Ово подразумева израду пропагандних летака и флајера, као и различитих реклама чији би циљ био пружање информација о локалитетима који се посећују и значају будућег развоја екотуризма. Овако би се, поред задовољења различитих потреба туриста, реализовала и едукативна компонента еколошког туризма. Управо због тога, један од основних циљева спровођења поменутих међудржавних екотуристичких програма, поред унапређења сарадње у оквиру туристичке делатности, требало би да буде и подизање еколошке свести туриста на виши ниво.

*Еколошки концепт туризма у заштићеним објектима као
оптималан правац развоја*

Позната је чињеница да уколико се тежи одрживости заштите природе, она мора да подразумева и планирање њеног функционалног коришћења које ће бити у складу са еколошким капацитетом дате средине. Заштићени објекти природе, захваљујући вредностима које поседују, представљају изузетно атрактивне мотиве туристичких посета, па се из тог разлога туризам планира као саставни део ових простора. Објекти који су под заштитом представљају најбољу основу за развој екотуризма, јер у њима постоји могућност за организовање најпотпуније екотуристичке понуде која подразумева специјализоване стручне и едукативне програме и садржаје. Када се предузимају и осмишљавају одређене акције, у обзир мора да се узме и чињеница да: „...екотуризам није обични опуштени рекреативни боравак у очуваној природи, већ посебни облик рекреативног туризма са програмираним едукативним садржајима и пажљивим односом

према природи, који доприноси заштити и унапређивању природе” (Николић, 2006).

О томе колики је значај еколошког концепта екотуризма и планирања развоја екотуризма, сведочи и чињеница да је неколико туристички развијених земаља у свету усвојило посебне стратегије развоја екотуризма везане за заштићене просторе. У овоме предњаче Бразил и Аустралија, земље које су се у великој мери посветиле националном планирању екотуризма из разлога што сматрају да њихове туристичке привреде зависе од стања природних екосистема у земљи (Wood, 2002).

С обзиром да је екотуризам на нашим просторима у почетним облицима развоја, овакви конкретни програми не могу се очекивати у ближој будућности. Може се радити на осмишљавању програма туристичких активности унутар заштићених објеката чија ће реализација бити у складу са суштином и циљевима оваквих стратегија. То значи да треба ићи ка остваривању планова и смерница који ће обезбедити правилно управљање заштићеним добрима, уз њихово истовремено коришћење у туристичке сврхе. У вези са тим је и група критеријума, дефинисана од стране Светске туристичке организације, којом су постављене основне карактеристике екодестинације. Како је унутар заштићених објеката у Банату екотуризам тек у зачетку, ови показатељи треба да се тумаче као смернице за будуће активности. Предложене акције имају за циљ управо остваривање датих критеријума, што би допринело популаризацији еколошких видова туризма и заштићених објеката као туристичких дестинација. Екодестинацијом може да се назове простор који укључује следеће компоненте (Wood, 2002):

- Очуване природне атрактивности унутар заштићеног предела и мала густина развоја, где области природе има у изобиљу, а изграђена подручја не доминирају;
- Доказ да туризам не штети системима природе у које спадају: водени токови, приобална подручја, мочваре и области у којима бораве дивље животиње;
- Напредовање локалних предузећа, која укључују тезге са храном и различите врсте занатских предузећа у власништву локалног становништва;
- Места на отвореном намењена рекреацији, а истовремено осмишљена тако да заштите осетљиве ресурсе, која најчешће

сачињавају пешачке и бициклическе стазе за посетиоце, али и локално становништво;

- Напредак објеката за смештај у власништву локалног становништва (хотела и ресторана) у којима се потенцира гостољубивост и домаћинска атмосфера особља;
- Разноврсност локалних фестивала и манифестација које сведоче о поносу локалног становништва у вези са њиховим природним окружењем или културним наслеђем;
- Присуство чистих јавних објеката (јавни тушеви и тоалети);
- Пријатељски међусобни однос између локалних становника и посетилаца на местима сусрета у природи.

Анализа прве од наведених ставки потврђује да унутар заштићених природних објеката у Банату још увек не доминира вештачки пејзаж. Очувана природна пространства заузимају велике површине, упркос антропогеним деловањима на појединим локалитетима и угрожавању природних мотива.

Када је у питању организација туризма који неће негативно утицати на природне вредности, требало би досадашње масовне посете у неким добрима редуковати и радити на подстицању организованих долазака мањих група. У вези са овим, значајно је издвојити неколико предлога.

С обзиром да је у неким од заштићених објеката, због превеликог броја посетилаца који углавном не поштују прописана правила понашања, природа угрожена и деградирана, у будућности треба спроводити детаљнији мониторинг када су у питању туристичке посете. Један од најважнијих фактора туристичког мониторинга је управо одређивање броја посетилаца који улазе у заштићено добро и дужине њиховог боравка (Eagles P., McCool S., 2002). Ово подразумева дефинисање максималног броја посетилаца које одређени локалитети могу да приме, без негативног утицаја. Међутим, носећи капацитет дестинације не треба да се тумачи као фиксна, већ променљива категорија, која варира у зависности од обима и квалитета мера предузетих за управљање туризмом унутар одређеног простора (Јовичић, Бранков, 2009). Тако је нпр. у Специјалном резервату природе *Стари Бегеј – Царска бара* годишњи број посетилаца лимитиран на 30 хиљада како не би дошло до уништавања природних вредности (укупан годишњи број посетилаца овог резервата је знатно мањи). Поред ограничавања укупне посете, треба да се поведе рачуна и о укупном истовременом броју посетилаца који може да се нађе у заштићеном добру.

Због овога је Ловачко друштво „Нови Бечеј” у свом Плану управљања ограничило број посетилаца будућих едукативних и образовних екостаза на 50, међутим, ово ограничење ће зависити и од предузетих акција ради контроле буке и кретања посетилаца. Моторна возила која туристи користе приликом доласка угрожавају природну средину заштићених добара, па би, изградњом утврђеног броја паркинг места, требало регулисати њихову бројност (нпр. дозволити присуство онолико возила у парку колико има уређених паркинг места).

Слика 13. Наплата туристичких активности у Специјалном резервату природе
Стари Бечеј – Царска бара
Fig. 13. Collection of tourist activities in Special Nature Reserve Stari Begej – Carska bara

Улазак посетилаца у све објекте природе у Банату који су под заштитом је слободан, што омогућава неометану посету и рекреацију свим заинтересованим посетиоцима. Као једна од смерница за будућу, уређенију организацију туристичких посета, наводи се и могућност наплате улазница у заштићено добро. Ово би послужило и као врста мониторинга броја присутних посетилаца унутар заштићене територије, а наплата би

омогућила додатно финансирање. Треба приступити и наплати одређених рекреативних активности које туристи упражњавају (нпр. шетње уређеним пешачким стазама). Дobar пример за ово је Специјални резерват *Стари Бегеј – Царска бара* у ком се посетиоцима наплаћују следеће екоактивности: возња туристичким бродом, изнајмљивање моторног и чамца на весла и туристичка шетња пешачком стазом до видиковца за посматрање птица.

Како заштићене објекте природе одликују очуване природне вредности, акценат треба ставити на организовање едукативних посета које ће омогућити туристима да схвате значај правилног односа према изворним атрибутима датог простора. У прилог овоме иде и чињеница да је све већи број туриста који, поред рекреације и одмора, желе да се информишу о основним вредностима простора који посећују. Како би се ово омогућило, предлог је да претходно поменуте едукативне посете подразумевају и попуњавање радних листића који ће се поделити посетиоцима како би у њих уписали донесене закључке и утиске после обиласка заштићене територије уз пратњу водича. Ово се нарочито односи на групне посете млађе и старије популације, јер се на овај начин омогућава формирање правилног односа према природи и природним вредностима.

Када је у питању млађа популација, један од начина успешног комбиновања туризма и едукације су и едукативни PLT програми који могу да се организују у заштићеним објектима, а замишљени су као еколошки програми за млађе узрасте деце и ученика. Формирани од стране *Америчке шумске фондације* и успешно спроведени у многим земљама, нарочито су применљиви у заштићеним објектима, с обзиром да је један од њихових основних циљева: „...помоћ младим људима у стицању вештина које ће им помоћи да постану еколошки одговорни доносиоци одлука” (www.plt.org). Екскурзиони туризам, који би обухватио ученичку популацију различите структуре, треба да буде основа за примену оваквих и сличних програма у заштићеним објектима природе у Банату. Ово подразумева низ различитих активности кроз које се млађа популација упознаје са биолошком разноврсношћу и еколошком вредношћу заштићених добара, што представља први корак у њиховом даљем коришћењу.

Слика 14. Информативна табла која обавештава посетиоце о потребном начину понашања у Специјалном резервату природе *Стари Бегеј – Царска бара*

Fig. 14. Informative board for visitors about necessary ways of action in Special Nature Reserve Stari Begej – Carska bara

Да би развој туристичких активности имао еколошке димензије и био усмерен ка оптималном коришћењу природних вредности, неопходно је спровести активности везане за директан контакт посетилаца са главним феноменима заштићених објеката. Туристима би требало омогућити да се упознају са биљним и животињским врстама због којих су одређени објекти стављени под заштиту, што би допринело већој посећености. Уколико би се осмислиле занимљиве туристичке туре за обилазак, повећала би се привлачност промовисаног простора. Ово се посебно односи на специјалне резервате природе који поседују одређену традицију туристичких посета и у којима би требало унапредити и осавременити понуду садржаја.

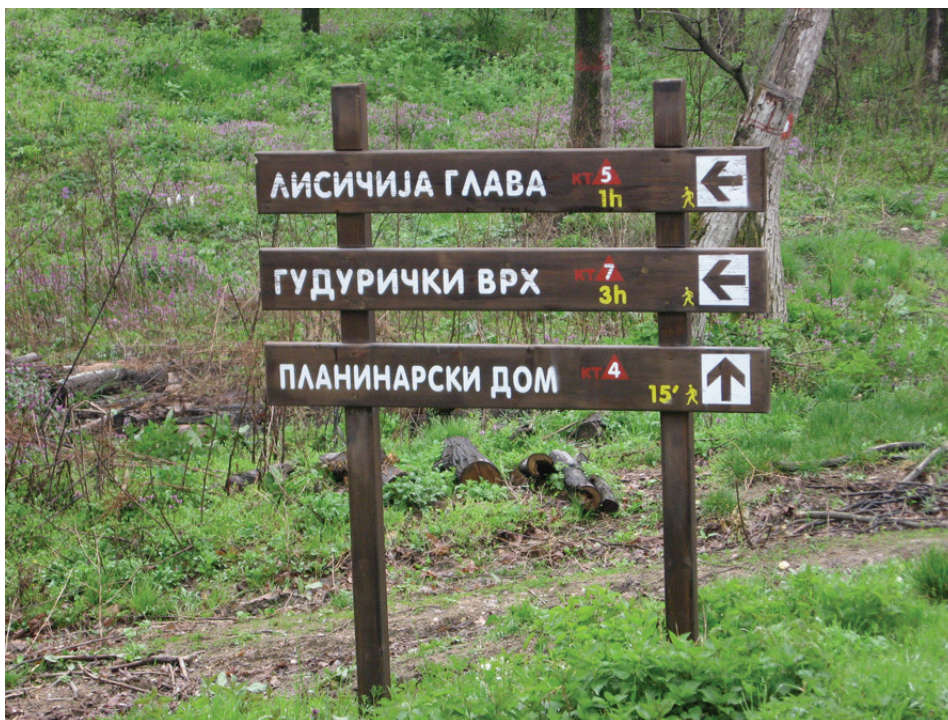
Слика 15. Еколошка карта на уласку у Специјални резерват природе
Стари Бегеј – Царска бара

Fig. 15. Ecological map at the entrance to the Special Nature Reserve Stari Begej – Carska bara

Специјални резерват природе *Стари Бегеј – Царска бара* поседује посебан програм посматрања птица који омогућава туристима да се, уз пратњу водича, који у сваком тренутку знају најбоља места за посматрање, упознају са различитим врстама орнитофауне која представља темељну вредност резервата. Овакве програме би требало допунити и осавременити тако што би туристима било омогућено да добију одређене инструкције за посматрање птица преко штампаних листа птица, које би садржале детаљан опис врста заступљених на Царској бари. Ово би омогућило самостално идентификовање присутних примерака и њихово класификовање, чиме би био остварен и један вид едукације. За посетиоце који се тек упознају са посматрањем птица и за ученичку популацију, могуће би било израдити посебне приручнике са основним упутствима о саставу присутне орнитофауне, начинима посматрања, важним детаљима на које треба да се обрати пажња приликом посматрања, као и прибору

који је неопходан за извођење овакве активности. У информативном центру резервата требало би посетиоцима омогућити изнајмљивање двогледа или посматрање орнитофауне телескопом са стативом, који би се користио код дужег посматрања удаљене птице, што би употпунило доживљај.

Уколико се ради о групном посматрању птица, треба водити рачуна о величини групе, како не би дошло до узнемиравања и како би се могло посматрати природно понашање и различите активности птица (нега перја, храњење, одмор итд), што додатно доприноси атрактивности резервата. Кретање по станишту потребно је ограничити само на дозвољене путеве и правце, како би се узнемиравање svelo на најмању могућу меру. Ово је учињено тако што је старалац над заштићеним добром дефинисао којим стазама и под којим условима се посетиоци могу кретати.

Слика 16. Путоказ дуж пешачке стазе на Вршачким планинама
Fig. 16. Road sign along foothpath on mountain Vršачke planine

Када је у питању следећи показатељ – присуство локалитета и стаза за рекреацију унутар заштићених добара, треба обратити пажњу на њихово

уређење. Пешачке стазе постоје на Вршачким планинама, Делиблатској пешчари и Старом Бегеју – Царској бари. Углавном нису маркиране и уређене на прави начин. Поред постављања нових путоказа и уређења постојећих, који указују на могуће правце кретања, на оваквим стазама неопходно је поставити и табле са информацијама везаним за основне карактеристике заштићеног простора, како би се туристи упознали са специфичним карактеристикама заштићеног објекта природе који посећују.

На локалитетима где то теренски услови дозвољавају треба омогућити трасирање бициклистичких стаза, коришћењем постојећих шумских путева и одвајањем ових стаза од пешачких, како би се контакт бициклиста и пешака свео на најмању меру. Овакве стазе доприносе рекреацији и уживању у природи, а пожељно је да пролазе у близини планинарских домова или одмаралишта и других смештајних објеката унутар заштићених добара.

Посебна група критеријума који дефинишу екодестинацију везана је за укључивање локалне заједнице у туристичку понуду. Ово се остварује кроз промоцију локалног културног наслеђа преко манифестација, израду и продају сувенира, као и подстицањем коришћења објеката за смештај који су у власништву локалног становништва. Осмишљавање нових и унапређење старих манифестација којима се промовишу природне и културне вредности, добар је начин ближег представљања заштићених објеката туристима. Треба обратити пажњу да ове манифестације буду утемељене на еколошким основама, тј. да својим садржајем утичу на формирање правилног односа туриста према природи и да не угрожавају заштићени простор. Највећи број поменутих скупова одржава се на Делиблатској пешчари. Најпознатији су:

- „Сабор пчелара”, на Девојачком бунару, који окупља пчеларе из свих крајева Србије (јун);
- „Коњички маратон издржљивости”, на Девојачком бунару (септембар);
- „Првомајски уранак”, који се одржава на Девојачком бунару и окупља углавном посетиоце из околних градских центара (мај);
- „Сликарска колонија Делиблатски песак”, једна од најстаријих манифестација овог типа у Војводини, одржава се у организацији културно-просветне заједнице из Панчева и поседује међународни карактер;

- Прослава Огњене Марије на Девојачком бунару у цркви посвећеној Огњеној Марији, која представља први дрвени храм у Банату и коју је подигла Туристичка организација Општине Алибунар као своју задужбину.

Слика 17. Дрвена црква и на Девојачком бунару
Fig. 17. Wooden church on Devojački bunar vacation area

Што се осталих заштићених објеката тиче, по свом еколошком карактеру истиче се манифестација „Дани Вршачких планина”, у организацији ЈП „Варош”. Одржава се ради побољшања заштите и управљања овим природним добром. Еколошка друштва из Вршца, такође организују низ манифестација и програма, о којима је већ било речи, са циљем да се овај простор приближи посетиоцима и укаже на његов значај са становишта природних вредности које нису деградиране антропогеним утицајем.

Када је у питању Царска бара, удружење планинара из Зрењанина овде сваке године организује сусрете планинара из свих крајева земље.

Скуп траје неколико дана и одржава се током лета. За време одржавања манифестације организује се пешачење по стазама унутар резервата (Стаза здравља, Велика царска планинарска стаза), а неки од пратећих догађаја одржавају се у Зрењанину.

Остали заштићени објекти у којима је туризам у почетним фазама развоја, још увек нису познати по организацији било каквих манифестација и програма који би указали на правилан однос човека према вредностима које поседују. Манифестације се организују у селима која су у близини ових заштићених простора („Великогоспојински дани” у Новом Бечеју, „Меморијал Мирослав Антић” у Мокрину), па се присуство посетилаца може искористити за промоцију ових заштићених добара.

Закључује се да је највећи број оваквих дешавања присутан на Делиблатској пешчари и Вршачким планинама, док би их у осталим заштићеним објектима требало осмислити у будућности, како би постали познатији на туристичком тржишту. Међутим, треба узети у обзир и чињеницу да заштићени објекти нису предодређени за туризам који подразумева велика окупљања, што значи да организовање манифестација било које врсте често не представља најоптималније решење, тј. да приликом њиховог организовања треба водити рачуна о ограниченом прихвату посетилаца.

Коришћење објеката за смештај у власништву локалних становника и продаја сувенира код локалних произвођача два су показатеља развијености екотуризма која су најмање присутна у анализираним добрима. Да би се ово променило, неопходно је најпре уредити села у околини, при чему би се нагласили сви традиционални елементи архитектуре, а затим укључити њихове становнике у производњу и дистрибуцију сувенира и осталих производа.

Последњи анализирани показатељ у вези је са дружењем и контактом посетилаца и чланова локалне заједнице, и такође није на завидном нивоу када су у питању заштићени објекти у Банату. Ово би могло да се оствари уколико би се постојећи смештајни објекти уредили по принципу екоконачишта, јер би се тако омогућио директан контакт ове две групе учесника у екотуризму. Екоконачиште се дефинише као објекат за смештај туриста који задовољава следеће критеријуме (Wood, 2002):

- штити природно и културно окружење;
- има мали утицај на животну средину у току градње и уклапа се у локалну архитектуру;

- користи алтернативна средства за обезбеђивање воде и пажљиво рукује чврстим отпадом и смећем;
- доприноси одрживом локалном развоју кроз истраживачке програме;
- ради у сарадњи са локалном заједницом путем програма за образовање туриста и локалног становништва о природној и културној средини у окружењу.

Критеријуми се првенствено односе на постојеће хотеле, мотеле и ловачке куће који су у већини случајева у власништву управљача заштићених добара. Међутим, када се узме у обзир њихово постојеће стање, јасно је да је тренутно немогуће испоштовати наведено, али њихов развој и функционисање треба усмерити у том правцу. Последњи наведени критеријум односи се управо на сарадњу локалне заједнице са посетиоцима која се остварује кроз образовне програме и едукацију локалног становништва за рад. На овај начин омогућава се њихово будуће ангажовање као туристичких водича, чиме долазе у непосредан контакт са туристима.

Пропаганда заштићених објеката на туристичком тржишту

Један од најзначајнијих фактора подстицања кретања посетилаца ка туристичкој дестинацији је управо туристичка пропаганда. Промоцијом туристичких ресурса одређеног простора, ствара се индиректна слика о облицима туризма који се предлажу туристима и подстиче се њихов даљи развој (Стојановић, 1998). Када су у питању заштићена природна добра у Банату, јасно је да је неопходна њихово презентовање заинтересованим групама туриста, у циљу будуће посете.

Како су неки од ових објеката проглашени заштићеним између шездесетих и осамдесетих година прошлог века (Делиблатска пешчара, део Царске баре, Вршачке планине), са њиховом пропагандом почело се још тада. Крајем осамдесетих година, када је глобална туристичка пропаганда у Војводини била на изузетно високом нивоу, појавили су се каталози са оригиналним туристичким програмима базираним на ловном и риболовном туризму, боравку у заштићеним регионалним парковима природе, као и презентацији наивног сликарства и кулинарства карактеристичног за овај простор. Поред тога, појавили су се и сасвим нови програми, као што су: фото-сафари, јахање и сл. (Стојановић, 1998). Управо у таквим програмима

туристима су представљене вредности тадашњих заштићених објеката природе у Банату. Деведесетих година, са општим смањењем броја страних и домаћих туриста, дошло је и до престанка тек започетог организованог пропагирања туризма у заштићеним објектима.

Последњих неколико година, када је акценат стављен на еколошке димензије туризма и његов правилан однос према изворном природном простору, заштићени објекти су поново постали актуелни на туристичком тржишту. Међутим, када се анализирају покушаји њихове туристичке пропаганде, стиче се утисак да исти још увек нису на прави начин представљени туристима и да су посетиоцима, различитим пропагандним средствима, доступне углавном основне и најопштије информације о вредностима које би могле да их привуку унутар ових објеката.

Уколико се анализа започне од Интернета, као једног од најсавременијих начина доласка до потребних информација, ситуација је следећа: једина два заштићена објекта природе у Банату која поседују своје сајтове су Специјални резервати природе *Делиблатска пешчара* и *Пашњаџи велике дрозде*. Креирани су од стране старалаца ових добара и у оквиру њих се могу пронаћи основни подаци о географском положају и биогеографским вредностима резервата. Информације везане за туристичке садржаје постоје само за *Делиблатску пешчару*, док за *Пашњаке велике дрозде*, на којима се туристичке активности тек планирају за будућност, нема информација о могућностима посете и туристичкој понуди.

Специјални резерват природе *Стари Бегеј – Царска бара*, као и Предео изузетних одлика *Вршачке планине*, нису презентовани на сопственим сајтовима. Царска бара је ближе представљена на сајту Рибарског газдинства „Ечка” и Туристичке организације Зрењанина. Основни подаци о Вршачким планинама могу се пронаћи на званичној презентацији града Вршца. Оба наведена заштићена објекта представљена су и на сајтовима посвећеним туризму у Србији, али у најопштијим цртама, без осврта на туристичку понуду ових простора. Једини изузетак, када је у питању информисање везано за садржаје који се нуде посетиоцима, представља сајт Рибарског газдинства „Ечка”, у оквиру ког су, у делу посвећеном Специјалном резервату природе *Стари Бегеј – Царска бара*, представљене туристичке услуге и понуда за посетиоце резервата, као и ценовник услуга. Основне информације везане за Специјални резерват природе *Славо Копово* могу се добити на званичном сајту општине Нови Бечеј.

Како би се ситуација у будућности променила, потребно је изградити сајтове за свако заштићено добро понаособ, на којима би ови простори били детаљно представљени. Ово се односи најпре на њихове природне одлике, које представљају доминантне вредности ових добара, али и на њихову заштиту. У складу са наведеним, сајт би требало да садржи обавештења у вези са проглашењем објекта као заштићеног добра, категоријом којој припада, али и мерама заштите, тј. дозвољеним и забрањеним активностима унутар заштићене територије. Посебан део требало би да буде посвећен туристичким садржајима, тј. активностима које посетиоци могу упражњавати приликом посете. Туристичка понуда би била доступна ширем кругу заинтересованих туриста који би могли да се информишу о свим видовима рекреације и упражњавања других садржаја у овим објектима. Сајтови би требало да поседују могућност бележења утисака и примедби, као и информација за које су заинтересовани посетиоци сајта, чак иако оне тренутно нису доступне на истом.

Када су у питању остала средства пропаганде, наглашава се да се заштићени објекти природе представљају туристима углавном преко туристичких проспеката. У овоме предњачи Специјални резерват природе *Стари Бегеј – Царска бара*, за кога је Рибарско газдинство „Ечка” урадило туристички проспект са туристичким услугама које се нуде посетиоцима резервата, али и скицом резервата са убележеним туристичким садржајима, ради лакшег оријентисања. Значајно је поменути да је за овај Специјални резерват урађена и CD презентација, што додатно омогућава упознавање са основним вредностима овог простора. Делиблатска пешчара је представљена проспектом чији је аутор Туристичка организација Општине Алибунар, где су наведене врсте туризма заступљене на овом простору, као и смештајни и угоститељски капацитети. Старалац овог заштићеног добра ШГ „Банат” урадило је проспект који је утемељен на биогеографским вредностима пешчаре и у ком је овај простор представљен по зонама заштите, без осврта на туристичке потенцијале. Слично је урадило и Ловачко друштво „Нови Бечеј”, које је израдило проспект Сланог Копова с приказаним зонама заштите и чекама за посматрање птица. Предео изузетних одлика *Вршачке планине* углавном је приказан преко проспеката на којима су уцртане планинарске стазе.

Проспекте и брошуре у којима се представљају заштићени објекти природе у Банату, требало би осавременили и детаљније обрадили са аспекта туристичких могућности и организовања активности и програма за

посетиоце. Све ово мора се ускладити са заштитом ових добара и њиховим статусом, што, такође, треба да буде истакнуто у сваком пропагандном материјалу. Пожељно је формирати и пласирати такве туристичке програме који би ишли у правцу задовољења основних потреба посетилаца, али би истовремено били базирани на еколошким принципима, како не би дошло до угрожавања основних вредности заштићених објеката.

Посебан сегмент пропаганде заштићених објеката је успостављање сарадње са туристичким агенцијама и туристичким организацијама у већим банатским градовима, средиштима округа. На тај начин заштићена добра се укључују у туристичку понуду ових установа, чиме се приближавају туристима. Овакво промовисање објеката под заштитом у Банату се још увек не примењује, али се процењује да би његова организација могла да донесе позитивне резултате.

Закључак је да је пропаганда заштићених објеката у Банату важан чинилац њихове будуће посећености и атрактивности на туристичком тржишту, али да је треба интензивирати и осмислити на правилан начин како би била ефикасна. Посебна пажња мора да буде посвећена правилном уклапању туристичких активности у концепт заштите добара, тј. истицању њихове међусобне повезаности и условљености. Ово се највише односи на Интернет презентације и туристичке проспекте и брошуре, који би требало да постану најзаступљенији начини представљања заштићених добара туристима и осталој популацији.

ЗАКЉУЧАК

Захваљујући специфичним природним условима, у Банату су формиран простори који се одликују јединственим еколошким, пејзажним и естетским вредностима, али и изворним екосистемима и ненарушеном природом. Да би се овакво стање сачувало, приступило се њиховој заштити. Сврстани су у различите категорије заштићених природних добара и одређен им је старалац. Овакви објекти су у последње време постали изузетно занимљиви туристима с обзиром да подручја са очуваним природним карактеристикама, услед интензивне урбанизације и индустријализације, заузимају све мању површину, а туризам је делатност која је утемељена управо на недеградираним природним вредностима.

Заштићена природна добра Баната, као значајан елемент природне баштине Војводине и Србије, поседују различите туристичке потенцијале. Нека од њих су позната већем броју туриста и у њима туризам има одређену традицију (*Вршачке планине, Делиблатска пешчара, Стари Бегеј – Царска бара*). Насупрот томе, постоје и она, недовољно презентована туристима, у којима је ова делатност тек у зачетку. Првенствено се мисли на *Славо копово, Паињаке велике дропље* и *Поњавицу*. Наглашава се да ови објекти не поседују толико атрактивних мотива у односу на претходно поменуте, али би се, уз правилну организацију и осмишљавање добрих програма, одређене активности могле реализовати. Најмање познати туристима су споменици природе и меморијални природни споменици у Банату. Као узрок оваквом стању наводи се делом недовољна заинтересованост надлежних институција, задужених за управљање добрима, али делом и стварно одсуство привлачних мотива у њима.

Бројне природне и антропогене туристичке вредности које одликују заштићене објекте омогућавају развој више врста туризма: екотуризма, излетничко-рекреативног, екскурзионог, ловног, манифестационог итд. Најзаступљенији су рекреативни облици туристичких активности, иако су заштићени објекти, захваљујући управо свом статусу, предодређени за развој других облика туризма, базираних на еколошким принципима. Последњих година, као део концепта одрживог развоја, потенцира се развој екотуризма који треба да укаже на међусобну зависност заштићене природе и туризма као људске делатности. Тежи се да се испоштују принципи заштите које је неопходно спроводити у оваквим подручјима, а

затим да се организују посете које неће угрозити природне карактеристике. Екотуристичке активности су тренутно заступљене углавном у почетним облицима развоја, али се иде ка њиховом унапређењу, тако да у неким објектима већ представљају значајан фактор туристичке понуде (нпр. у Царској бари).

Организација туристичких кретања која ће на прво место ставити правиан однос према природним вредностима је неопходна из разлога што се показало да су досадашње масовне посете имале негативно дејство на природу заштићених добара, па је туризам постао фактор деградације средине. На ово је нарочито упозорило стање најпосећенијих локалитета у појединим заштићеним објектима, који су, због велике угрожености екосистема, предлагани за искључење из зоне под заштитом. Управо због тога, екотуризам поседије највећу перспективу за развој у оквиру заштићених објеката, а његова организација треба да допринесе повећању комплементарности између заштите природе и коришћења ових добара од стране посетилаца.

Туристичка валоризација објеката показала је да највећу општу туристичку вредност поседују заштићена добра која су најпознатија туристима: *Делиблатска пешчара*, *Вршачке планине* и *Царска бара*. Захваљујући својим основним мотивима, који су оцењени највишим оценама, ови објекти су посећени од стране туриста дуги низ година. Остала заштићена добра у Банату имају мању туристичку вредност, а туризам је у њима у почетним фазама развоја. Иако поседују мотиве који могу да привуку посетиоце, мање су атрактивна у односу на претходна три.

Како би се искористили постојећи потенцијали, потребно је испоштовати одређене смернице за будући развој заштићених објеката као туристичких дестинација. Најпре се мисли на спровођење заштите унутар ових добара, која треба да буде предуслов за свако даље коришћење, а затим и на зонирање туристичких активности које би било у сагласности са проглашеним зонама по степенима заштите. Потребно је спровести одређени мониторинг туризма, односно пронаћи начине који ће омогућити да се одреди утицај туризма на заштићене објекте, како би се утврдило да ова делатност не деградира природне вредности. Неопходно је дефинисање старалаца над поменутиим објектима, јер исти за поједине категорије још увек нису одређени. Како се у пракси показало да институције и предузећа задужена за управљање заштићеним добрима понекад неадекватно обављају овај посао, потребно је одредити стараоце чији ће интереси бити

усклађени са правилним руковођењем заштићеним добрима. Акцент треба да буде стављен и на обезбеђивање средстава за управљање природним добрима преко реализације пројеката везаних за заштиту и одрживи развој. Пожељно је да у овакве пројекте буде укључена и локална заједница, као значајан фактор будућег одрживог развоја ширег простора. Становништво које живи у околини заштићених добара у Банату само је делимично упознато са њиховим вредностима и категоријама којима припадају.

Одређене промене требало би увести и када је у питању организација будућих туристичких активности. Првенствено се мисли на обогаћивање туристичке понуде проширивањем постојећих програма за посетиоце и креирањем нових, али и све већу оријентацију на облике туристичких кретања који ће бити утемељени на еколошким принципима. С обзиром да су у неким објектима туристичке активности тек у зачетку, неопходно их је ускладити са статусом ових добара и спроводити тако да допринесу развоју ширег простора. Анализа основних критеријума WTO-а који дефинишу екодестинацију показала је да се заштићени објекти делимично могу сматрати екодестинацијама из разлога што је један део критеријума донекле задовољен (очуване природне атрактивности, места за рекреацију и пешачке стазе, локални фестивали и манифестације). Међутим, одређени показатељи као што су: укључивање локалне заједнице у туристичку понуду, напредак локалних предузећа, унапређење објеката за смештај, контакт посетилаца и чланова локалне заједнице, још увек нису реализовани и требало би радити на њиховој имплементацији у будућности. Истовремено, да би се привукли туристи, потребно је спровести одређену пропаганду, али и унапредити сарадњу са туристичким организацијама и агенцијама у већим насељима, где је највећа туристичка потражња.

Закључује да заштићени објекти у Банату поседују реалне туристичке потенцијале, али да ниједан до сада није достигао туристички развој који би био у складу са присутним вредностима. Да би се ово променило, неопходна је ангажовање и сарадња већег броја чланова друштва који су заинтересовани за унапређење заштићених простора. Наглашава се да заштита природе мора да буде главни фактор од кога ће се поћи у будућем планирању туризма. Ово ће довести до веће оријентације на облике туризма који не подразумевају масовност, а самим тим и до мањег угрожавања природних ресурса. У досадашњем туристичком развоју наведена смерница се није довољно поштовала, па су посете оваквим

просторима имале углавном стихијски карактер. Да би се обезбедило оптимално коришћење објеката природе и туристичке активности које неће доћи у сукоб са природним мотивима, важно је истаћи њен значај за акције које следе.

SUMMARY

Areas with unique ecologic, landscape and esthetic values, as well as authentic ecosystems and undisturbed nature were formed in Banat thanks to its specific natural conditions. In order to preserve this state, the protection of these areas has been initiated. They were classified in different categories of protected natural assets and a protector was assigned to them. Recently, these objects have become extremely interesting to tourists, considering the fact that the areas with protected natural characteristics have covered less and less territory during intensive urbanization and industrialization, and tourism is an activity based on exactly these preserved natural values.

Protected natural assets of Banat, as important elements of natural inheritance of Vojvodina and Serbia, have different tourist potentials. Some of them are familiar to large number of tourists and they have certain tourist tradition (Special Nature Reserves: *Vršačke planine*, *Delibatska peščara* and *Stari Begej – Carska bara*). On the other hand, there are some protected natural goods which are insufficiently presented to tourists and tourism in them is only in the initial phase of the development. Primary, we think of Special Nature Reserves *Slano kopovo* and *Pašnjaci velike droplje* and Nature Park *Ponjavica*. It is emphasized that these objects do not have as much attractive motifs as the previously mentioned ones, but with proper organization and conception of good programs, certain activities could be realized. Natural monuments and Memorial Natural Monuments in Banat are the least familiar to tourists. The reason for this is partly because of insufficient interest of the authorities, responsible for the management of goods, and partly because of true absence of attractive motifs in them.

Numerous natural and anthropogenic tourist values, which characterize protected objects, enabled the development of several types of tourism: ecotourism, day-tourism-recreation, excursion, hunting, manifestation, etc. Recreational forms of tourist activities are mostly present although the protected objects, thanks to their status, are predicted for the development of other forms of tourism which are based on ecologic principles. Recently, the development of ecotourism has been emphasized as a part of the concept of sustainable development. Ecotourism has to draw attention to the interdependence between the protected nature and tourism as a human activity. It is gravitated towards the respect of the principles of protection which needs to be carried out on these areas, and then to organization of visits which will not endanger natural characteristics. The activities of ecotourism are temporarily mainly present in the initial forms of the development, with the tendency towards improvement. Therefore, in some objects they have already represented important factor of tourist offer (for example in Carska bara).

The organization of tourist movement, which will put proper relationship towards natural values on the first place, is necessary as it became evident that recent mass visits have had negative impact on nature of protected goods. Hence, tourism has become a factor of degradation of environment. The state of the most frequently visited localities

of some protected objects has warned us on this condition. Because of the high risk imposed to their ecosystems, it was suggested that these objects should be excluded from the zone of protection. Therefore, ecotourism has the best perspective for the development in the scope of protected objects, and its organization should contribute to the improvement of balance between the protection of nature and the use of these goods by visitors.

Tourist valorization of objects has shown that the protected assets which are the most familiar to tourists have the biggest general tourist value: *Vršacke planine*, *Delibatska peščara* and *Stari Begej – Carska bara*. Thanks to their basic motifs, which were assessed with the highest marks, these objects have been visited by tourists for a long period. Other protected goods in Banat have lower tourist value, and tourism in them is in the initial phase of the development. Although they possess motifs which can attract visitors, they are less attractive in comparison to the previous three.

In order to use the existing potentials, it is necessary to regard some directions for future development of protected goods as tourist destinations. It is primary thought of the protection inside these goods, which should be a precondition for any further use, and then of dividing into zones of tourist activities, which would be in accordance with the proclaimed zones per levels of protection. Also, it is necessary to carry out certain monitoring of tourism, in other words, to find methods which will establish the influence of tourism on the protected objects so that it could be assured that this activity does not degrade natural values. It is essential to define protectors for the aforementioned objects, since these protectors still have not been assigned for certain categories. As it has been seen from the practice, the institutions and companies responsible for management of the protected goods sometimes inadequately do their job, so it is necessary to assign protectors whose interests will be in accordance with proper management of the protected goods. The emphasis should also be put on securing means for management of natural goods through the realization of projects connected to the protection and sustainable development. It is desirable to involve local community in such projects as an important factor of future sustainable development of wide area. The population who lives in the surroundings of the protected goods in Banat is only partly familiar with values and categories that these goods belong to.

Certain changes should also be made even when the organization of future tourist activities is in question. Primary, we think of improvement of tourist offer by extending current programs for visitors and creating new ones, but also larger orientation towards the forms of tourist movement which will be based on ecologic principles. Considering the fact that in some objects tourist activities are in the initial phase of the development, it is necessary to coordinate them with the status of these goods and conduct them in such a way that they cause the development of wide area. The analysis of the basic criteria of WTO, which define eco-destination, has shown that the protected goods can be partly considered as eco-destinations for the reason that one part of criterion is at some extent satisfied (preserved natural attractions, places for recreation and footpaths,

local festivals and manifestations). However, some indicators such as: including of local community in tourist offer, progress of local companies, improvement of accommodation objects, contact between visitors and members of local community, still have not been realized and something should be done on their implementation in future. Simultaneously, in order to attract visitors, it is necessary to carry out some propaganda, but also to improve cooperation with tourist organizations and agencies in larger settlements with the biggest the tourist demand.

It can be concluded that the protected objects in Banat have real tourist potentials but that neither of them still has achieved tourist development which would be in accordance with the current values. In order to change that, the engagement and the cooperation of large number of members of society who are interested in improvement of the protected area are necessary. It is emphasized that the protection of nature must be crucial factor and starting point in future planning of tourism. This will result in larger orientation towards the forms of tourism which do not imply mass tourism, and therefore, it will impose less risk to natural resources. In recent tourist development the aforesaid direction has not been respected enough so the visits to these areas have had mainly elemental character. In order to secure optimal use of objects of nature and tourist activities which will not oppose natural motifs, it is important to emphasize their importance for the forthcoming actions.

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић, Н. (2007). *Туристичко-географски приказ Делиблатске пешчаре*. Дипломски рад, Београд: Географски факултет.
- Бјељац, Ж., Бранков, Ј., Поповић, Б. И. (2009а). Туризам у неразвијеним просторима Србије. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић”, САНУ*, 59 (2), 95-110
- Бјељац, Ж., Бранков, Ј., Поповић, Б. И. (2009б). Туристичка валоризација косидби у Србији и окружењу. *Гласник Српског географског друштва*, 89 (2), 149-163
- Бранков, Ј., Жујовић, Б. (2008): Слано копово – могући правци туристичког развоја. *Гласник Српског географског друштва*, 88 (4), 91-98
- Brankov, J., Vjeljac, Ž., Popović, B. I. (2009). Haymaking on Rajac mountain – tourist event, analysis according to gender and age structure. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић”, САНУ*, 59 (1), 54-70
- Букуров, Б. (1978). *Бачка, Банат и Срем*. Нови Сад: Матица српска.
- Butorac, B. (1998). Slano Kopovo, so i voda kao izvor života. *Futura br. 3/98*, 84-105
- Група аутора (1998). *Пет деценија Завода за заштиту природе*. Београд: Завод за заштиту природе.
- Давидовић, Р., Миљковић, Љ., Ристановић, Б. (2003). *Рељеф Баната*. Нови Сад: Департаман за географију, туризам и хотелијерство.
- Eagles, P., McCool, S. (2002). *Tourism in National Parks and Protected Areas*. London: CABI publishing, UK.
- Epler Wood, M. (2002). *Ekoturizam, principi, postupci i politike za održivost*. Beograd: Centar za odgovorni i održivi razvoj turizma, CenORT.
- Јовичић, Д. (2008). *Увод у туризмологију и туристичку географију*. Београд: Тон Плус.
- Јовичић, Д., Бранков. Ј. (2009). Туристичке атракције – кључни елементи туристичке ресурсне основе. *Гласник Српског географског друштва*, 89 (1), 3-12

- Krippendorf, J. (1982). Towards new tourism policies. *Tourism Management*, 3, 135-148
- Ловачко друштво Нови Бечеј (2006). План управљања Специјалним резерватом природе Слано Копово. Нови Бечеј: Ловачко друштво Нови Бечеј.
- Malešević, V. (2004). *Strategijski aspekti razvoja turizma Deliblatske peščare*. Magistarski rad. Beograd: Ekonomsku fakultet.
- Милојевић, Ж. Б., Васовић, М., Хрћан, П. (1949). *Прилози географији Банатске пешчаре*. Београд: Научна књига.
- Марковић, Ђ. Ј. (1966). *Географске области СФРЈ*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Марковић, Ђ. Ј., Павловић, А. М. (1995). *Географске регије Југославије*. Београд: Савремена администрација.
- Марковић, С., Лукач, Ш., Кицошев, С. (1998). Слано копово. *Заштита природе бр.48/49*.
- Miller, G., Twining-Ward, L. (2005). *Monitoring for Sustainable Tourism Transition. The Challenge of Developing and Using Indicators*. London: CABI publishing, UK.
- Министарство животне средине и просторног планирања (2009). Закон о заштити животне средине (Службени гласник 36/09). Београд: Службени гласник
- Николић, С. (1998). *Природа и туризам Србије*. Београд: Еко центар, Завод за заштиту природе Србије.
- Николић, С. (2006). *Туризам у заштићеним природним добрима Србије*. Београд: Посебно издање Завода за заштиту природе, бр. 21, Завод за заштиту природе.
- Обрадовић, Ђ. Д. (1998а). Могућности туристичке валоризације спомен парка на Симићевом салашу код Кикинде. *Заштита природе бр.50*, 585-588.
- Obrovčić, Đ. D. (1998b). Uticaj turizma na ečanska jezera – ribnjake. *Turizam br.2/98*, 69-71.
- Остојић, Д., Красуља, С. (1998). Заштита појединачних стабала као споменика природе. *Заштита природе бр.50*, 351-357.

Pavić, D. (2002). Banatska pustinja. *Naučno-popularni časopis „Gea” br. 2/2002*, 18-20.

Пекић, Б. (1958). Прилог познавању орнитофауне Царске баре са околином. *Заштита природе бр.14*.

Popesku, J. (ur.) (2000). *Održivi i odgovorni razvoj turizma u XXI veku, Agenda 21 za turističku privredu, Opšti etički kodeks u turizmu*. Београд: Туристичка организација Србије.

Попеску, Ј., Андрић, М. (ур.) (2001). *Одговорни и одрживи развој туризма: одрживи развој туризма и невладине организације, међународна година екотуризма 2002, светски самит о одрживом развоју 2002*. Београд: Центар за одговорни и одрживи развој туризма.

Predlog za zaštitu prirodnog dobra „Stari Begej – Carska bara” kao Specijalnog rezervata prirode (1993). Novi Sad: Zavod za zaštitu prirode Srbije – Odeljenje u Novom Sadu.

Пузовић, С. (1998). Рамсарска подручја у Србији у функцији очувања диверзитета фауне птица водених станишта. *Заштита природе бр.50*, 573-580

Радовић, Т. И., Мандић, Ч. Р. (1998). Заштићена природна добра и заштита и унапређивање биодиверзитета – основа природне баштине Србије. *Заштита природе бр.50*, 13-31.

Radulović, O. (1998). Dosadašnji uticaj turizma na prostor Specijalnog rezervata prirode Deliblatska peščara. *Turizam br.2/98*, 49-51

Rapajić, S. (2005). *Zrenjanin bez tajni*. Београд:Admiral books.

Romelić, J., Plavša, J. (1999). Uticaj izletničko-rekreativnog kretanja na prirodnu osnovu južnog Banata. *Turizam br.2/98*, 36-45.

Romelić, J., Tomić, P. (2002). Održivi turizam u zaštićenim prirodnim predelima Vojvodine. *Turizam br.6/2002*, 19-21.

Romelić, J., Tomić, P. (2003). Specifičnosti geografske sredine kao faktor razvoja ruralnog turizma u Banatskoj peščari. U zborniku radova „*Ruralni turizam i održivi razvoj Balkana*”, 187-192

Станковић, М. С., Николић, С. (1998). Туристичка валоризација заштићених природних добара Србије. *Заштита природе бр. 50*, 567-573.

Stanković, M. S. (1983). Komplementarnost turizma i zaštite prirode Srbije. U zborniku radova „*Zaštita prirode i turizam u SR Srbiji*”.

Станковић, М. С. (2008). *Туристичка географија*. Београд: Завод за уџбенике.

Stanković, M. S. (2002). Međunarodna godina ekoturizma - privilegija i eksploatacija. *Turizam br.6/2002*, 9-10.

Стојановић, В. (1998). Досадашњи развој, могућности и перспектива глобалне туристичке пропаганде у Војводини. У *Зборнику радова Института за географију, ПМФ*, бр.28.

Stojanović, V. (2003). Stanje i mogućnosti razvoja turizma u odabranim specijalnim rezervatima prirode Vojvodine. *Turizam br. 7/2003*, 26-28.

Стојановић, В. (2004). Локално становништво у заштити природе, на примеру одабраних специјалних резервата природе. *Заштита природе бр. 56/1*.

Stojanović, V. (2005). *Održivi razvoj u specijalnim rezervatima prirode Vojvodine*. Novi Sad: Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.

Stojanović, V. (2007). Vinski putevi Banata – Gudurica – sačuvati od zaborava. *Naučno-popularni časopis „Gea” br. 32/2007*, 22-27.

Томић, П., Ромелић, Ј., Кицошев, С., Бесермењи, С., Стојановић, В., Пајовић, Т. Павић, Д. (2002). Културна добра у туристичкој понуди Војводине. Нови Сад: Департман за географију, туризам и хотелијерство.

Титов, А., Ђерфи, Б. (1960). Претходно саопштење о биљном покривачу Царске баре код Зрењанина и његовој историји. *Заштита природе бр.18-19*, 5-12

Томић, Р., Ромелић, Ј., Кицошев, С., Бесермењи, С., Стојановић, В., Павић, Д., Пивац, Т., Кошић, К., Пузовић, С., Стојшић, В., Корац, Ј. (2004): *Zaštićena prirodna dobra i ekoturizam Vojvodine*. Novi Sad: Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.

Farrell, V.H. (1986). Cooperative tourism in the coastal zone. *Coastal Zone Management Journal* 14, 113-129

Hall, C.M., Weiler, B. (1992). What's so special about special interest tourism? In: Weiler, B. and Hall, C.M. (eds) *Special Interest Tourism*. Halsted Press, New York, 1-14.

Čolić, B. D., Jarić, Z.(1978). *Problemi turističke izgradnje u nacionalnim i regionalnim prirodnim parkovima*. U zborniku radova „*Neka pitanja nacionalnih i regionalnih prirodnih parkova u Jugoslaviji*”. Posebno izdanje Zavoda za zaštitu prirode, knj. 11.

Чомић, Ђ., Вукић, М. (1996). *Критеријуми и методе валоризације туристичког потенцијала*. У зборнику радова „*Туристички потенцијали Југославије*”, Нови Сад: ПМФ, Институт за географију.

Wheeller, B. (1991). Tourism's troubled times: responsible tourism is not the answer. *Tourism Management* 12, 91- 96.

<http://www.ekoplan.gov.rs> (посећен 10.01.2010. године)

<http://www.polj.savetodavstvo.vojvodina.gov.rs> (посећен 23.11.2009. године)

<http://www.natureprotection.org.rs> (посећен 20. 03. 2010. године)

<http://www.min-kulture.hr> (посећен 10.12.2009. године)

<http://www.ec.europa.eu> (посећен 20.03. 2010. године)

<http://www.gecnera.ro> (посећен 03.04.2010. године)

<http://www.plt.org> (посећен 23.11.2009. године)

<http://www.ecotourism.org> (посећен 20.10.2009. године)

<http://www.serbia-tourism.org> (посећен 05.04.2010. године)

<http://www.ribnjakecka.com> (посећен 05.11.2010. године)

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

338.48-6:502/504(497.11)
502.2/.5(497.11)

БРАНКОВ, Јована, 1980-

Еколошки туризам у заштићеним објектима
природе у Банату / Јована Бранков ; [превод
на енглески језик Татјана Стефановић]. -
Београд : Географски институт „Јован Цвијић”
САНУ, 2010 (Београд : Службени гласник). -
152 стр. : илустр. ; 25 см. –

(Посебна издања / Српска академија наука и уметности,
Географски институт „Јован Цвијић” ; књ.81)

На спор. насл. стр.: Ecological tourism in
protected natural assets in Banat. -

Делимично упоредо срп. текст и енгл. превод.

- Тираж 300. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија: стр.
148-152. - Summary.

ISBN 978-86-80029-51-1

а) Екотуризам - Банат б) Природа -
Заштита - Банат
COBISS.SR-ID 180813836

ISBN 978-86-80029-51-1

9 788680 029511 >